

TEORIJA IN PRAKSA

3/2000

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA
Družboslovna revija

Let. XXXVII št. 3
Maj / junij 2000,
UDK 3,ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Zdenka Šadl

UREDNIŠKI SVET/Editorial
Advisory Board
Milan Balažič, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane
Južnič, Andrej Kirn, Vlado Miheljčak,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Marjan Svetličič, Niko Toš,
Mirjana Ule, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija);
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:
Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBZ-International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 061/1805-147, faks: 061/1805-108

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://www.uni-lj.si/~fd_tip/index.html)

Naročnina za I. polletje 2000
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena 180 zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija prejema podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kultura Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVII, št. 3, str. 409-584

Ljubljana, maj - junij 2000

ČLANKI

- Zdravko MLINAR: "Glokalizacija" ali getoizacija lokalne demokracije? 413
Bogomil FERFILA: Središče moči japonske družbe 437
Peter STANKOVIČ: Giddensova teorija strukturacije: zagate teoretskega
eklekticizma 455
Sebastjan JERETIČ: Feminizem in politika emancipacije 475
Jana URH: Oblast po zlomu moderne resničnosti 494

GOSPODARSTVO IN/Ni POLITIKA

- Bogomir KOVAČ: Politično ekonomska analiza sodobne vloge države
in trga v Sloveniji 509
Marjan SVETLIČIČ: Shizofren odnos med politiko in gospodarstvom -
spremljevalec tranzicije? 526
Janez ŠINKOVEC: Pravni vidiki politike in gospodarstva 536

PREVOD

- Mohamed HATAMI: Biti religiozen v sodobnem svetu 550

PRIKAZI, RECENZIJE

- Nicola Matteucci: Novoveška država, Izrazoslovje in pota (Anton Perenič) 561
Dimitrij Rupel: Svoboda proti državi (Aleš Debeljak) 562
Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitja Velikonja: Urbana plemena: subkulture
v Sloveniji v devetdesetih (Gregor Bulc) 564
Jean Baudrillard: Simulaker in simulacija, Popoln zločin (Matjaž Uršič) 566

DOKUMENTI

570

AVTORSKI SINOPSISIS

573

ARTICLES

- Zdravko MLINAR: "Glocalisation" or getoisation of the local democracy? 413
- Bogomil FERFILA: Power Centres of Japanese Society 437
- Peter STANKOVIČ: Anthony Giddens' Structuration Theory: the riddles of theoretical eclecticism 455
- Sebastjan JERETIČ: Feminism and the Politics of Emancipation 475
- Jana URH: Authority After the Break of Modern Reality: people from the village Makuleke, Republic of South Africa 494

ECONOMY AND/IS NOT POLITICS

- Bogomir KOVAČ: Some Aspects of Political-economic Analysis of Modern Role of the State and Market in Slovenia 509
- Marjan SVETLIČIČ: Schizophrenic Relationship under Politics and - Companion of Transition 526
- Janez ŠINKOVEC: Legal Aspects of Politics and Economy 536

TRANSLATION

- Mohamed Hatami: Being Religious in Modern World 550

REVIEWS

- Nicola Matteucci: New-age State, Terminology and Ways (Anton Perenič) 561
- Dimitrij Rupel: Freedom Against State (Aleš Debeljak) 562
- Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitja Velikonja: Urban Tribes: subcultures in Slovenia in the 1990s (Gregor Bulc) 564
- Jean Baudrillard: Simulacrum and Simulation, Perfect Crime (Matjaž Uršič) 566

DOCUMENTS

570

AUTHORS' SYNOPSES

573

“GLOKALIZACIJA” ALI GETOIZACIJA LOKALNE DEMOKRACIJE?

Koper, Slovenska Istra in država

Povzetek. V času, ko se ljudje v lokalnih in regionalnih enotah razvitih držav kot soodgovorni vse bolj vključujejo tudi v reševanje nacionalnih in globalno-družbenih vprašanj, pravni red slovenske države prostorsko in vsebinsko zamejuje njihovo vlogo na ozko lokalne zadeve. Ker pa je “čisto” lokalnih zadev vse manj in se z delitvijo prejšnjih občin na več manjših še povečuje njihova zamejenost, to pomeni izhodišče za vse večje siromašenje lokalne samouprave. V okviru teritorialne organizacije slovenske države imamo torej bolj opravka z “getoizacijo”, nekakšnim izprtjem, kot z “glokalizacijo”, tj. razširjanjem in bogatitvijo lokalne demokracije. Danes se odpirajo nove možnosti za vključevanje ljudi z razširjanjem dostopnosti in z “neposrednostjo na daljavo”. V Sloveniji pa gre za poudarjeno ločevanje med neposredno in predstavniško demokracijo, kakršno ne sodi v informacijsko dobo. V tem smislu postane razumljivejše ozadje konflikta, do katerega je prišlo v zvezi z zahtevo po razdelitvi koprške občine. Hkrati pa nam sedanje dogajanje na območju Slovenske Istre razkriva, kako se preživela državocentrična miselnost, na podlagi katere so oslabili vse ožje teritorialne enote, da bi utrdili državo kot celoto in jo ubranili pred zunanjo ogroženostjo, absurdno sprevrča v nasprotno.

Ključni pojmi: teritorialna (re-)organizacija, lokalna demokracija, država, velikost občin, raznovrstnost, glokalizacija, reprezentativnost središča, odpiranje meja, Koper, Slovenska Istra, evroregija

Ali bi večja samostojnost delov zares oslabila celoto?

Povod za moje pisanje predstavlja zaostreno nasprotje med državnim vrhom in občino Koper, ki je nerazrešeno obstalo v slepi ulici in bo tako očitno prestopilo mejo 20. stoletja. Ob seznanjanju z njim pa sem postajal vse bolj prepričan, da gre za izziv, ki ne zadeva le konkretnega primera, niti ne gre za vprašanja, ki bi zade-

* Akademik dr. Zdravko Mlinar, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

vala le občine in lokalno demokracijo ali pa morebiti še regije ipd., temveč da gre za nejasnosti in nasprotja, ki zadevajo celotno zasnovo slovenske države in njene teritorialne organizacije. Le-to pa je mogoče utemeljeno preverjati le, če jo postavimo v širši družbeno-razvojni kontekst. To pa ne pomeni le v kontekst ozko politično pojmovane "tranzicije", v kateri nekateri vidijo predvsem vračanje nazaj, v predpreteklo stanje (pred drugo svetovno vojno). "Koprski primer" postane izziv širšega pomena šele, če ga postavimo v kontekst temeljne družbeno-prostorske preobrazbe današnjega časa v razvitem svetu, ki jo v družboslovju označujemo z vstopanjem v "post-moderno družbo" ali kot porajanje "globalne civilne družbe" ipd. Za te širše prostorsko-časovne razsežnosti ni bilo prostora v zamejenih okvirih normativnega formalizma, ki je prevladoval v dosedanjih razpravah o teritorialno-političnih preureditvah v Sloveniji, ki naj bi približale odločanje ljudem v njihovem vsakdanjem okolju.

Četudi naj bi šlo za privrženost nadaljnji demokratizaciji družbe, nam opravljena analiza razkriva, da gre bodisi že v izhodišču tudi za drugačne vrednote in strankarske interese bodisi prihaja do sprevrženih, nasprotnih dejanskih učinkov. Zato ne preseneča, da se je pojavil t. i. "upor na periferiji" v času, ko je Slovenija notranje (re)organizirana po vzorih, ki so bližje Evropi vestfalskega reda (suverenih, centraliziranih in strogo razmejenih teritorialnih držav), kot pa redu, v katerega naj bi se prav sedaj vključevala in ga soustvarjala, tj. redu "nove Evrope".

V ozadju nasprotij med Koprom (še prej Mariborom idr.) in Ljubljano torej dejansko razkrivamo temeljna neskladja in nasprotja med *dvema vzorcema* teritorialne organizacije države in tudi družbe nasploh. Dogajanje v prostoru Slovenije kaže nekakšno razpetost in razdvojenost med vezanostjo na organizacijske vzorce delovanja iz preteklosti in tiste, ki se šele danes uveljavljajo z integracijskimi procesi v Evropi in prek nje. Slovenska država je bila zasnovana kot zapoznelec *ob izteku* skoraj 350-letnega obdobja *vestfalskega vzorca* teritorialne organizacije držav in je glede na to tudi dobila pečat tega obdobja (Mlinar, 1999). Ob vzpostavljanju nacionalne samostojnosti je tako dobila samostojnost ožjih teritorialnih, t. i. "sub-nacionalnih" enot, drugotno in podrejeno vlogo ali pa le-te, tako kot regije, praktično niti niso bile priznane oz. institucionalizirane. Po izteku skoraj polstoletnega nedemokratskega sistema je sicer bil predložen *projekt "reformne lokalne samouprave"*, ki pa mu je novi ustavni red – kot bomo še videli – že v izhodišču zamejil njegov domet. Ta zamejitev je izhajala iz dveh prikritih in spornih predpostavk – značilnih za stari red in razmere v preteklosti – in sicer: 1. da bi povečevanje *samostojnosti ožjih* delov pomenilo *slabitev* Slovenije kot *celote* in 2. da se Slovenija kot majhna država lahko ubrani pred ogroženostjo od zunaj le z okrepljenim državnim središčem in z določeno *centralizacijo* oblasti.

Takšne predpostavke so prepoznavne tako v sami ustavi kot v kasnejših normativnih določilnicah "reformne lokalne samouprave". Ob skoraj popolni odsotnosti družboslovnih spoznanj o družbeno-prostorski preobrazbi konec dvajsetega stoletja so tudi v strokovnih pripravah prevladovala že *preživela miselna izhodišča*, npr. v zvezi s teorijo države z začetka tega stoletja. Gre za paradoks, da se reforma, ki naj bi pomenila okrepitev lokalne demokracije, opira na razlage, ki utemeljujejo dominacijo države ter podrejenost in odvisnost "ožjih družbenih

skupnosti"; država da je tista (kot piše Grafenauer, 1997, minister za lokalno samoupravo, ob tem, ko se zgleduje in sklicuje na vire iz dvajsetih in tridesetih let), ki določa, kateri so lahko interesi teh skupnosti in na kakšnem območju se uveljavljajo, in ona je tista, ki ima "na svojem ozemlju pravico zahtevati pokorščino" ipd. Arhaičen je ne le jezik uporabljenih virov, ampak tudi miselnost, tako da se ni čuditi kritičnim odzivom, na kakršne je njeno uresničevanje naletelo v javnosti in še posebej v obravnavanem primeru, tj. v Kopru. Iz gornjega naj bi izhajalo, da je država, kar praktično pomeni njen center, tista, ki izraža in zagotavlja enotnost in celovitost Slovenije - ne s soudeležbo regij in občin, temveč z njihovim podrejanjem; ali pa (če upoštevamo analize pravnega položaja regij, ki jih je opravil Janez Šmidovnik, 1999) celo z njihovim dejanskim nepriznavanjem. Samostojnost določene enote, "uveljavljanje svoje volje", bi po takšni miselnosti pomenila njeno samoizključitev iz sistema.

Takšno sklepanje temelji na logiki "igre z ničelno vsoto" (v smislu: kolikor eden pridobi, toliko drugi izgubi), ki je še nedavno utemeljevala ideološke shematizme o razredni borbi in ki, ob hkratnih zahtevah, da je treba odločneje prekiniti s preteklostjo, dejansko še vedno v znatni meri prežema slovensko politiko in njene razne izključnosti. Takšno razumevanje stvari je v ozadju odpora proti zahtevam po decentralizaciji, ki jo samoumevno razlagajo kot izgubo in slabitev centra. Spregleda pa se tisto, kar je pri tem *bistveno novega*, tj. da je takšno medsebojno izključnost, ki je bila vseskozi značilna za državno hierarhične odnose, danes moč presegati s *partnersko soudeležbo* več ravnih delovanja.

Takšna miselnost in normativna ureditev, ki le-to izraža, se vse bolj *spopadata s pobudami in zahtevami* "nove Evrope". Medtem ko so v Sloveniji prepoznavne predpostavke, da je vprašanje osamosvajanja v osnovi razrešeno z novo državo, pa pričakovanja iz Bruslja šele odpirajo novo zgodovinsko poglavje, v katerem se evropsko povezovanje lahko krepi le, v kolikor se *hkrati krepi* tudi samostojnost regionalnih in lokalnih enot ter različnih nevladnih skupin, manjšin in posameznikov, ki tvorijo sfero civilne družbe. Zgoraj prikazana državocentričnost slovenske politike in pravnega reda, ko se vsega lotevajo v slogu "od zgoraj navzdol", je v pravem nasprotju in se že vsakodnevno spopada z evropskim "načelom subsidiarnosti", ki izhaja "od spodaj", tako da daje prednost lokalnim enotam in "višjim" prepušča le tiste naloge, ki jih lahko uspešneje rešujejo kot "nižje" enote.

V času, ko se pri nas razrašča državni aparat, ko se krepijo strankarske centrale in ko uvajajajo večinski volilni sistem, ki naj bi utrdil osamostaljene in homogenizirane politične "bloke", raziskave v Zahodni Evropi in Severni Ameriki razkrivajo povsem *nasprotne trende*. Tako npr. pri njih vse bolj *zavračajo* odmaknjeno in neodvisno centralno-državno birokracijo, hkrati pa dajejo večjo podporo decentralizaciji in individualiziranim oblikam vključevanja v (lokalno) politiko. Upada lojalnost v odnosu do strank in volilci vse pogosteje izbirajo kandidate iz volilnih list različnih strank. Nasploh gre za krepitev t. i. "novih, *neodvisnih volilcev*" (Hoffman-Martinot, 1999; Klingemann, Fuchs, 1995). Udeležba na državnih volitvah upada; članstvo v prostovoljnih združenjih in v skupinah, ki branijo specifične lokalne interese, pa se povečuje. Namesto toge hierarhično-državne strukture, se oblast vse bolj drobi in razpršuje, tako da le za krajši čas izstopi ob obravnavanju

posameznih problemov, in hkrati odpira prostor za pobude, skupine in gibanja v kontekstu civilne družbe.

Za razliko od navedenega pa slovenska politika še vztraja in deluje po starem državocentričnem vzorcu. S tem izgublja razvojno pobudo in se vse pogosteje znajde le v nekakšni defenzivni vlogi ali pa celo predstavlja blokado v odnosu do pobud in programov "od spodaj" in "od znanj". Razvojna dinamika bolj prihaja od drugod, kot pa iz državnega središča, ki ima vse več opravka s samim seboj. Slovenija postaja nekakšen avditorij strankarskih veljakov, ki večinoma bolj skrbijo za to, da obdržijo doseženo koncentracijo politične moči tam, kjer so jo pač dosegli, predvsem v centru, pa tudi v občinah, kot da bi se zavzemali za decentralizacijo in demokratizacijo odločanja. Šele v tem smislu razkrivam širše ozadje konflikta (prikritih) interesov, ki nam - poleg preživelih predstav o medsebojni izključnosti enot v teritorialni državni organizaciji - omogoča razumevanje oz. pojasnitev "koprškega primera". Glede na to je zahteva po razdelitvi občine naletela na odpor, saj ljudje v njej niso videli predvsem prizadevanj za okrepitev neposredne demokracije, ampak so v njej bolj prepoznali centralizem v smislu politike "deli in vladaj" (kar ima svojo osnovo, če upoštevamo tudi "nep priznana" regijo in njeno središče - Koper).

Preživele predstave o državno teritorialni (re-)organizaciji in velikosti občin

Preden bom ta sklop vprašanj osvetlil na koprskem primeru, jih je treba spet postaviti v širši kontekst. "Reforma lokalne samouprave" naj bi na podlagi nove ustave odpravila in preseгла "komunalni sistem", ki je bil vzpostavljen še v nekdanji Jugoslaviji, s tem, da bi odločanje približala ljudem in izločila vpletanje države v samoupravno delovanje na ravni občin. Vse lepo in prav! Toda *približanje odločanja občanom* je bilo zelo ozko in enostransko zasnovano, prvenstveno z *zmanjševanjem velikosti občin*. Ni pa vključevalo drugih možnosti, s katerimi bi npr. ob pospešeni informatizaciji vsakdanjega življenja zares lahko kaj več napravili za dosego tega cilja, tudi ne glede na njihovo velikost. Ni se upoštevalo, da se zmanjševanje enot samo zase - brez hkratnega povezovanja v širšem prostoru - dejansko sprevrže v *vsebinsko osiromašenje* lokalne samouprave. Kaj naj pomeni približanje in neposrednost odločanja, če pa se le-to vsebinsko omeji na vprašanja, ki zadevajo kanalizacijo, javno razsvetljava in podobne zadeve, ki so sicer nujne, a pritegnejo le manjši segment (starejših) občanov.

Danes je že precej pozabljeno mučno, nenehno in brezplodno eksperimentiranje s "teritorialnimi preobrazbami" v prejšnji državi. A tudi sedaj se je z "reformo" pozornost osredotočila le na tisto, kar je *najbolj vidno*, opazno, tj. na velikost občin-

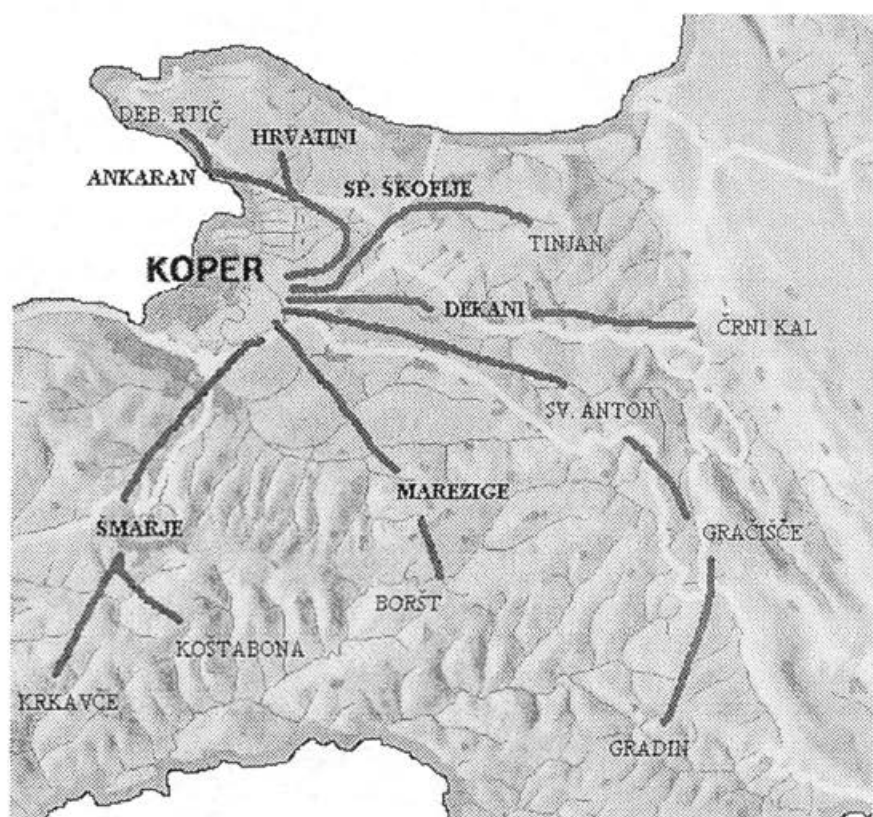
- kot da bi že sprememba le-te lahko odločilno prispevala k demokratizaciji,
- kot da je mogoče določiti optimalno velikost kar nasploh in
- kot da gre pri tem prvenstveno ali pretežno za (upravno) pravna vprašanja.

Izhodišča "reformne" (ustava, zakon) niso upoštevala trendov v Zahodni Evropi, saj je zmanjševanje velikosti občin v Sloveniji v nasprotju s splošnim tokom sprememb k *povečevanju velikosti* občin in zmanjševanju njihovega števila (o tem np. Svet Evrope, poročilo in kolokvij na temo "Velikost, učinkovitost in participacija občanov", 1994, pa tudi Vlada RS "Zakaj v nove občine", 1994). Te trende pojasnjujejo s splošnim razširjanjem dostopnosti v prostoru (promet, komunikacije), s širjenjem mest v obliki suburbanizacije in somestij ipd. Pri nas pa se zdi, da je šlo bolj za to, da naj bi pavšalno in brez predhodne analize odpravili prejšnji sistem z vrnitvijo v *predpreteklo stanje* (zgledevanje po ureditvi pred 2. svetovno vojno) kot pa za pozornost do najnovejših družbenih sprememb in do tistega, kar je pred nami; ali pa je šlo za določene bolj ali manj prikrite strankarske interese, ki se prav sedaj spet kažejo v zvezi z določanjem volilnih območij.

Ob miselni ujetosti v tradicionalno pojmovano teritorialnost "reformatorji" niso videli ali upoštevali sprememb, zaradi katerih je velikost občin nasploh izgubila svoj nekdanji pomen. Pri tem mislim zlasti na to, da z razširjanjem t. i. *omrežnega povezovanja* med posamezniki in med skupinami, na podlagi nove tehnologije prometa in komunikacij, postajajo neprimerne in neuporabne tradicionalne predstave o strnjjenih in medsebojno jasno razmejljivih območjih lokalnih skupnosti.

Prav v koprskem primeru se je pokazalo, da je bila predložena delitev sedanje občine taka, da je bila bolj upoštevana "teritorialna zaokroženost" kot pa *dejanska* notranja *povezanost* predloženih novih občin na podeželju. Tu se je v drastični obliki izkazalo, kako zgrešena je predpostavka, da je s tem, če zmanjšamo teritorialno velikost občine, že zagotovljena tudi večja medsebojna povezanost zaobseženih krajev in prebivalcev. Prav na območju koprške občine je značilno, da se glavne prometne povezave v *skoljkasti obliki*, *radialno* stekajo v občinsko središče. Le-to je tako laže dostopno, kot pa so sicer bliže ležeči kraji med seboj, ki dostikrat nimajo "nič skupnega".

RADIALNI VZOREC POVEZAV

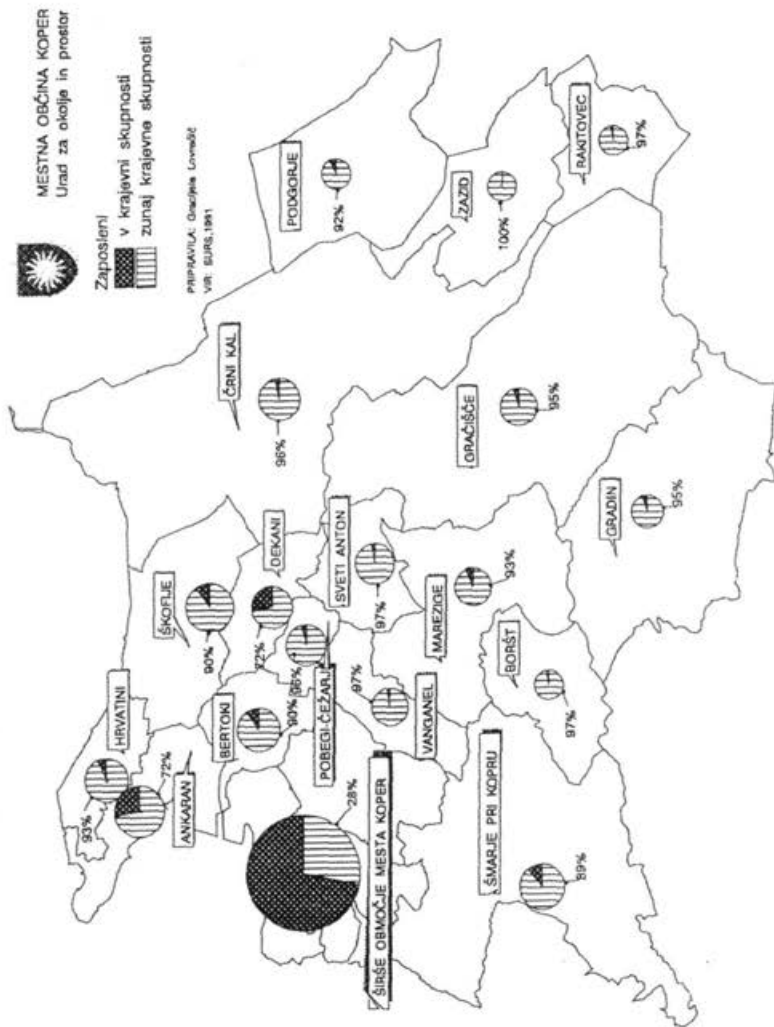

418

Predlogi za nove občine pa so vključevali prav takšne neživljenjske in – kot so jih označevali domačini – “pisarniške konstrukcije”, ki so določale območja, na katerih izza videza teritorialne bližine dejansko ni bilo *niti povezanosti* med kraji (brez dejanskega središča) *niti zavesti* o skupni pripadnosti. V vseh predloženih primerih za nove občine so bili prebivalci večinoma bolj povezani prek meja take enote kot pa z največjim krajem znotraj nje.

V tem smislu sta bila najbolj značilna predloga za oblikovanje občine Škoflje-Ankaran in občine Šmarje-Marezige. Vsak od teh krajev je prometno bolje povezan z mestom Koper kot pa z drugim, navidezno bližjim krajem. Tako se npr. pretežni del zaposlenih iz širšega zaledja dnevno vozi v Koper, saj je na mestnem območju osredotočena večina vseh delovnih mest občine.

Zaposleni v in izven krajevne skupnosti stalnega prebivališča v %

Če naj bi bile nove, manjše občine kaj več kot *umetno vzdrževane*, od države odvisne tvorbe, potem se ne bi smeli prvenstveno osredotočati na njihovo teritorialno in upravno-politično razsežnost (velikost, zaokroženost ipd.), odločilna naj bi bila dejanska dostopnost materialnih in človeških virov. To pa pomeni, da takšnega "projekta" kot je reforma lokalne samouprave, ne bi smeli obravnavati kot zadevo enega resorja, enega ministrstva, temveč vsebinsko dosti bolj celovito in zato tudi na daljši rok, z večjo strpnostjo, manj direktivno in bolj spodbudljivo; podobno kot so k temu že pristopili v sosednji Italiji. Če gre zares za temeljne vrednote, potem bi morali v takšen projekt vključiti tudi celoten kompleks prostorskega in urbanističnega planiranja in se mogoče spomniti na tisto, kar sta vedeli že cesarica Marija Terezija in carica Katarina Velika, da je treba najprej poskrbeti za infrastrukturo teritorialne organizacije (državne) uprave. Če gre za oživljanje podeželja, potem se ne bi smeli omejiti le na upravno-organizacijska vprašanja, temveč bi ta predstavljala le eno od razsežnosti celovitega načrtovanja *naselitve, dela in bivanja*.

Tudi izkušnje iz Prekmurja, kjer je bilo osnovanih največ malih občin, nam kažejo, da *temeljno vprašanje ni mala ali velika enota*. V manjših, ki so v nekaterih primerih po velikosti izenačene s prejšnjimi krajevnimi skupnostmi, je oživela lokalna pobuda. Taka je npr. obmejna občina Kobilje, ki je bila prej krajevna skupnost v okviru občine Lendava, sedaj pa celo prva v Sloveniji uvaja inovacijo "telesiha", tj. informacijsko-komunikacijsko središče po vzorih iz Madžarske. Toda ob povečani samostojnosti manjših enot, je že opazno tudi njihovo zapiranje vase in celo razpadanje že prej vzpostavljenih sistemov na širših območjih. Kot kritično opazanje iz Murske Sobote se npr. pojavlja to, da sedaj "vsaka občina ustvarja svoj sistem kanalizacije" in nadalje, da si Beltinci ločeno urejajo svojo vodooskrbo z izkopi novih vodnjakov, čeprav že izgrajeno vodno zajetje ob Muri zadostuje celo za pretežni del Goriškega. Zapiranje v manjše osamosvojene enote ima torej, še zlasti in spet zaradi *odsotnosti* integrativne *regionalne vloge*, za posledico, da namesto priključitev na že vzpostavljene sisteme prihaja do prekinitev, ob tem pa do nadaljnjih drobitev, ko gre za snovanje novih.

Življenska raznovrstnost in normativna uniformnost

Kot je znano, je ustavno sodišče ocenilo, da je sedanja Mestna občina Koper ustavno neprimerna zaradi "teritorialnega obsega", "števila naselij" in "posledične notranje heterogenosti". Vendar zaradi podobnih odstopanj, v smeri preveč ali premalo, številne občine niso bile proglašene kot sporne. Tako naj bi – ob lastni nedoslednosti – dosledno uveljavljalo zahtevo po enotni (v smislu – podobni) urejenosti na vsem ozemlju države. Že to dvojnost so Koprčani, glede na vse druge moteče zadeve v njihovem spopadanju z državnim centralizmom, doživljali kot diskriminacijo.

Ob tem se zastavlja vprašanje razumevanja in pomena enotnosti, ki naj bi jo zagotavljali z uniformnostjo teritorialne organizacije (ali le z nekaj vnaprej določenimi tipi občin), četudi je očitno, da gre v vseh drugih ozirih npr. geografskem,

ekonomskem, kulturnem idr., za veliko raznovrstnost. Že v prejšnji, jugoslovanski državi, ko je osredotočena politična oblast vsiljevala t. i. "monotipsko organizacijo" občin, smo kritično opozarjali na njene proti-razvojne učinke. Ob vstopanju v post-moderno družbo se v razvitem svetu vse bolj odmikajo od prejšnje organizacijske *togosti in uniformnosti*, hkrati pa vrednotijo *fleksibilnost in raznovrstnost* povezovanja v prostoru. Gre torej za usmeritev, ki je prav nasprotna tudi nekdanjemu togemu, formalnemu redu v državah, ki so vključevale dele današnje Slovenije še pred in po prvi svetovni vojni. Čim višje je vrednotenje demokratičnosti delovanja, tem večja je praviloma tudi *strpnost do raznovrstnosti*, kar nam še zlasti potrjuje praksa v ZDA. "Verjetno ni dveh mest v ZDA, ki bi imeli natančno enako strukturo oblasti. Povsod dodajo kaj svojega" (Vlaj, 1998). To hkrati pomeni tudi *večje zaupanje*, da so ljudje na zadevnih območjih sami zadosti "zreli", da bodo - prej ali slej - prišli do spoznanja o tem, kaj predstavlja optimalno rešitev.

Paradoks je v tem, da imamo opravka z zelo ohlapnimi merili za oblikovanje občin (npr. da gre za naselja, povezana s skupnimi potrebami in interesi), hkrati pa z zelo avtoritativnimi odločitvami in vsiljevanjem le-teh. V pripravah so se nekateri (strokovni) predlogi glede števila razlikovali za skoraj 100 občin. Podobno imamo še danes predloge v razponu od 6 do 24 pokrajin in tudi predloge za oblikovanje 12 do 62 upravnih okrajev idr.

Ob tem, ko se ves državni vrh več let ukvarja z vprašanjem o neprimerni velikosti ene občine (in pušča vničar množico drugih "prestopnic"), pa je hkrati občinam prepuščeno, ali sploh ustanovijo pokrajino ali ne, ali bodo sploh imele krajevne skupnosti ali ne, ali bodo le-te pravne osebe ali ne, ali bodo imele vaške skupnosti ali ne ipd.!? Navidezna strogost in doslednost v imenu pravnega reda se torej izkaže kot nenačelnost in samovoljnost. Glede novih občin se zaostri nasprotovanje občinam, ko pa gre za krajevne skupnosti, ki so - vsaj po velikosti dostikrat izenačene z njimi - je pa vseeno, kako se reši!?

Ob tem, ko postaja vse bolj nesprejemljivo vsiljevanje določenega modela z vrha, je očitno *le dialog* tisti, v katerem je mogoče strpno presegati tako enostranosti pristopa od zgoraj kot enostranosti od spodaj. A do takega dialoga vsaj v koprskem primeru ni prišlo. Pri tem pa ne mislim le na javne razprave, temveč na širšo vsebino t. i. "partnerskega sodelovanja". Le-to omogoča *zbliževanje* med splošnimi in konkretnimi interesi, ne pa prevlade ene od alternativ na račun druge, tako kot pri referendumu.

Nasploh pa gre za sproščanje različnih oblik teritorialnega in vse bolj predvsem funkcionalnega (glede na posebne naloge in interese) povezovanja, ki ne sledi več starim predstavam o *teritorialni zaokroženosti* in *izključnosti*, temveč predpostavlja medsebojna prekrivanja in križanja v prostoru, tako kot je to sploh značilno za že omenjeno *"omrežno povezovanje"* v današnjem času.

V tem smislu je značilno, da se v razvitih državah (v nekaterih oblikah pa tudi že pri nas) namesto vseobsegajoče, teritorialno zasnovane oblasti pojavlja vse večja *raznovrstnost* različnih oblik (samo-)upravljanja in oblasti za prav posebne eno-namenske enote, vendar tako, da niso prostorsko zamejene na isto območje: lahko gre za upravljanje posameznih zgradb, za poseben širši okoliš, za rekreacijske aktivnosti ipd. Npr. v Kopru pripravljajo projekt "Pot zdravja in prijateljstva", v

okviru katerega bodo uredili kolesarsko rekreacijsko pot na trasi stare železnice od Poreča do Trsta. Oskrba s plinom terja druge povezave, sežiganje odpadkov spet tretje. V širšem kontekstu pa gre tudi za številna omrežna povezovanja mest; tako npr. mesto Piran aktivno sodeluje v evropskem omrežju obzidanih mest ipd. V takih primerih tradicionalne predstave o najbolj primerni velikosti občine niso več uporabne.

Kontinentalna Evropa, po kateri so se pri nas ob "reformi lokalne samouprave" najbolj zgledovali, kaže glede velikosti teritorialnih enot, tako znotraj posameznih držav kot med njimi, večjo raznovrstnost kot jo določajo normativni okviri pri nas. Tako po posameznih državah ne problematizirajo velikosti lokalnih enot niti tedaj, če le-te vključujejo le nekaj sto ali pa tudi več milijonov prebivalcev. Konec koncev se je tudi pri nas izkazalo, da velikosti občin ni mogoče držati v vnaprej določenih okvirih, saj imamo najmanjšo, ki šteje približno 400 prebivalcev, in največjo, ki šteje 272 000 prebivalcev; 101 občina ima manj prebivalcev kot je bilo predvideno, tj. manj kot 5000 prebivalcev.

Ob tem se primerjalno zastavlja še vprašanje: če se lahko države po velikosti razlikujejo celo v takšnih ekstremih kot ju predstavljata Kanada (9,976.146 km² površine) in Monako (1,5 km²), ne da bi bilo to posebej moteče, zakaj bi bilo drugače tedaj, ko gre za organizacijo enot lokalne samouprave?

Tudi v evropskem prostoru je prišla do izraza določena težnja držav k homogenizaciji, tako da so znotraj svojih meja uveljavile upravno-politično uniformnost, ki odstopa od večje raznovrstnosti dejanskih življenjskih razmer. Avstrijski politolog R. Rack (1988) piše o skoraj patoloških prizadevanjih, da bi v Avstriji z ustavno ureditvijo zagotovili uniformnost na ravni občin, saj se preveč opirajo na splošno predstavo o abstraktni občini.

Tudi težnja, da bi vnaprej vse določili in umestili v omejeno število zakonsko opredeljenih kategorij, bo zmeraj manj uresničljiva in zmeraj bolj zaviralna. Vse večje raznovrstnosti, ki postajajo prepoznavni znak postmoderne družbe, ni mogoče stlačiti v nekaj kategorij, npr. v nekaj tipov občin. Do tega spoznanja so se že dokopali vsaj v nekaterih evropskih državah, ne pa tudi v slovenski politiki in zakonodaji. Koprsko občino sicer lahko označimo, da je obmejna, mestna, z demografsko ogroženimi območji ipd.; toda z nobenimi splošnimi predpisi ni mogoče zajeti tistega, kar v konkretnem primeru predstavlja edinstveno kombinacijo lastnosti, npr. prav to, da je hkrati geografsko obrobna enota (periferija), pa vendarle dinamično razvojno središče.

Tako kot živimo v času, ko človek vse bolj izrazito uveljavlja svojo individualnost in se upira, kadar ga poizkušajo obravnavati le v nekakšnih kalupih (Roszak, 1981 je uporabljal izraz "identity boxes"), tako tudi lokalne enote ne morejo uveljavljati svojih edinstvenih možnosti in pospešeno reševati svojih problemov, če so normativno obravnavane uniformno ali kvečjemu v nekaj taksativno določenih kategorijah. Kje je torej rešitev? Nakažemo lahko vsaj smer reševanja. Ta pa je v tem, da uveljavljanje edinstvenih lokalnih identitet terja vse večjo lokalno samostojnost in strpnost do različnosti, česar pa slovenski pravni red še ne dopušča.

Teritorialna zamejenost v času "glokalizacije"!?

Ob vrsti izzivov, ki sem jih razkrival v "koprskem primeru", še posebej izstopa ustavna zamejitev vloge občine na "čisto" lokalne zadeve. Po ustavi je torej občina pristojna le za ozko pojmovane *lokalne zadeve*, tj. tiste, ki jih a) občina lahko ureja samostojno in b) ki zadevajo samo prebivalce občine. V širšem kontekstu pa to pomeni, da gre za ozko *prostorsko in vsebinsko zamejevanje* lokalne demokracije v času:

- ko EU postavlja v ospredje krepitev partnerskega sodelovanja med lokalno, nacionalno in nadnacionalno ravno odločanja ter poudarja in že prakticira (tudi pri nas) večraveno soudeležbo in soodgovornost v skupnih projektih ipd.,
- ko Mednarodna zveza lokalnih oblasti (IULA) na svojem svetovnem kongresu (1995) kot glavno temo obravnava občinsko sodelovanje v mednarodnem merilu (municipal international cooperation) in v zvezi s tem "vdiranje globalnih problemov v vsakdanje življenje občanov", podobno tudi Habitat (Istanbul, 1996) zahteva vključevanje lokalnih skupnosti v nacionalne mehanizme odločanja, ali pa ko študija ILO (LedLink, 1996, WP-1) ugotavlja: "Najuspešnejše lokalne dejavnosti so tiste, ki se jih lotevajo tako, da lokalno gospodarstvo obravnavajo v globalnem kontekstu",
- ko sociologi, politologi, ekonomisti, socialni antropologi idr. kot eno od tem, ki jim prav v zadnjem obdobju posvečajo največjo pozornost, obravnavajo proces globalizacije, ki ni "nekaj tam zunaj", temveč tu z nami, v našem vsakdanjem okolju (Giddens, v: Beck, Giddens, Lash 1994) in
- ko se še posebno pozornost posveča preučevanju lokalno-globalnih odnosov in se z novimi pojmi poizkuša zajeti lokalno-globalno prežemanje, npr. "glokalizacija" itd.

V primerjavi z dogajanjem v razvitem svetu je torej normativna ureditev delovanja občin pri nas ne le v nekakšnem *"faznem zaostanku"*, ampak dejansko zaostaja kar za dve fazi: 1. naše občine so po ustavnih določilih zamejene tako, da (naj) se ne vključujejo niti v reševanje zadev na nacionalno-državni ravni in 2. sploh pa naj ne bi posegale v reševanje zadev v mednarodnem in globalnem merilu, kar prav v koprskem primeru pomeni že izrazito zaostajanje za dejanskim stanjem.

V razpravah ob uvajanju reforme lokalne samouprave je bilo predstavljeno sicer dosti primerjalno-pravnega gradiva od drugod, ni pa bilo vključenih novejših družboslovnih spoznanj, ki kažejo, kako dinamično v razvitem svetu presegajo takšno lokalno zaprtost, kakršno utrjuje naš pravni red. Pri tem, poleg že navedenega, mislim na sociološke razprave o prehodu od "prostora krajev" k "prostoru tokov", o razliki med "starim" (zaprtim) in "novim lokalizmom" (odprtim), podobno o "novem regionalizmu", o "teledemokraciji", ki spreminja dosedanja pomen neposredne in posredne demokracije, o "novi politični kulturi", ki kaže na izpodkopavanje toge, hierarhične teritorialne organiziranosti in - če vzamemo še širši kontekst - o slabitvi vloge strank ter kreptivi vloge množstva raznih (pod-)skupin, ki presegajo lokalne in nacionalno-državne okvire; pri vsem tem pa nakazujejo dolgoročno perspektivo nastajanja globalne civilne družbe.

Namesto spodbud k vstopanju v širši prostor in k prevzemanju odgovornosti za reševanje problemov tudi na nacionalni in na svetovni ravni, bi pri nas prej lahko govorili o nekakšnem izprtju ali "getoizaciji" lokalne demokracije. Medtem ko npr. družboslovci v ZDA spremljajo, kako se na dnevnih redih lokalnih samoupravnih enot in različnih skupin civilne družbe povečuje število zadev globalnega pomena, se naša pravna ureditev usmerja na "čisto" lokalne zadeve, kakršnih bo vse manj, tako da lahko v bodoče pričakujemo samo še nadaljnje *siro-mašenje* vsebine lokalne demokracije.

Če sem doslej nakazal, kako to zamejitev lahko ocenimo v svetovnem družbenem in družboslovnem kontekstu, naj jo sedaj preverim še z vsakdanjo življenjsko prakso v koprski občini. V ta namen lahko vzamemo kar prikaz mednarodnega delovanja občine, ki ga je (17. 2. 1997) v okviru pregleda opravljenega dela podal nekdanji župan te občine. V njem je med drugim zapisano (kar namerno podajam v neskrčeni obliki): "Obiskali so nas državniki, ministri, parlamentarci, veleposlaniki, župani, poslovni in drugi ljudje iz Avstralije, Kitajske, Japonske, Združenih držav Amerike, Kanade, Angole, Rusije, Velike Britanije, Francije, Nemčije, Finske, Avstrije, Španije, Italije, Slovaške, Madžarske, Albanije, Grčije, Turčije, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Hrvaške. Več ali manj je bila stalnica v izkazanih interesih tujih gostov za naš prostor koprsko pristanišče. Z naše strani smo ponesli podobo in značilnosti Kopra in Slovenije neposredno v ZDA, Kitajsko, Estonijo, Dansko, Francijo, Avstrijo, Italijo, Španijo, Turčijo in na sedež sveta Evrope v Strasbourgu. Naši kulturni ambasadorji so bili tudi v Avstraliji, na Japonskem in v skandinavskih državah, medtem ko so koprške poslovne ekipe potipale vse pomembnejše svetovne trge. Dokazali smo sposobnost in pripravljenost odgovornega soočanja z izzivi, ki jih prinaša približevanje Evropski uniji in NATO. K nam so prišle, na prijateljske obiske, ladje francoske, britanske in ameriške vojne mornarice. Slednje kar 6-krat. Z ameriškim obrambnim ministrstvom je slovensko dogovorilo program rednih obiskov enot šestega ladjevja v koprski pristan."

Očitno torej koprška občina že deluje ne le kot občina, ki bi se ukvarjala z zadevami ozko lokalnega pomena, temveč – čeprav normativno sicer nepriznana in finančno nepodprta – opravlja tudi naloge, ki so pomembne za Slovensko Istro in za Slovenijo kot celoto; iz zgornjega opisa pa je razvidna tudi evropska in svetovna razsežnost. Vsakdanja življenjska praksa torej daleč *prehiteta* sedaj veljavno *normativno ureditev!*?

Od enoglasne k večglasni Sloveniji: koprške in istrske posebnosti kot izziv nereprezentativnosti središča

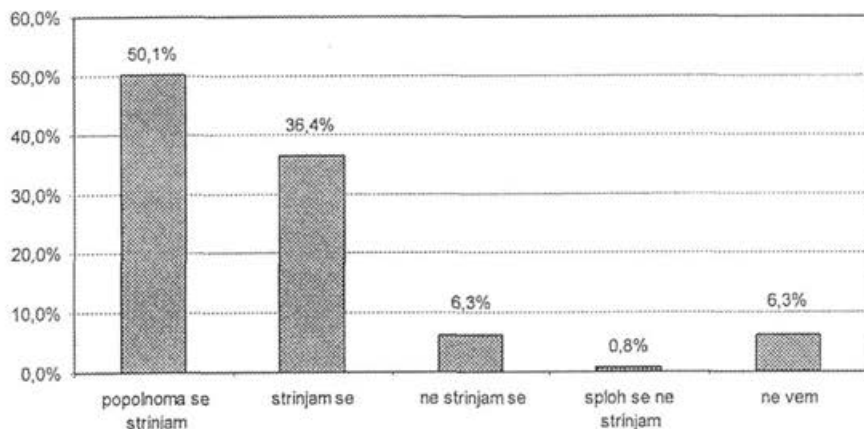
Koper in Slovenska Istra imata veliko skupnega s številnimi slovenskimi mesti, občinami in regijami, ko gre za vprašanje, koliko so njune posebnosti poznane in upoštevane na nacionalno-državni ravni oz. v državnem središču. Kjerkoli izven tega središča, še zlasti pa v močnejših regionalnih jedrih na obrobju, naletimo na izraze nezadovoljstva v tem smislu, da njihove *posebnosti* niso zadosti *upoštevane*

v Ljubljani (seveda pa se to ponovi tudi znotraj regij in občin, med manjšimi kraji in središči teh enot; tudi znotraj koprške občine, v podeželskih krajevnih skupnostih, imajo tovrstne pripombe v odnosu do občinskega središča). Državno središče nikoli popolno ne vključuje vseh regionalnih in lokalnih posebnosti; vendar pa hkrati lahko izraža zelo različno stopnjo odprtosti, občutljivosti in odzivnosti nanje. Čim večje pa je odstopanje teh posebnosti od povprečja, tem manjša je – vsaj domnevno – verjetnost, da bodo ustrezno izražene in upoštevane prek centralnih državnih institucij. Le v določenih primerih se večjo pozornost posveča prav ekstremnim odstopanjem.

Hkrati pa, četudi gre v razvitem svetu za splošni trend spreminjanja nacionalnih držav od "enoglasnosti" k "večglasnosti" (polifoniji), ni rečeno, da bodo ravno najbolj prizadeti sploh poizkušali uveljaviti svoj glas, svoje posebnosti in probleme. Sociologi smo že spoznali, da se bolj verjetno prvi oglasijo – ne tisti, ki so prav v najslabšem položaju, temveč – tisti, ki se jim stanje celo relativno izboljšuje. Med zadnje bi lahko uvrstili tudi koprsko občino. Pri tem je sicer opazno, da je bilo v Mariboru že dalj časa prisotno kritično razpoloženje zaradi (občutka) zapostavljenosti od Ljubljane, kot ga npr. izraža naslednja izjava: "Vse, kar se zgodi v Ljubljani, je nacionalnega pomena, karkoli pa naredimo v Mariboru, tudi če dobi pomembna mednarodna priznanja, to je pa lokalna zadeva, naša stvar". Glede na gospodarsko krizo v mestu je bil njegov glas utišan (čeprav s posameznimi kulturnimi programi vendarle izstopa tudi v afirmativnem smislu in ne le kot "socialna bomba" v zvezi z brezposelnostjo ipd.).

Podobno mariborski kritični oceni razkrivamo tudi stališča prebivalcev koprške občine. Pri tem se opiram – in se bom še kasneje v tem besedilu – na odgovore iz ankete reprezentativnega vzorca 840 odraslih prebivalcev občine, ki smo jo marca 1998. opravili sodelavci Centra za prostorsko sociologijo, FDV, torej skupaj z M. Hočevarjem in F. Trčkom, v sodelovanju s CATI centrom. V Kopru kar 86% vprašancev zastopa stališče: "V Ljubljani nimajo dosti posluha za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske Istre". To lahko zadeva tako ožjo upravno-politično sfero, pa tudi druga področja, kot so kultura, jezik, arhitektura, šport, turizem idr.

V Ljubljani nimajo "posluha" za posebnosti...
 V Ljubljani nimajo dosti posluha za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske
 Istre. (n=840)

Poleg politične (ne)zastopanosti v osrednjih državnih institucijah, strankah ipd. gre torej tudi za neenako zastopanost osrednje in obrobne Slovenije v širši javnosti, v literaturi, v množičnih občilih in za vključenost v simbolnem predstavljanju slovenstva v mednarodnem merilu. Npr. koprski glasbenik, ki opozarja na nezadovoljivo predstavljenost istrske etno-glasbe in na to, da drugi ne vključujejo istrskih motivov, hkrati zastavlja vprašanje: "Ali Oberkrainerji in gorenjska noša lahko – kar nasploh – reprezentirajo slovenstvo?" Gre torej za izziv določeni navaženosti, na podlagi katere se podaljšuje samoumevnost pristranosti, in torej za izziv, ki terjaja redefiniranje slovenstva (celote) na podlagi večje oz. enakopravnejše vključenosti delov (periferije).

Lahko gre tudi za poenotenje v smislu standardizacije, tako kot to nakazuje naslednje stališče: "Žal mi je, da se istrske in mediteranske *posebnosti izgubljajo* in utapljajo s prevladovanjem vseslovenskih značilnosti", s katerim soglaša skoraj 80% vprašancev. V zvezi s tem predstavlja značilen primer prizadetost ljudi zaradi "izganjanja" istrskega narečja. Medtem ko je starejša generacija še doživljala, da v šolah niso smeli govoriti slovensko, so mlajše po 2. svetovni vojni v slovenskih šolah odvrčali od govornice v domačem narečju, kar so nekateri spet doživljali kot neke vrste izrinjanje njihovega maternega jezika. V šolah so ocenjevali narečja kot nekaj grdega in nekulturnega, česar naj bi se sramovali in se jim odpovedali, namesto da bi cenili znanje obeh, narečja in knjižnega jezika.

Medtem ko v Kopru še posebej radi poudarjajo svojo pripadnost mediteranskemu kulturnemu krogu, pa hkrati kritično opozarjajo na pomanjkanje razu-

mevanja in podpore za to v Ljubljani, tako kot npr.: "Slovenija se nikoli ni zavedala, da ima tudi svoj mediteranski del." Ipd.

Sredobežnost in obmejnost v razvojni perspektivi

Tako na Koprskem kot v slovenskem merilu so bila že načeta vprašanja o nevarnosti, da bi obmejna območja prišla v *enostransko odvisnost* in v *podrejeni položaj* v odnosu do bližnjih zunanjih središč (gl. tudi Z. M., "Obmejne regije in Evropa", TiP, 1996). Ermin Kržičnik je v zaostreni obliki - v Sobotni prilogi Dela (8. 10. 1994) - izpostavil tezo o "*Raztrgani Sloveniji*", ki nam grozi z odpiranjem državnih meja. Predstave o tem pa so vplivale tudi na zasnovno teritorialne organizacije slovenske države, ki jo določa ustava in je predmet nenehnih razprav, tudi v zvezi z zahtevano razdelitvijo koprške občine. V pritajeni obliki se pojavlja celo bojazen glede *lojalnosti* slovenski državi, kar konec koncev vključuje tudi misel o možni izgubi določenih obrobni območij, tj. njihovi odcepitvi. Zato je potrebna tako širša osvetlitev, kot tudi konkretnejše preverjanje teh vprašanj.

Trstenjak (1991: 88) je razlagal vedenje Slovencev kot mejnega naroda, saj je značilno, da so razen ljubljanske in celjske kotline, vsi drugi predeli v širšem obmejnem pasu. Pri tem je ugotavljal, da majhnemu obrobni narodu manjka veliko središče, ki bi ga s svojo sredotežno silo privlačevalo nase in krepilo zavest narodne identičnosti tudi obrobni prebivalcem. Tako kot majhen človek nehote gleda velikega *od spodaj navzgor*, tako da velja tudi za majhen narod v odnosu do velikega soseda. Zaradi občutka manjvrednosti skuša govoriti s sosedi v njihovem jeziku in "v tem je že osnovno prilagajanje; v tem že tako rekoč po malem izginja ... zlepa ne more *misлити docela središčno*, ker pač sploh nima velikega središča, iz katerega bi mogel delovati, misлити in čustvovati" (podčrtal Z. M.).

Če imamo v mislih našo preteklost, je takšna razlaga gotovo utemeljena, če pa razmišljamo o prihodnosti, potem vidim stvari drugače. Pri tem kaže upoštevati sociološka spoznanja o spreminjanju odnosov med "centrom in periferijo", o dolgoročnih razvojnih težnjah k policentrizmu in celo k t. i. "*bresrediščni družbi*" (Willke, 1993). Naša trda realnost je seveda še zajeta v poznanih pojasnjevalnih okvirih iz preteklosti, in bilo bi neresno, če bi kar miselno preskočili v neko pričakovano prihodnost v času - kot bi s staro terminologijo to označili - ko naj bi Slovenijo ogrožala "*zunanja nevarnost*" s strani večjih in bogatejših središč iz sosednjih držav.

Toda v času, ko stopa v ospredje vseevropsko povezovanje in globalizacija, se največkrat spregleda, da se s tem zmanjšujejo tudi možnosti, da bi si večja mesta, kot sta npr. Trst ali Gradec, podredila širše čezmejno zaledje v Sloveniji. Tisto, kar so nam sicer privoščljivo napovedovali ob slovesu iz Beograda, da se bomo znašli v situaciji kot pred prvo svetovno vojno, se v novih razmerah ne more več zgoditi. S tem, ko se vključujemo v širša omrežja povezav, hkrati vsaj relativno *zmanjšujemo odvisnost* od "sosedov", še zlati pa enostransko odvisnost oz. podrejenost v odnosu do njih. Pa tudi sosedje se bodo morali, kar prav sedaj spoznavajo v Celovcu in na Dunaju, vse bolj ozirati na to, kakšno odzivnost bodo s svojimi rav-

nanji sprožali v Bruslju, Strasbourg in drugod; pa ne le v središčih, temveč zmeraj bolj glede na splošne, univerzalne standarde o človekovih pravicah, pravicah manjšin ipd. V tako razširjenem kontekstu pa ne bo več podlage za to, da bi mogli "misliti docela središčno". Zmanjšuje pa se tudi možnost, da bi si "večji" podrejali "manjše" tako v odnosih med državami, kot tudi med regionalnimi in lokalnimi enotami oz. središči.

Iz anketne raziskave med koprskimi srednješolci (245 dijakov, 1996. l.) smo dobili vpogled v njihova stališča do vprašanja o tem, "koliko je za uspešen razvoj koprške občine v prihodnosti strateško pomembno, da se povezuje"... v posameznih teritorialnih okvirih. Pri tem prav mladi presenečajo s svojo širino, saj glede na delež odgovorov v kategoriji "najbolj pomembno" dobimo naslednji vrstni red: 1. da se povezuje z Evropsko unijo kot celoto (55%), 2. s celim svetom (53%), 3. znotraj Slovenije (45%), 4. z Italijo (32%) in 5. s Hrvaško (12%). Iz teh odgovorov torej ne sledi, da bi šlo za kakšno zamejenost ali težnjo k enostranski vezanosti le na sosedno Italijo.

Neposreden izziv v zvezi s tu obravnavano temo pa je bilo vprašanje: "Nekateri ljudje se bojijo, da bodo Slovenijo z odpiranjem meja preplavili pripadniki večjih narodov in da se bomo še zlasti v krajih blizu meje nekako utopili. Ali je ta bojazen upravičena?" Odgovori so se porazdelili takole: "Ne, tega se ni treba bati," je odgovorilo 55% in "da, ta bojazen je upravičena" 45% vprašancev. Čeprav manj kot polovica, jih je torej še vendarle precejšen delež, ki a priori ne zavračajo utemeljenosti tega vprašanja.

Toda če poizkušamo ugotavljati, kakšen bo odnos mladih do tega dogajanja (tudi v bodoče, naj dodamo še vprašanje: "Ali bi bilo treba v prihodnosti težiti k temu, da bi omejevali ali spodbujali priseljevanje drugih v našo občino?" Največji delež se jih zavzema za omejevanje priseljevanja iz območij nekdanje Jugoslavije (94%), za tem pa tudi že iz sosednje Italije (86%), nato iz držav izven EU (80%), iz drugih krajev Slovenije (60%) in iz (preostalih) držav EU (56%). Zelo podobna stališča nam je pokazala tudi 1998. l. izvedena anketa med odraslimi prebivalci koprške občine (le vrstni red zadnjih dveh je obraten).

Že v nekaterih drugih raziskavah smo razkrivali, da so Slovenci ob odpiranju državnih meja najbolj restriktivni tedaj, ko gre za morebitno priseljevanje, medtem ko je za njih bolj sprejemljiv prost pritok različnih materialnih dobrin/proizvodov in idej/informacij. Z vstopanjem v EU sicer tako država kot tudi občina izgubljata možnosti diferenciranja (diskriminacije) v priseljevanju na podlagi teritorialnega porekla iz območij znotraj EU. Vendar pa se kot protiutež morebitnim iredentiističnim programom z druge strani meje pod geslom "kupimo si Istro", na slovenski strani pojavlja zelo izrazito zavrnilno stališče. Glede na to se ne zdi verjetno, da bi kakšen poizkus porušanja sedanje etnične strukture, npr. z naseljevanjem na območju Slovenske Istre, ostal brez kritičnega odziva javnosti. Spomnimo se le nedavnega odziva v zvezi z lastništvom marine v Izoli.

Glede na splošna sociološka spoznanja o težnjah k individualizaciji prostorske gibljivosti prebivalstva, je zmeraj manj verjetno, da bi prišlo do kakšnih množičnih čezmejnih preseljevanj, kakršnih je sicer prav zgodovina Istre nabito polna. Tudi v zvezi s tem se kaže, da v naši kolektivni zavesti še povsem prevladujejo danes že

preživele predstave o množičnih selitvah, čeprav vključevanje – zlasti izobražencev – v najrazličnejše mednarodne programe (študija, izpopolnjevanja npr. v EU) in možnosti zaposlovanja strokovnjakov, umetnikov idr. kaže na novi tip vse bolj *razpršene gibljivosti* v prostoru. To pa pomeni, da bojazen pred nekakšnim množičnim vdorom tujcev v obmejno območje izgublja realno podlago.

Največja specifična privlačnost Slovenske Istre za priseljevanje je njena lega v "sončnem pasu" Evrope; toda to velja bolj v odnosu do slovenskega zaledja (to so nam potrdili odgovori na vprašanje v SJM, 1994/1: "Kje v Sloveniji bi najrajši živeli?") in širšega kontinentalnega zaledja kot pa v odnosu do obeh sosednjih obmorskih držav, ki imata sami dosti večje možnosti, da se odzoveta na tako zanimanje. Interes Slovencev za naseljevanje ob morju je že prišel do izraza v *ceni nepremičnin*, ki so višje kot v sosednjih državah. Po nekaterih ocenah so cene primerljivih stanovanj na Koprskem približno za četrtno in celo tretjino višje kot v Trstu; še večje razlike pa so tedaj, ko gre za zemljišča za poslovne dejavnosti. Oboje je od nakupa oz. naselitve na tem območju že odvrnilo vrsto interesentov iz drugih držav, npr. podjetnico iz Italije, ki se je že po prvih informacijah premislila in se raje odločila za še eno restavracijo v Londonu, kot da bi jo odprla v Koprju.

Kolikor več nam Slovincem pomeni to ozemlje, toliko več bomo očitno morali tudi plačevati, da bi ga obdržali v domačih rokah v kontekstu sproščujočega in razširjajočega se evropskega tržišča. Hkrati pa ni mogoče računati na *dvojna merila* v tem smislu, da bi se le drugi odpirali nam, ne pa tudi mi njim. Toda tisto, kar je pri tem *neopažena novost*, je predvsem to, da izpostavljenost za priseljevanje ni več prvenstveno – *frontalno obmejna*, temveč vse bolj *porazdeljena* glede na izbirno vključevanje tujcev tudi v osrednja območja države.

Z jezikovnega vidika pa je novost predvsem to, da sedaj ne gre več le za dvojezičnost in za vezanost na zgolj italijanščino; med anketiranimi srednješolci je skoraj enak delež tistih, ki znajo *italijansko* ali (in) *angleško*. Ravno znanje angleščine, (ki omogoča tudi širše, multilateralno povezovanje) glede katerega Italijani kar močno zaostajajo, pa vse bolj *relativizira* dosedanje enostransko *prilagajanje večjemu* sosednjemu narodu. Aktivnosti v evropskem in svetovnem merilu kažejo, da tudi to "večje" postane (pre-)majhno, da bi lahko zadržalo svoj dominantni položaj. To je tudi že koprška izkušnja, npr. tedaj, ko – tako kot Društvo zgodovinarjev za Južno Primorsko – organizirajo strokovna in znanstvena srečanja, čim gre za udeležence iz več (mediteranskih) držav. Ali pa še drugi primer: Tako kot se v okviru Istrabenza niso po naključju odločili za avstrijskega partnerja v povezavi OMW Istrabenz, tako je po drugi strani značilno, da so se odločili tudi za poslovni jezik, ki ga uporabljajo v komuniciranju z Avstrijci, namreč za angleščino!

Središčnost in obrobnost uhajata geografiji

Središčnost in obrobnost sta *zmeraj manj* nekakšni stalni in v naprej določeni geografski in zgodovinski *danosti*. Kje je središčno dogajanje na nekem področju udejevanja, je vse bolj odvisno od akterjev samih. Navajeni smo na preveč samoumevno, statično razumevanje središčnosti in obrobnosti. Življenje pa nam

tudi že v Sloveniji kaže vse večjo fleksibilnost. Tako je bilo npr. mariborsko gledališče ob pomembni vlogi Pandurja nekaj časa v ospredju slovenske in precej tudi mednarodne kulturne javnosti. Koper se v času Primorskega festivala pojavlja kot inovativno središče kulturnega dogajanja v Sloveniji, saj vključuje vrsto umetnikov iz drugih krajev in iz drugih držav ter pritegne 10.000 ljudi od vsepovsod. Mariborski Lent je spet novo žarišče kulturnega dogajanja v Mariboru, saj pritegne tudi do 60.000 ljudi. Gledališče "Teatro Verdi" je postalo eno najlepših gledališč v sredozemskem prostoru, kjer hkrati – ob računalniških povezavah in vzajemnosti – nudijo tudi vstopnice za predstave Cankarjevega doma v Ljubljani. Tako se tudi Trst v zadnjih letih na kulturnem področju močno spreminja, saj opušča nekdanjo "zadrti zaprtost", vzvišenost pa nadomešča vstopanje v partnersko sodelovanje (a še ne dosti s Koprom).

Vse bolj je torej predvsem od ustvarjalnosti in angažiranosti posameznikov in skupin odvisno, kje je ali bo žarišče dogajanja, saj ob vse lažji prometni in informacijski dostopnosti prihaja tudi do medsebojnega dopolnjevanja in prežemanja programov v širšem prostoru. Tako kot je dosedanjemu središču zmeraj manj samodejno *zagotovljena* njegova središčnost za v naprej, podobno tudi periferija ni več samoumevno in v naprej *obsojena* na svojo perifernost. Pod takšnim zornim kotom pa se nakazujejo tudi možnosti preseganja konfliktov v odnosih med Koprom in Ljubljano.

"Evroregija Istra": še ena teritorialna sprememba ali razvojni projekti in graditev zaupanja

Že pred leti so se pojavile prve pobude v hrvaški Istri in z italijanske strani za ustanovitev "Evroregije Istra". V razpravah o tem je stopila v ospredje vrsta pomislekov, katerih skupni imenovalac je bilo *nezaupanje*, predvsem dvomi o resničnih motivih in namenih pobudnikov glede na čezmejne ozemeljske pretenzije posameznih skupin. To je bilo nezaupanje, kakršno se je pojavilo tudi v češko-nemških odnosih (Zich, 1993), glede na pomisleke, da bi močnejša stran v novi obliki poizkušala uveljavljati "stare račune" in svojo prevlado.

Zamisel o Evroregiji Istra se je torej pojavljala preveč v stilu dosedanjih državno-teritorialnih sprememb, premalo pa z novo vsebino, ki bi na podlagi konkretnih projektov čezmejnega sodelovanja predstavljala podlago za vzpostavljanje potrebnega zaupanja. Ob tem, ko so nekako pustili ob strani konkretne probleme čezmejnega sodelovanja (vzemimo prekinjeno sodelovanje v zvezi z delovanjem bolnišnice v Izoli, ki je bila zasnovana in je že delovala tudi za severno območje hrvaške Istre ipd.), so ta prizadevanja dobivala prizvok ustanavljanja nekakšne kvazi-države. To je samo spodbudilo stara nasprotja na podlagi "zgodovinskega spomina" in nacionalno-državnih izključnosti.

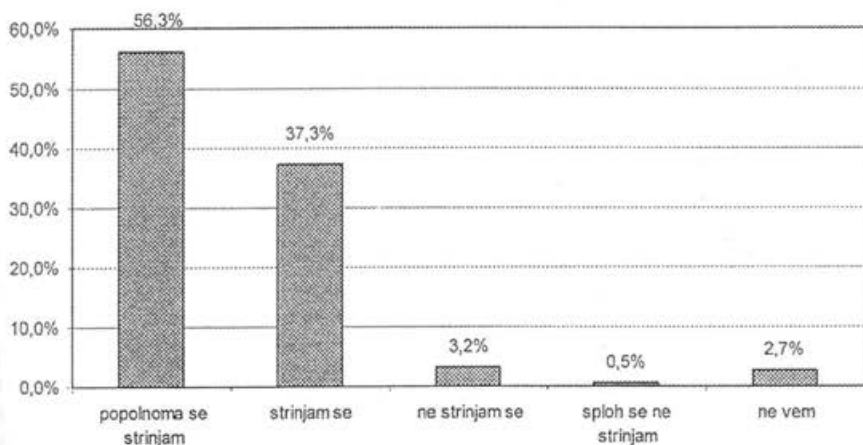
Vse številnejši projekti s podporo EU, kot tudi sedanje spremembe na Hrvaškem, odpirajo možnosti za bolj realistično lotevanje te problematike. To pomeni določeno *postopnost* in tudi smiselno razmerje med "notranjim" in "zunanjim" (čezmejnim) povezovanjem. Kot sem že nakazoval, gre za paradoks, da

slovenska politika še vedno odlaga "regularno" institucionalizacijo regije na domačem terenu v času, ko naj bi že oblikovali transnacionalne regije. Poleg obnovljenih aktivnosti za ustanovitev Evroregije Istra, se je lansko leto pojavila tudi "Lista Severni Jadran", ki teritorialno še bolj velikopotezno, vendar bolj z vidika konkretnih projektov, nakazuje transnacionalno delovanje na nekaterih območjih treh držav, tj. Italije, Slovenije in Hrvaške.

Največji delež prebivalcev koprške občine se zavzema za to, da je treba čim prej *vzpostaviti pokrajino* na območju treh občin Slovenske Istre, manj za to, da bi nekatere zadeve sproti reševali za to zadolženi organi, najmanj pa je tistih, ki bi se zadovoljili s tem, da bi le župani občasno obravnavali skupne zadeve treh občin.

Še dosti izrazitejši poudarek prednostne usmeritve pa se pokaže tedaj, ko gre za razmerje med povezovanjem treh občin v primerjavi s povezovanjem prek meje. To je razvidno iz tega, da se 94% vprašancev strinja (tj. "popolnoma strinja" ali "strinja") s stališčem: "Obalne občine bi se morale najprej tesneje povezovati med seboj, šele potem pa z italijanskimi in hrvaškimi partnerji".

"Obalne" občine najprej med seboj
 Obalne občine bi se morale najprej tesneje povezovati med seboj, šele potem pa z italijanskimi in hrvaškimi partnerji. (n=840)

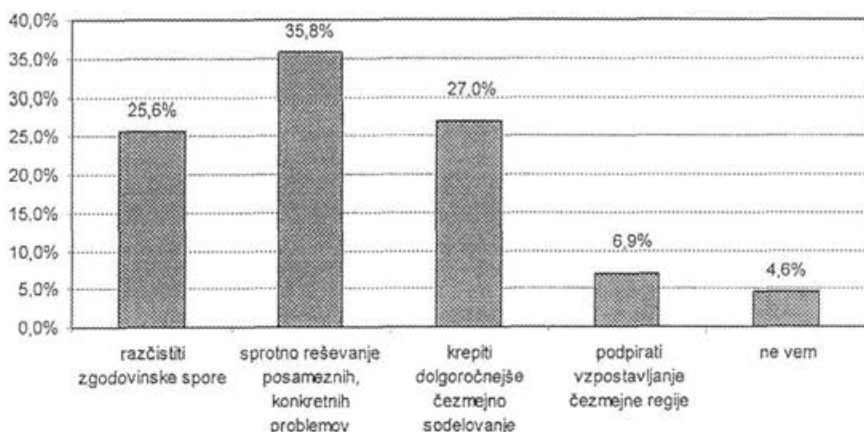
Kdo torej zamuja? Predvsem strankarska politika, večina strankarskih central, ki blokirajo sicer že vsesplošno izraženo zahtevo po spremembi ustave, tako da bi bila omogočena institucionalizacija regij. Tako, kot sem že nakazal, pridemo do paradoksalnega rezultata, da ob zunanjih pobudah za poenotenje na širših območjih dveh ali treh držav (za primerjavo lahko vzamemo tudi enotno organi-

zacija italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem) prav o teh vprašanih nimamo *niti poenotenja* treh "domaćih" občin. Pri tem je značilno, da so najprej imeli pobudo župani teh občin, ki pa (tedaj) niso dobili potrebne podpore v svojih strankah. Poglejmo še nekatere konkretne ugotovitve iz ankete.

Hkrati z izrazito usmeritvijo prebivalcev k prednostnemu "notranjemu" povezovanju ugotavljam, da med vprašanci ni soglasja, ko gre za omejevanje in nadzor, kakor je to izraženo z naslednjim stališčem: "Država ne sme dopustiti, da bi se občine in regije brez njene odobritve povezovale tudi v mednarodnem merilu". Podpora in nasprotovanje takšnemu stališču sta skoraj izenačeni. Torej se znaten delež občanov že odmika od tradicionalnega teritorialno-hierarhičnega modela državne organizacije, ki je ožjim enotam dopuščal le notranje povezovanje na določeni ravni, vse zunanje povezave pa so vzpostavljali le preko državnega središča (ministrstva za zunanje zadeve).

Kako delovati ob odpiranju meja?

V zvezi z nadaljnjim odpiranjem državnih meja z Italijo in Hrvaško. Kaj od naslednjega bi vi postavili na prvo mesto? (n=840)

Vendar pa glede na delež odgovorov na vprašanje, kaj naj bi dobilo prednost v zvezi z nadaljnjim odpiranjem državnih meja z Italijo in Hrvaško, dobimo nekako nasprotni vrstni red kot v "notranjem" povezovanju. Prednost dobi "sprotno reševanje posameznih, konkretnih problemov" in "krepitev dolgoročnejšega čezmejnega sodelovanja", tako da - poleg kategorije "razčistiti zgodovinske spore" - pridejo odgovori "podpirati vzpostavljanje čezmejne regije" šele na zadnje mesto.

Očitno torej pobude za uvedbo Evroregije Istra prebivalci koprške občine (vsaj 1998. leta) večinoma še niso "posvojili". Prednost dajejo konkretnjšim oblikam sodelovanja, da bi tako preseгли negativno zgodovinsko dediščino in tudi čezmejno utrjevali medsebojno zaupanje, ki bo omogočilo prehajanje k višjim stopnjam skupnega delovanja.

Izhod iz slepe ulice?

Če se v zaključku omejim le na nekatera izhodiščna vprašanja (pomembni teoretični vidiki presegajo okvir razprave na tem mestu), potem me vse zgoraj prikazano navaja k sklepu, da je odločilen premik za razrešitev problema delitve koprške občine potreben najprej v Ljubljani. Pri tem sicer ne gre preprosto za to, da bi državni vrh odstopil od zahteve, ki jo Koprčani zavračajo. Tudi to bi bil sicer sprejemljiv način potrditve strpnosti in spoštljivosti do demokratično izražene volje ljudi o tistem, kar jih najbolj neposredno zadeva. Gre predvsem za to, da bi na državni ravni morali najprej odpraviti zamudo, zaradi katere ni bilo niti predpogojev za to, da bi bila ta zahteva sploh smiselna in sprejemljiva. To je zamuda v odpravljanju napake, da še vedno ni prišlo do ustrezne normativne potrditve pomena regij in s tem regionalnih središč kot je mesto Koper.

Če je centralizem prav v Sloveniji, kot je ocenil J. Šmidovnik, bolj kot kjerkoli drugje v Evropi, omejil lokalno samoupravo, bi se na to morali odzvati vsaj s treh vidikov: prvič, glede na nepriznane regije, drugič, glede na teritorialno delitev (drobitev) občin in tretjič, glede na vsebinsko osiromašeno vlogo in zmanjšani vpliv občin in krajevnih skupnosti. V tem smislu bi že rešitev prvega vprašanja odprla pot za reševanje drugih. Tudi nekateri od najodločnejših zagovornikov ohranitve občine v sedanjem obsegu so izražali mnenje, da bi bilo njihovo stališče drugačno, če bi bilo mesto Koper priznано kot regionalno središče. Če bi institucionalizacija regije privedla do njene okrepitev, ki ne bi šla na račun občin, temveč bi predstavljala obliko decentralizacije, potem bi bili podani pogoji, da bi Koper s svojimi človeškimi in materialnimi viri prevzemal tudi *soodgovornost* za morebitne ožje enote, ki bi nastale v njegovem zaledju. Napaka vsiljevanja "delitve" – ki kot spoznanje in pouk zadeva celotno Slovenijo – je bila ravno njena enostranost in enosmernost, ki se je izražala v tem, da predložene "osamosvojitve" manjših entot ni spremljalo prizadevanje za njihovo hkratno povezovanje v širšem prostoru. "Revnejšim" je bila sicer ponujena nezanesljiva državna pomoč iz centra, od katere pa bi bile spet enostransko odvisne in torej ne dejansko samostojne in samoupravne.

V zvezi z zahtevano razdelitvijo se je pokazalo, kako togo je delovanje centralnih državnih organov, ki niti v projektu "lokalna samouprava" niso presegle klasičnih okvirov državnega delovanja z vrha navzdol in se zato tudi niso dokopali do sprejemljive rešitve. Tu še ni bilo delovnega, partnerskega sodelovanja po vzoru projektov EU. Značilno je bilo formalno-manifestativno izpostavljanje referendumske alternative glede neživljenjsko zasnovanih predlogov, ki ni dopuščalo iskanja boljših rešitev v konkretnih okoliščinah, temveč je predpostavljalo izključ-

nost v smislu delitve na zmagovalce in poražence. Tako ni bila omogočena odzivnost na zamisli, ki so se v razpravah pojavljale tako na strani zagovornikov sedanje občine kot na strani tistih, ki so se – sicer maloštevilni – zavzemali za ustanovitev novih. Gre za določena stičišča, ki bi ob že nakazanih predpogojih (regija, postopnost, dolgoročnejši program v kontekstu prostorskega plana ipd.) lahko pomenila tudi poenotenje glede možne rešitve.

Hkrati s tem, ko so občani zelo kritično zavračali ponujene enote kot povsem neživiljenjske (podeželsko območje brez skupnega središča), niso zavračali možnosti, da bi v nekaterih primerih oblikovali občino, ki bi kot jedro imelo sedanji sedež krajevne skupnosti (najbolj značilen primer: Šmarje, ne pa Šmarje-Marezige). Le na ta način bi jim nova občina zares pomenila določeno približanje. To pa bi pomenilo še več občin kot je bilo "referendumsko" predloženih.

S tem razkrivamo še paradoks celotnega "projekta lokalne samouprave, ki ga je treba preseči. Če naj bi predvsem z zmanjšanjem velikosti občin približali odločanje ljudem – pri čemer so vseskozi zanemarjali dejstvo, da to ni edini možni način – pomeni, da se teritorialno zmanjša ali odpravi razlika med občino in krajevno skupnostjo. Hkrati pa je sedanja normativna ureditev prav to – še zlasti na podeželju – že utrjeno obliko (neposredne) demokracije celo *oslabila* v primerjavi s stanjem v prejšnji državi. Koprške izkušnje kažejo, da je oslabila vključenost predstavnikov krajevnih skupnosti v odločanju na ravni občine. Predsedniki vseh 23 KS tvorijo le pododbor v okviru odbora za krajevno samoupravo pri občinskem svetu in še tega sklicujejo le redkokdaj.

Gre torej za "sistemski" nesmisel, tj. za uvajanje medsebojno *nasprotujočih si sprememb*: po eni strani gre za zahtevo, da je treba "približati odločanje ljudem" z ustanavljanjem manjših občin, ki se po velikosti približajo in izenačijo s krajevnimi skupnostmi, po drugi strani pa hkrati za oslabitev vloge krajevnih skupnosti (ki imajo ali pa tudi ne položaj pravne osebe ipd.) To terja reševanje na državni ravni. Ob tem pa so določene možnosti tudi v rokah lokalne politike, ki bi lahko tudi znotraj obstoječega reda podeželskim krajem odprla *večje možnosti vplivanja* z okrepljenim predstavištvom, ki bi ga – med drugim – dosegli s tem, da bi uvedli več volilnih enot, namesto da je za celo občino le ena, tako kot doslej, idr.

Nasploh se zdi, da organizacijske spremembe, ki bi omogočile intenzivnejše *vključevanje* podeželskega zaledja, predstavljajo enostavnejšo rešitev, kot pa da bi (iz nezadovoljstva zaradi ne vključenosti) ustanavljali nove, manjše občine. Strokovne organizacije in množična občila bi lahko prispevala h kreptvi *javnega interesa* (npr. razvoj podeželja), ki ga tudi strankarski interesi ne bi mogli zanemarjati. V razpravah je bila že močno poudarjena pričakovana solidarnost mesta do zaledja. Pri tem ne gre le za nekakšen zgodovinski in moralni dolg. Gre tudi za vse večjo objektivno medsebojno prepletenost, tj. prav za tisto, zaradi česar je v preteklih desetletjih prevladal splošno-evropski trend k zmanjševanju števila in povečevanju velikosti občin. Še bolj kot lokalno-globalno prežemanje, o katerem je bilo govora, je aktualno prežemanje interesov mesta in podeželja.

Čeprav sem z zgoraj nakazanim takoj zadel v potrebne normativne, tudi ustavne spremembe, vendarle lahko hkrati opazamo, kako ustava sicer ostaja, življenje pa teče dalje in tudi mimo nje. Pač pa je v "novem duhu" zasnovan lani sprejeti

zakon o spodbujanju regionalnega razvoja. V tem smislu se v Kopru in na območju vseh treh občin Slovenske Istre že veliko dogaja zlasti v zvezi z uvajanjem regionalnega načrtovanja in regionalnega razvoja, pri čemer se uveljavlja že novi vzorec projektne in partnerskega sodelovanja med posameznimi kraji, npr. Koprno, Ljubljano in Brusljem. Razvojni projekti, ki zadevajo ožja ali širša območja znotraj in prek meja občine, predstavljajo hkrati obetavni način za preseganje teritorialne zamejenosti, ki je doslej prevladovala v zasnovah in miselnosti, ki je bila izhodišče upravno-političnih sprememb in konfliktov v zvezi s tem. Razvojno angažirana ministrstva (npr. za področje ekonomskih odnosov in razvoj, za okolje in prostor, za turizem idr.) se že pojavljajo v novi vlogi, s katero presegajo dosedanji centralistični in hierarhični način delovanja, in v tem kontekstu se spreminja tudi dosedanja omejena vloga lokalne samouprave, vendar bolj na podlagi življenjskih potreb in pobud iz EU kot pa na podlagi že izdelanih razvojnih koncepcij.

Če lahko pričakujemo večjo strpnost in demokratizacijo samega načina uveljavljanja lokalne demokracije, pa se bodo s tem povečale tudi možnosti, da se reforma lokalne samouprave ne bo več obravnavala le kot stvar "aktualnega trenutka", temveč – po zgledu iz zahodnih držav – tudi na daljši rok. S tem bo postalo še nujnejše, da se preseže ozka zasnova pravno-političnih sprememb in se namesto sektorske obravnave krepi bolj celostno usmerjanje sprememb v kontekstu prostorskega planiranja in razvoja. Če bodo z nadaljnjim naseljevanjem v zaledju, po vzorcu "decentralizirane koncentracije", tam nastala okrepljena središča, bi le-ta predstavljala tudi realno podlago za morebitno upravno-politično organiziranost novih enot. Vendar take enote ne bodo mogle delovati v smislu samostojnosti z ločevanjem (samozadostnosti) niti kot predvsem umetno vzdrževane enote v odvisnosti od državnega središča, temveč bolj kot dejanska jedra in izhodišča pobud v razvitem omrežnem povezovanju znotraj in prek regionalnih in državnih meja.

LITERATURA

- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, Scott Lash (1994): *Reflexive Modernisation*, Cambridge, Polity Press
- Box, Richard C. (1998): *Citizen governance: leading American communities into the 21st Century*, London, SAGE Publications
- Clark, Terry N., Vincent Hoffman-Martinot (eds.) (1999): *The New Political Culture: Urban Policy Challenges*, Westview Press
- Goetz, Edward G., Susan E. Clarke (1993): *The New Localism: Comparative Urban Politics in a Global Era*, London, SAGE Publications
- Grafenauer, Božo (1997): O lokalni samoupravi v sistemu državne oblasti in o državnem nadzoru nad lokalno samoupravo, v: IV. dnevi slovenske uprave, zbornik referatov, Ljubljana, VUŠ, str. 162-172
- Gregorič, Milan (1998): Istra, mehki trebuh Slovenije (in Hrvaške), v: Nova revija, 193, letnik 17, maj, str. 192-205
- Helvoirt, van Ceas et al. (1999): Pilotski projekt: Uvajanje elementov managementa v občinsko upravo - na primeru Mestne občine Koper, Mestna občina Koper, Phare

- Hoffman–Martinot, Vincent (1999): *Urban Political Parties: Roll and Transformation*, v: Clark, Terry N., Vincent Hoffman–Martinot
- Jakovac, Valerija (1997): *Mestna občina Koper – neustavna?*, diplomska naloga, Visoka upravna šola, Univerza v Ljubljani
- Juri, Aurelio (1995): *Pobuda o ustanovitvi Istrske pokrajine, Koper*, tipkopis
- Kajfež, Anja (1999): *Mestna občina Koper in njeni ustavni spori*, dipl. naloga, Ljubljana, VUŠ
- Kasse, Max in Kenneth Newton (1999): *Zaupanje v vlado*, in: Niko Toš, *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*, Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV
- Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs (eds.) (1995): *Citizens and the state*, Oxford, Oxford University
- Kocjančič, Rudi (1998): *Zgodovinski in primerjalni prikaz poslanskega mandata*, Zbornik znanstvenih razprav, Ljubljana, VUŠ, str. 61–75
- Krivic, Matjaž (1998): *Ožji deli občine*, v: Ida Čuden–Rebula (ur.) *Neposredna demokracija*, Društvo za kakovost življenja in dela v mestu – Sežana
- Kržičnik, Ermin, *Raztrgana Slovenija?: policentrizem, decentralizirana demokracija ali razgod v evroregije*, v: *Delo*, 8. 10. 1994
- Listina o severnem Jadranu, Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana, 1999
- Mestna občina Koper (1996): *Poročilo o vlogi in aktivnostih Mestne občine Koper na področju mednarodnega sodelovanja*, pripravil župan Aurelio Juri
- Mlinar, Zdravko (1996): *Obmejne regije in Evropa*, v: *Teorija in praksa*, 33, št. 6, str. 971–988
- Mlinar, Zdravko (1999): *Človekova (ne)moč in njegove pravice*, v: Šelih, Alenka (ur.) *Posvet ob 50-letnici Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah*, Ljubljana, 10. December, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 55–66
- Mlinar, Zdravko (ed.) (2000): *Local development and socio-spatial organization – Trends, problems and policies: the case of Koper, Slovenia*, Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute
- Rozsak, Theodore (1981): *Person and Planet*, London, Granada
- Short, Dorthe Nielsen et al. (eds.) (1996): *ILO, UN Staff College Project, LedLink Programme, Strategies for Local Economic Development*, Turin, Italy
- Skupnost obalnih občin Koper, *Statut skupnosti obalnih občin Koper*, v: *Primorske novice*, Uradne objave, 28. marec 1986
- Šmidovnik, Janez (1995): *Lokalna samouprava*, Ljubljana, Cankarjeva založba
- Šmidovnik, Janez (1999): *Ustavnopravni problem regionalizacije Slovenije*, v: VI. dnevi slovenske uprave, Portorož '99, zbornik, ured. Stane Vlaj et al., Ljubljana, VUŠ
- The Council of Europe (1995): *The size of municipalities, efficiency and regional authorities in Europe*, No. 56, Council of Europe Press
- Trstenjak, Anton (1991): *Misli o slovenskem človeku*, Ljubljana, Založništvo slovenske knjige
- Vlada RS, Služba za reformo lokalne samouprave (1994): *Zakaj v nove občine?*, Ljubljana
- Vlaj, Stane (1998): *Lokalna samouprava: občine in pokrajine*, Ljubljana, FDV, knjižna zbirka *Terorija in praksa*
- Willke, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb: dinamika in tveganost moderne družbene samoorganizacije*, Ljubljana, FDV
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, *Ur. List RS* 60/99, 29. 7. 1999
- Zich, František (1993): *Euroregions along Czech–German and Czech–Austrian Borders*, Institut of Sociology, Prague

SREDIŠČA MOČI JAPONSKE DRUŽBE

Povzetek. *Za tri velika japonska središča moči, veliki biznis, parlament in državno birokracijo, je značilna medsebojna odvisnost in povezanost. V primerjavi s strukturo središč moči v evropskih in avstralaoazijskih državah na Japonskem manjka en blok – delo oziroma njegovi sindikalni predstavniki. Vsi zaposleni v japonskih korporacijah brez izjeme, pa naj gre za člane uprave, menedžerje ali zaposlene uslužbenke, morajo biti brezpogojno podrejeni potrebam podjetja. "Korporativni vojščaki" morajo skoraj na vojaški način podrediti svoje interese korporacijskim. V zameno jim korporacija "kot nadbitje" vsako poletje in zimo izplača bonuse, ki so odvisni od uspešnosti poslovanja in ki lahko dosegajo večmesečne ali celo polletne plače. Splošno je znano, da je imela vladna birokracija pomembno vlogo v japonskem gospodarskem čudežu, bila je nekakšen generator gospodarskih reform. V ta namen je v birokratske vrste vsako leto rekrutirala talentirane diplomante japonskih univerz kot karijerne vladne uslužbenke. Ključne pri izbiri so bile njihove menedžerske sposobnosti, vlada pa jim je v spodbudo podelila še visok uradni položaj, moč in ugled. Dolgoletna strategija konservativne vlade LDS je bila spodbujanje industrijskega in tehnološkega razvoja na račun socialno-varstvenih programov. Z vidika narodnega gospodarstva je bila takšna strategija več kot koristna, saj je spodbujala družinska gospodinjstva k maksimalnemu varčevanju, s katerim so si zagotavljala denar za upokožitev, pa tudi za vsa dražja stanovanja in šolsko izobraževanje.*

Ključni pojmi: *japonske korporacije, japonski sindikati, menedžment, mala in srednja podjetja, japonska birokracija, amakudari, moč v japonski družbi*

Za tri velika japonska središča moči, veliki biznis, parlament in državno birokracijo, je značilna medsebojna odvisnost in povezanost. Podjetniški sektor, ki je pod močnim vplivom velikih korporacij, je odvisen od javne birokracije, ki ga nadzoruje zlasti s podeljevanjem licenc, oblikovanjem politik in delitvijo proračunsko financiranih projektov. Uradniki so odvisni od zakonodajalcev v dietu,

¹ Dr. Bogomil Ferfila, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

japonskem parlamentu, zlasti članov vladajoče stranke oziroma koalicije, ki odločajo o zakonih, ki jih pripravijo vladna ministrstva. Prav tako je običajno, da uradniki, ko se povzpnejo do dovolj visokih klinov birokratske lestvice, poskušajo priti v poslanske klopi in jim je zato vzdrževanje primernih odnosov s politiki še bolj pomembno. Politiki pa so "ranljivi" na denar, ki jim ga biznismeni v obliki raznih donacij polagajo v osebne in strankarske "kovčke" in ga potrebujejo za vzdrževanje svoje politične mašinerije.

V primerjavi s strukturo središč moči v evropskih in avstraloazijskih državah na Japonskem manjka en blok - delo oziroma njegovi sindikalni predstavniki. Največja konfederacija dela Rengo, ima le malo vpliva na politično odločanje.

Velike korporacije

Zanje so značilni notranji trgi dela, vezani na stalno zaposlenost. Vsako leto običajno v aprilu, ko se začne novo šolsko leto, korporacije zberejo marčne diplomirance, ki so jih na novo zaposlile in jih slovesno vključijo v korporacijsko življenje. Potem pa jih vržejo v kolesja intenzivnega praktičnega usposabljanja, za katerega je še zlasti značilno premeščanje iz enega oddelka v drugega, s čimer jih napravijo bolj prilagodljive, pa tudi sposobne opravljati dela na različnih delovnih mestih. Npr. ekonomist novinec bo kako leto delal v računovodstvu, nato ga bodo premestili v prodajo, čez nekaj let pa v marketing. Plače so določene predvsem v odvisnosti od dolžine delovne dobe v enem podjetju. V primeru podjetniških dobičkov bodo tudi zaposleni dobili svoj del, kar jih še dodatno spodbuja k napornemu delu. Potem so tu še bonusi v obliki korporacijskih športnih objektov, počitniških kapacitet, potovanj, poceni stanovanjskih kreditov. Da pa zaposleni vse to dobi, mora pokazati ustrezno mero zvestobe in privrženosti korporaciji. Vrhovni menedžment korporacije sestavljajo praviloma dolgo zaposleni in uspešni *insiderji*, ki so uspeli preiti vse nivoje menedžmenta. Delničarji imajo le malo vpliva na proces korporacijskega odločanja. Zato nekateri govorijo o japonskem kapitalizmu kot o "korporativnem kapitalizmu", kjer je vsaka korporacija celota s svojo osebnostjo, v nasprotju z zahodnim kapitalizmom kot "delničarskim kapitalizmom", kjer korporacije delujejo predvsem zaradi ustvarjanja profita za delničarje.

Vsi zaposleni v japonskih korporacijah brez izjeme, pa naj gre za člane uprave, menedžerje ali zaposlene uslužbenke, morajo biti brezpogojno podrejeni potrebam podjetja. "Korporativni vojščaki" morajo skoraj na vojaški način podrediti svoje interese korporacijskim. V zameno jim korporacija "kot nadbitje" vsako poletje in zimo izplača bonuse, ki so odvisni od uspešnosti poslovanja in ki lahko dosegajo večmesečne ali celo polletne plače.

Da lahko vzdržujejo takšno poltotalitarno odvisnost zaposlenih, so razvili tudi nekakšen nedoločno vrednostni besednjak ocenjevanja zaposlenih bolj v smislu pripadnosti podjetju kot pa njihovih delovnih sposobnosti. Vse delavce tako "belo-" kot "modroovratniške" ocenjujejo enkrat ali dvakrat na leto in glede na oceno določijo višino plače in možnosti napredovanja. Ker se pri ocenjevanju več-

noma upošteva tudi njihove osebnostne, ne le delovne sposobnosti in značilnosti, često v korporacijah prihaja do pretiranega "navdušenja" za delo oziroma do podjetja. Številni zaposleni pridejo precej pred začetkom delovnega časa, da počistijo delovne mize in pohištvo ter se potem omalovažujoče vedejo do tistih, ki pridejo ob predvidenem začetku dela. Prav tako počakajo, da šef pred njimi odide domov, oni pa se takrat pogosto šele dobro lotijo dela – čez dan pa le toliko, da kaj počnejo. Če dobijo še plačane nadure, je zadovoljen tudi njihov interes honne po maksimiranju lastnih dohodkov, prav tako pa privrženost tatamae korporaciji skoraj bolj kot lastni družini. Šele v luči gospodarske krize v devetdesetih letih so korporacije namesto plače in napredovanja po načelu senioritete začele uvajati tudi plačevanje po delovnem učinku in *headhunting* – iskanje menedžerjev zunaj lastnega podjetja glede na profil, ki ga potrebujejo.

Vseeno pa je glede na bliskoviti japonski gospodarski preboj treba ugotoviti, da se je japonski menedžment, ki temelji na vzdrževanju podobe podjetja kot primarne skupnosti, na odnosih šefa in zaposlenih, ki odlikujejo skoraj družinsko atmosfero, pokazal kot učinkovita alternativa zahodnemu tipu menedžmenta, ki temelji na hladnih, neosebnih in legalističnih odnosih.

Kot sin uspešnega, dosmrtnega menedžerja in pa glede na sistemske značilnosti vodenja v razmerah samoupravljanja, se upam trditi, da je tudi skupnostna atmosfera v slovenskih podjetjih v sedemdesetih in osemdesetih letih prispevala deloma k temu, da je bila Slovenija ves čas primerljiva z razvitimi zahodnimi državami. Prav tako je treba ugotoviti, da se veliko sestavin industrijske demokracije še danes pojavlja v vseh večjih slovenskih podjetjih.

Japonske korporacije zelo poudarjajo ustrezno socializacijo zaposlenih, zlasti novozaposlenih. Z našega, evropskega zornega kota pogosto tudi pošteno pretiravajo. Na jutranjih sestankih ne pregledajo zgolj dnevnih delovnih nalog, ampak tudi recitirajo razna gesla in simbole korporacije, pojejo korporacijske pesmi. Uvajalni večtedenski seminarji za novozaposlene so pogosto usmerjeni v znikanje njihovega osebnostnega ega in utapljanje v dušo korporacije. Temu so včasih namenjene težke fizične vaje skoraj do popolne izmučenosti ali pa glasno prepevanje korporacijskih pesmi na "japonsko nabasanih" ulicah velemest. Namen takšnih "drilov" je v prvi vrsti doseči popolno predanost in poslušnost korporaciji, ne glede na neumnost nalog, ki jih dobivajo. Velika elektronska korporacija je npr. peljala svoje nižje in srednje menedžerje na deželo, kjer so se v procesu "očiščenja duš" slekli do spodnjega perila in se nato skupaj do ramen potopili v ledeno mrzlo reko.

Navedeni ideološki ovoj japonskih korporacij pa ima tako dobre kot slabe strani. Prispeval je k ekonomski učinkovitosti, često pa je ogrozil ne le individualne pravice zaposlenih, marveč tudi njihovo zdravje.

Po zakonu iz leta 1993 je japonski delovnik dolg 40 ur na teden. Vse druge ure naj bi bile nadure, ki bi jih bilo treba plačati 25–30 % več kot redne ure. V stvarnosti pa je zlasti manjšim podjetjem dovoljeno, da imajo še vedno 44- ali 46-urni delovni teden. Tudi tu lahko po uradnih statistikah vidimo "statistično kozmetiko", ki je na Japonskem zelo pogost pojav. Po njej (Japan 1998, 1998: 93) je bil na Japonskem delovni teden med najkrajšimi na svetu – le 39,6 ur na teden. Francija

je imela tedaj 39,8, Nemčija 39,7, ZDA 42,5 ur in Velika Britanija celo 43,5 ur na teden. Dejansko pa je letni obseg delovnih ur na Japonskem večji kot v večini zahodnih držav - okoli 2000 ur, kar je okoli 300 do 400 ur več kot v Franciji ali Nemčiji. Čeprav imajo zaposleni pravico do 20 dni plačanega dopusta, jih v povprečju porabijo le devet. K temu je treba prišteti še 150 ur povprečnih nadurnih ur na zaposlenega, pa dobimo približno stvarno sliko neskončnega japonskega garanja.

Japonska podjetja pa imajo še takoimenovano "uslužnostno nadurno delo", kjer zaposleni delajo čez delovni čas brezplačno in tako takšno nadurno delo ni nikjer evidentirano. To je še dodatnih 10 % na prej izračunano delovno obremenitev (Sugimoto, 1997: 93). Zaposleni se le težko uprejo taki praksi, saj nimajo večje sindikalne moči, prav tako pa vedo, da bi bile njihove ocene slabše, češ da niso dovolj predani korporaciji.

Pa še ena "cvetka" - dobršen del tistih devetih dni porabljenega plačanega dopusta je bolniška odsotnost. Večina japonskih podjetij namreč nima prav natančnih opredelitev plačane bolezenske odsotnosti. Torej ne ostane zaposlenim nič drugega, kot da ob bolezni porabijo svoje dopustniške dneve. Če pa gre za dolgotrajne bolezenske odsotnosti, je večinoma prepuščeno podjetju, da odloči, kaj bo bolnemu delavcu plačalo, česa pa ne.

Zaradi takšnega delovnika ima precejšen del zaposlenih simptome kronične preutrujenosti, nekateri se dobesedno "nagarajo do smrti". Japonski besednjak ima prav besedo, ki pomeni nenadno smrt zaradi prevelikih delovnih obremenitev in stresov - karoši. Pravno gledano, karoši spada v kategorijo poškodb na delovnem mestu in bi torej moralo biti krito iz poklicnega zavarovanja. Vendar pa je v praksi karoši zelo težko dokazati. V letih 1988-90 je 2053 družin vložilo zahteve po izplačilu za odškodnino karoši, vendar so vladne oblasti, pristojne za delovne spore, priznale le 92 primerov. Obstajajo ocene, da je primerov karošija na desetisoče, možnih žrtev pa na stotisoče (Sugimoto, 1997: 94, 105).

Glavni razlog, da družine ne morejo dobiti tožb, je, da podjetja nočejo dati sodišču natančnih podatkov o delovniku zaposlenega, ki je umrl. To pa je pogoj za priznanje odškodnine. Podjetja potem raje dajo nekakšno odškodnino kot izraz sožalja in plačajo del pogrebnih stroškov.

Sprva se je karoši pojavil med vozniki, delavci, ki so prišli v mesta iz podeželja, vladnimi uslužbenci. Potem pa se je razširil predvsem na menedžerje - naprej na srednje, kasneje pa tudi na najvišje. Najbolj pogost je v storitvenem sektorju, kjer je delovnik še posebej dolg.

"Mini" trg dela v vsakem japonskem podjetju predpostavlja, da se zaposleni ves čas izobražujejo in tako razvijajo svoje večstranske delovne in poklicne spretnosti. Zato krožijo od enega delovnega mesta do drugega, med oddelki, med pisarnami, med različnimi poslovalnicami. S tem res pridobijo sposobnosti za delo na več poklicnih profilih, vendar so pogosto s tem združeni veliki osebni in družbeni stroški.

Skoraj pol milijona poročenih japonskih uslužbencev ne živi s svojimi družinami, ker jih je podjetje premestilo v poslovalnico ali tovarno, ki je daleč stran od njihove družine. Takšna praksa je najbolj pogosta pri velikih korporacijah in držav-

ni ter krajevnih vladah. Večinoma gre za "beloovratniške" uslužbence na menedžerskih, profesionalnih, tehničnih in uradniških položajih. Najbolj pogost razlog, zakaj družina ne gre z očetom v novi kraj, je povezan s slabšim statusom šole v manjšem kraju, kar bi zmanjšalo možnosti otrok, da se vpišejo na elitno univerzo. Poleg tega pa so menjave zelo zapleten, drag in dolgotrajen proces. Drugi razlog, ki onemogoča preselitev družine, je stanovanjski problem. Zaposleni, ki ima hišo ali stanovanje, bi ga pogosto raje pustil praznega kot pa oddal, tako da ima stroške tako s starim kot z novim stanovanjem. Razlog je velika zaščita najemnika, ki gre celo tako daleč, da mora lastnik stanovanja ali hiše predložiti res močan razlog, če se želi vrniti v svojo nepremičnino. Zato raje pustijo družino v lastniški hiši ali stanovanju, sami pa si najamejo manjše stanovanje.

Tretji razlog je zdravje, ne žene ali otrok, marveč staršev, ki večinoma še vedno žive z mladimi. Ostareli in bolehnii starši se pač ne morejo seliti iz kraja v kraj. Tudi zato mora žena ostati doma in skrbeti zanje. Takšno ravnanje je deloma tudi posledica šibkosti sindikatov, ki tudi sami pogosto postavljajo cilje korporacije pred pravice delavcev.

Sodelovanje dela in kapitala

V veliki večini primerov so v japonskih podjetniških sindikatih, ki ne presegajo okvirov podjetja, organizirani vsi zaposleni razen menedžerjev srednjega in višjega nivoja. Člani so potemtakem tako "modroovratniški" delavci, inženirji, pisarniški uslužbenci, včasih tudi nižji menedžment. Vendar to velja le za srednja in velika podjetja. V majhnih podjetjih sindikatov praktično ni. Velja pravilo, da stopnja sindikalne organiziranosti upada obenem z velikostjo podjetja, kar je lepo razvidno tudi v tabeli 1.

Tabela 1: Stopnja sindikalnega organiziranja delavcev glede na velikost podjetja v letu 1991

Vir: Sugimoto, 1997: 97.

Velikost podjetja (število zaposlenih)	Stopnja sindikalnega organiziranja v %
manj kot 30	4
30-99	5
100-999	23
več kot 1000	61

Lahko rečemo, da so japonski sindikati stvar velikih podjetij. Zato ni nič čudnega, da se zavzemajo predvsem za interese korporacij, pogosto tudi na račun manjših podjetij. Gledano v daljšem obdobju, se stopnja sindikalnega organiziranja zmanjšuje. Leta 1948 je bilo včlanjenih 56 % zaposlenih, 1970. 34 %, 1995. pa le še 23,8 %, kar je pomenilo 13 milijonov delavcev, povezanih v malo manj kot 71 tisoč "sindikatoev" japonskega tipa (Japan Almanac, 1997: 103).

Menedžerjem so tako kot povsod po svetu sindikati trn v peti in so jih skušali potlačiti v celotnem povojnem obdobju. K njihovi šibkosti pa je prispevalo še nekaj drugih dejavnikov:

1. Sprememba sestave japonskega gospodarstva. Zlasti tekstilna in ladjedelniška industrija, kjer je bilo veliko sindikalnega članstva, se je močno skrčila. Storitvene dejavnosti, kjer so bili sindikati vedno šibki, pa so se okrepile.

2. Obširni vladni programi privatizacije in deregulacije v osemdesetih letih so razbili sindikate v javnem sektorju, ki so predstavljali ključni del japonskega povojnega sindikalnega gibanja. Najbolj militantna sindikata, Japonski železniški sindikat in Japonski telekomunikacijski sindikat, sta povsem izginila s prizorišča.

3. Tretji dejavnik je bila izrazito desničarsko politično prizorišče, ki se je za dosego protidelavskih ciljev bila pripravljena povezati tudi z najbolj mračnimi silami - npr. japonskimi gangsterji, jakuzami.

4. Svoje pa je dodala tudi vse večja brezbriznost prihajajočih generacij v odnosu do politike in organiziranega družbenega protesta.

Že sama notranja struktura japonskih sindikatov onemogoča njihovo dejavnost. Ker so v podjetniškem sindikatu združene različne kategorije zaposlenih - od delavcev na tekočem traku do inženirjev, le težko združijo svoje interese v udarni program. Tudi na državni ravni je skoraj nemogoče povezati veliko število sindikatov proti zahtevam menedžerjev po dolgem delovniku in nadzorovani rasti mezd, vse v imenu ohranjanja japonske konkurenčnosti na tujih trgih. Je pa še en, globlji razlog prislovične ponižnosti japonskih sindikatov, ki je povezan s karierami sindikalnih predstavnikov. Le redki od njih ostanejo vse življenje zagovorniki delavskih pravic, večina jih namreč nadaljuje kariero kot - menedžerji. Že med svojim sindikalnim delovanjem vzdržujejo dobre odnose z višjimi menedžerji, tako da si ob koncu sindikalne kariere zagotovijo dobre možnosti za preskok v menedžerski poklic. To najbolj potrjuje statistika - več kot dve tretjini menedžerjev v velikih korporacijah je bilo na nižjih stopničkih svoje kariere sindikalnih funkcionarjev (Eccleston, 1989: 83). Zlasti pogosto zavzamejo položaj kadrovskih menedžerjev.

Da je protislovnost oziroma dvoiličnost položaja sindikalnih predstavnikov še večja, so njihove plače in pisarne financirane z denarjem, ki ga zagotovi menedžment korporacije. Zato je kar razumljivo, da je njihovo delovanje v podjetju bolj podobno drugi liniji menedžmenta, ki skuša tudi sam bolj krotiti kot pa organizirati delavce.

Prav zaradi razdrobljenega podjetniškega sindikalizma so pogajanja o skrajšanju delavnika zelo težko uspešna. Vsak sindikat se ločeno pogaja o krajšem delovniku, vendar ne ve, kaj počne sorodno in konkurenčno podjetje oziroma njegov sindikat. Če bi le eno podjetje izvedlo skrajšanje delavnika, bi to lahko zmanjšalo njegovo konkurenčnost. Menedžment oziroma lastniki tako običajno postavijo pogoj, da je potrebna višja produktivnost, če naj se delovnik skrajša, kar potem sindikati težko sprejmejo. Številne države, Nemčija, Švedska, Nizozemska, Danska, Norveška, so skrajšale delovnik s centraliziranim kolektivnim sistemom sindikalnih pogajanj (Deutschman, 1991). V takšnem sistemu so doseženi sporazumi med sindikati in delodajalci obvezujoči za vsa podjetja v določeni panogi

in tako ni možnosti, da bi imelo eno podjetje drugačen delovnik in konkurenčne prednosti. Japonska praksa dolgega delovnika pogosto onemogoča sindikatom v drugih državah, da bi dosegli še krajši delovnik - kot protiarargument zahtevam sindikata kovinskih delavcev v Nemčiji po 35-urnem delovniku je menedžment trdil, da bi takšen delovnik zmanjšal konkurenčnost njihovih izdelkov glede na japonske.

V šestdesetih in sedemdesetih letih so velike korporacije izvedle tudi uspešne reforme v menedžmentu "modroovratniških" delavcev. Ključna je bila zlasti nova možnost napredovanja za te delavce. V jeklarski industriji na primer na položaj menedžerja proizvodne linije, kar je bilo precej višje od predelavca. Menedžer proizvodne linije je bil tako postavljen med predelavce in direktorjem tovarne ter je bil odgovoren za nadzor nad proizvodnjo in zaposlenimi v njej. Kot nekakšni šefi oddelkov v pisarnah velikih korporacij je tudi menedžer proizvodne linije dobil tudi njihova pooblastila: ocenjuje delovne in druge rezultate zaposlenih, podeljuje dodatke k plači. Njegov končni cilj je, da postane celo direktor tovarne. S tem se je zmanjšala pregrada med "modroovratniškimi" delavci in menedžmentom in takšna rešitev je močno povečala tekmovalnost med delavci.

S takšnimi rešitvami so se strinjali tudi sindikati, ki so zagovarjali potrebo po večji enakosti in uvajanju možnosti, da "modroovratniški" delavci napredujejo tudi čez razmejitveno črto med belimi in modrimi ovratniki.

Nasploh lahko rečemo, da so japonski sindikati sprejeli logiko menedžerjev, da bo povečanje produktivnosti povečalo "kolač" v celoti in posledično tudi del, ki gre delavcem - torej tudi njihove plače in življenjski standard. Res pa, da je bilo to obdobje hitre rasti japonskega gospodarstva. Nedvomno je k temu pripomogla tudi kooperativnost sindikatov in menedžmenta pri povečevanju produktivnosti, tehnološkem inoviranju in organizacijskem prestrukturiranju.

Podjetniški sindikati, v katerih so povezani vsi delavci, predstavljajo večji del japonskega sindikalizma. Obstajata pa še dve vrsti sindikatov. Eni so "pluralističnega tipa", ker so sočasno v podjetju in tekmujejo za članstvo ponavadi kot večinski in manjšinski sindikat. Ponavadi so eni protimenedžersko, drugi pa promenedžersko usmerjeni. Ti "pluralistični" sindikati sprožijo veliko večino sporov v japonskem zasebnem sektorju, ki jih potem razrešuje glavna komisija za delovna razmerja.

Druga vrsta sindikatov, sindikati "novega tipa", pa so aktivni predvsem pri obrobni skupinah delovne sile in so poklicno usmerjeni - združujejo delavce podobnih poklicnih profilov in tako presega meje posameznih podjetij. Ti sindikati povezujejo zlasti delno zaposlene (*part-time*), duševno ali telesno prizadete delavce, ženske. Njihovi člani prihajajo iz manjših in srednje velikih podjetij in interesi, ki jih zagovarjajo, se močno razlikujejo od interesov delavcev v velikih korporacijah. Vendar je njihov pomen in vpliv minimalen. Velik del sindikatov se je skozi strategijo sprave in popuščanj prebil v kroge odločanja na narodnogospodarski ravni. Stavke in ostale oblike industrijskega konflikta so skoraj v celoti opustili in Japonska je postala skorajda država brez delavskih protestov (Kawanishi, 1992; Kawanishi, 1986).

"Topljenje" velikih korporacij

Že kot odgovor na naftno krizo sedemdesetih let so japonske korporacije začele strategijo "osiromašenja zaposlitvene lestvice" (*lean management*). Število zaposlenih z visoko plačo in dobro zaščitenimi delovnimi mesti so zmanjšali na minimum, in to predvsem na tri načine:

- del takšnih delavcev so premestili v majhna podjetja, ki so jih nadzorovale velike korporacije,
- povečali so delež zunanjega trga dela v korporaciji, tako da so zaposlovali s skrajšanim delovnim časom in po pogodbi,
- povečali so obremenitve še zaposlenih, ki so ostali v korporacijah.

Dolgotrajna recesija v devetdesetih letih je še bolj "najedla" celoživljenjsko zaposlitev. Vse močnejši jen in vse več proizvodnje v azijskih državah s poceni delovno silo, pa tudi v ZDA, zahodni Evropi in drugod, je povzročalo, da je v vse več podjetjih bilo preveč pisarniških uslužbencev, ki so čakali na menedžerske položaje. V zaostrenem gospodarskem položaju pa tudi družinski besednjak o podjetju ni mogel dosti pomagati – precejšen del teh uslužbencev je bil premeščen ali pa kar odpuščen.

Podirati se je začel tudi sistem plač na senioritetni osnovi, seveda ne brez odporov – v aprilu 1998 so npr. zaradi predvidenih sprememb stavkali letalski prevozniki.

Takšne spremembe so tudi v sozvočju s spremembami v vrednostnem sistemu mladih diplomantov japonskih univerz. Vedno bolj se selijo iz enega podjetja v drugega, kar je bilo včasih neverjetno.

Majhna in srednja podjetja

Rekli smo že, da prav tovrstna podjetja predstavljajo večino japonskega gospodarstva. Opredeljena so kot podjetja, ki nimajo zaposlenih več kot tristo delavcev in katerih kapital ne presega 100 milijonov jenov (okoli 800 tisoč ameriških dolarjev ali okoli 1,5 milijona nemških mark). Za primerjavo poglejmo slovensko opredelitev, ki je skladna z definicijo Evropske zveze. Srednje veliko podjetje ne sme imeti več kot 250 delavcev, povprečna vrednost kapitala ne sme biti večja od 400 milijonov tolarjev (nekaj več kot 4 milijone nemških mark) oziroma mora imeti promet manjši od 800 milijonov slovenskih tolarjev (8,5 milijona nemških mark).

Tabela 2 nam kaže, da skoraj 90 % zaposlenih na Japonskem dela v takšnih podjetjih in da več kot polovica delavcev v zasebnem sektorju dela v podjetjih z manj kot trideset delavci.

Tabela 2: Porazdelitev števila podjetij in zaposlenih glede na velikost podjetja v letu 1991

Vir: Sugimoto, 1997: 80.

Velikost podjetja (število zaposlenih)	Število podjetij (v %)	Število zaposlenih (v %)
1-4	64	17
5-9	19	14
10-29	13	24
30-99	2	21
100-299	2	12
300 in več	0,1	12
Skupaj	100	100

Celo v industrijskem sektorju je tri četrtine zaposlenih v majhnih in srednjih podjetjih, še več pa v tekstilni, pohištveni in keramični industriji. Tudi večina delov za izvozno usmerjeno avtomobilsko in elektronsko industrijo je proizvedeno v takšnih podjetjih, v njih dela kar 95 % v gradbeništvu zaposlenih delavcev. Nekajkrat smo že omenjali velike razlike med delovnimi razmerami v manjših podjetjih in velikih korporacijah. Poglejmo jih v shematski obliki.

Tabela 3: Primerjalne značilnosti velikih korporacij ter manjših in srednjih podjetij

Značilnosti	Velikost podjetja	
	veliko	majhno - srednje
Mobilnost znotraj podjetja	majhna	velika
Ločitev lastništva podjetij od menedžmenta	ostra	majhna
Odstotek sindikalno organiziranih delavcev	visok	nizek
Delovne ure	kratke	dolge
Izobrazbena raven zaposlenih	visok	nizek
Raven plač	visok	nizek
Vključenost zaposlenih v lokalno okolje	nizka	visoka
Način odločanja	birokratski	podjetniški

Japonski ekonomisti poudarjajo zlasti dve značilnosti majhnih in srednjih podjetij.

Po eni strani govorijo o tem, da velike korporacije akumulirajo svoj kapital tako, da izkoriščajo in nadzirajo manjša podjetja, ki so tako prisiljena delati v slabših razmerah in slabo plačevati svoje delavce. Po drugi strani pa poudarjajo vitalnost, dinamičnost in inovativnost manjših podjetij, njihovo fleksibilnost na potrebe strank oziroma trga, učinkovitost v razvijanju novih tehnologij, znanj in kot posledica vsega tega njihov velik pomen v japonskem gospodarskem čudežu.

Dejstvo je, da je del manjših podjetij vključen v različno močne povezave z velikimi korporacijami oziroma njihovimi konglomerati. Glede na to je bolj ali manj samostojen in se tudi obnaša temu primerno.

Poglejmo najprej povezave velikega kapitala na Japonskem. Na najvišji ravni je šest glavnih industrijskih koncernov: Fuyo, Sanwa, Daiichi Kangin, Sumitomo, Mitsui in Mitsubishi. Vsak ima svojo osrednjo banko, združujejo pa široko pahljačo podjetij, ki se ukvarjajo z različnimi dejavnostmi, od proizvodnje do trgovine. Npr. skupina Sumitomo je sestavljena iz 21 družb, ki se ukvarjajo z bančništvom, kemično industrijo, kovinsko industrijo, gradbeništvom, nepremičninami, zavarovalništvom, gozdarstvom itd. Večino imen vključenih podjetij se začena s Sumitomo. Poleg teh šestih največjih poslovnih velikanov lahko naštejemo še osemnajst velikih združenj na posameznih industrijskih področjih. Najbolj znana so imena kot npr. Toyota, Toshiba, Nippon Steel itd. Vsako ima ob sebi še vrsto podjetij, ki jih ima v svoji delni ali večinski lasti oziroma pod nadzorom ter predstavljajo njegovo najbližje poslovno okolje, znano pod imenom *keirecu*. Podjetja znotraj keirecu si med seboj poslovno pomagajo, sklepajo dolgoročne poslovne pogodbe, drug od drugega kupujejo delnice – navzkrižno lastništvo, včasih si tudi urejajo sumljive medsebojne dobičkonosne posle. Pogosto gre za hierarhične pogodbene posle, v katerih največje podjetje prevzame posel, potem pa ga razdeli naprej navzdol na manjše izvajalce (*subcontracting*). Ti ga lahko potem dajo še naprej navzdol – čim nižje je proizvajalec, tem manjši je. Vendar pa niso vsa manjša in srednja podjetja vključena v povezave keirecu. Nekatera so mnogo bolj samostojna in podjetniško inovativno usmerjena.

Sugimoto (1997: 83) razlikuje štiri tipe podjetij glede na velikost kot eno in stopnjo vključenosti v keirecu kot drugo spremenljivko – tabela 4.

Tabela 4: Različni tipi majhnih in srednjih podjetij

Velikost podjetja	keirecu vpliv – povezanost	
	velik	majhen
srednje veliko	Odvisna podjetja	Rizična in inovativna podjetja, <i>hightech</i> podjetja
majhno in zelo majhno	Majhni proizvajalci, franšizne trgovine	Neodvisni podjetniki, lokalne trgovine, profesionalne pisarne

Poglejmo vsak tip malce podrobneje.

Odvisna podjetja (srednje velika, močan vpliv keireca) so pod neposrednim nadzorom velikih korporacij, od katerih dobivajo finančno, strokovno in drugo pomoč. Te pa pogosto postavljajo svoje zaposlene za njihove direktorje, zlasti tiste, s katerimi nimajo kaj početi oziroma so pred upokojitvijo.

Majhni proizvajalci (majhna podjetja, močan vpliv keireca) so večinoma prepuščeni na milost in nemilost velikim korporacijam oziroma podjetjem, ki jim dajejo posel. Pogosto gre za samozaposlene, ki jim pomagajo družinski člani, pa še kakšen redno ali pogodbeno zaposleni. Njihov delovnik je dolg, saj se ne more-

jo zoperstaviti zahtevam večjih podjetij. Delajo tudi ob nedeljah, praznikih, nočnih urah.

Povsem na dnu lestvice so dnevni delavci v gradbeništvu v velikih mestih, ki jih dnevno najemajo nekakšni najemniški šefi, za katere je znano, da imajo povezave z japonskim podzemljem. Soočajo se tudi s konkurenco imigrantov iz revnih azijskih držav.

Za tretji tip podjetij (srednje velika, majhen vpliv keireca) je značilno, da so pogosto zasedla tržne niše, ki so jih pustile velike korporacije. Gre za inovativna podjetja, ki razvijajo nove proizvode in tehnologije, marketing. Imajo razvito zelo prilagodljivo odzivanje na potrebe trga ali strank. Včasih pa se razvijejo v velike korporacije – npr. Panasonic, Honda, Sony in Nintendo so takšni primeri.

Četrty tip so majhna in samostojna podjetja, pogosto s storitvenega področja – frizerji, lastniki kemičnih čistilnic, restavracij, trgovinic, pa tudi advokati, davčni svetovalci, zdravniki, arhitekti. Tisti prvi del podjetnikov, ki niso profesionalno izobraženi, imajo večinoma opravljene razne menedžerske tečaje po srednji šoli. Naslednja razlika med zaposlenimi v velikih podjetjih in lastniki majhnih podjetij je medgeneracijski prenos lastništva. Okoli dve tretjini samozaposlenih lastnikov je podedovalo posel od svojih staršev ali staršev svoje žene. Samozaposlitev je na Japonskem cenjena kot primerna kariera. Običajno tisti, ki se odločijo zanjo, sprva delajo za večje podjetje in si tako pridobijo ustrezne sposobnosti, nato pa ustanovijo samostojen posel, pogosto skupaj z ostalimi družinskimi člani. V letih službovanja v podjetju so si poleg znanja pridobili še številna znanstva in poslovne stike, nato pa so z lastnimi prihranki in bančnim posojilom ustanovili lastno podjetje.

Tudi za takšen posel je značilno, da lastniki delajo zelo veliko, pogosto precej dalj od zaposlenih delavcev, če jih imajo. Številni so "prostovoljni deloholiki", ki jim je biznis pomembnejši od družine. Statistika je kar grozljiva – v povprečju so lastniki majhnih podjetij v storitvenem in zabaviščnem poslu, ki imajo manj kot trideset zaposlenih, delali 65 ur na teden, v celem letu pa so si privoščili le 66 dni dopusta (vključno z nedeljami). To je manj kot šest dni na mesec, kar pomeni nobenih počitnic in malce več kot en prost dan na teden.

Običajno so lastniki takšnih poslov, zlasti trgovinic in storitvenih dejavnosti, močno povezani, predvsem zaradi lastnih koristi, s krajevnim dogajanjem. V nasprotju z uslužbenci, ki delajo daleč stran od doma, so oni ves čas v krajevnem okolju in jim je krajevni utrip tako posel kot zabava.

Kaj pa interesi, vrednostni sistem in življenjski slog japonskih "modroovratniških" delavcev, ki predstavljajo tretjino delovne sile? Njihova kultura, ne glede na to, ali delajo v majhnih ali velikih podjetjih, se bistveno razlikuje od kulture pisarniških uslužbencev. Na svoje delo gledajo kot na vir preživetja, ne pa kot na vir zadovoljstva in osebne rasti. Zavedajo se, da so na dnu družbene lestvice ter skušajo cinizem, nezadovoljstvo in odtujitev na delovnem mestu nadomestiti z različnimi dejavnostmi v prostem času. Pogosto se angažirajo v športnih in družabnih dejavnostih, veliko so doma. Njihov interes glede dela je predvsem ta, da začnejo zgodaj delati, tako da lahko čimprej odidejo domov.

Javna birokracija

Splošno je znano, da je imela vladna birokracija pomembno vlogo v japonskem gospodarskem čudežu, bila je nekakšen generator gospodarskih reform. V ta namen je v birokratske vrste vsako leto rekturirala talentirane diplomante japonskih univerz kot karijerne vladne uslužbence. Ključne pri izbiri so bile njihove menedžerske sposobnosti, vlada pa jim je v spodbudo podelila še visok uradni položaj, moč in ugled. Pogoste so ocene, da so ti sposobni, predani, včasih tudi malce naduti uradniki prava vodilna elita japonske družbe. Njihove pristojnosti v uravnavanju zasebnega sektorja so bile precejšnje: podeljevali so licence, dovoljenja za številna področja proizvodnje, razdelitve in prodaje. Pogosto so karierni birokrati na visokih klinih kariere opustili vladne službe in prevzeli najvišje menedžerske položaje v velikih korporacijah – amakudari, kar pomeni "pristanek iz nebes".

Japonska vladna birokracija se od drugih razlikuje zlasti na treh področjih:

1. Kontrola in regulacija

Za japonsko birokracijo je značilno, da je nadzorovala izjemno veliko različnih področij, konkretno kar 10 tisoč gospodarskih dejavnosti, kar je predstavljalo okoli 40 % ustvarjanja kosmatega narodnega produkta (Sugimoto, 1996: 195).

Vladna ministrstva skorajda tekmujejo med seboj, katera področja bodo lahko dobila pod svoj nadzor. Gospodarska dejavnost je tako razdeljena med različna ministrstva in pogosto je težko vzpostaviti komunikacije preko meja posameznih ministrstev.

Osrednja vlada s sistemom subvencij nadzira prefekturne in občinske vlade. Pogosto pošilja svoje uslužbence, da zasedejo vodilne položaje v teh "nižjih" vladah, potem pa jih spet potegnejo nazaj. Posebej pomembna je vloga ministrstev pri uravnavanju vstopa novih korporacij na trg. Vsako ministrstvo namreč daje poseben pomen vzdrževanju dobrih odnosov s panogami, ki spadajo pod "njegovo okrilje". Zato pogosto kar sumljivo gledajo na novo vstopajoča podjetja. Dokler se podjetja držijo njihovih pravil obnašanja, jih ministrstvo pusti pri miru in zagotavlja tako imenovano prostotržno konkurenco.

2. Amakudari

Kot smo že omenili, je za japonsko birokracijo običajno, da si po karieri v državnih vrstah najde dobro plačano zaposlitev v korporacijah, ki so jih prej nadzirali.

Kariera elitnih birokratov ima več stopenj. Diplomanti, ki se želijo zaposliti v državni birokraciji, morajo najprej opraviti državni izpit, šele po tem lahko zaprosijo za sprejem v določeno ministrstvo. Državni izpit je sestavljen iz vrste predmetov, nekaj pravnopolitičnih in je zelo tekmovalen. Večinoma ga opravijo diplomanti Univerze v Tokiu.

Po sprejemu jih razporedijo po različnih oddelkih in praviloma vsi, ki so bili sprejeti istega leta, napredujejo približno istočasno. Ker pa je na vedno višjih mestih vse manj prostora, jih nekaj vsako leto izpade. Proces izpadanja se nadaljuje vse do takrat, ko se komu uspe povzpeti na položaj namestnika ministra. To je

najvišji položaj v birokratski hierarhiji. Tisti, ki jim ne uspe, si morajo poiskati službo zunaj vladnega sektorja, praviloma prek aranžmajev amakudarij.

Takšne zaposlitve so koristne tudi za poslovanje korporacij, saj imajo nekdanji birokrati odlične zveze, pa tudi znanje o delovanju vladnega aparata. S pomočjo teh "starih dečkov" lahko korporacije manipulirajo z ministrstvom v smeri, ki je njim ugodna. Po drugi strani pa se tudi "mladi dečki" zavedajo, da bodo prej ali slej "dobili" službo v korporaciji in nimajo nič proti vzdrževanju dobrih zvez s predstavniki posla. Položaji v poslovnem svetu se bivšim vladnim birokratom običajno "nasmehnejo" v njihovih petdesetih in šestdesetih letih. L. 1991 so bili na 71,2 % od vseh 354 visokih menedžerskih položajev 61 vladnih korporacijah zaposleni bivši vladni birokrati. V osemdesetih letih sta približno dve tretjini bivših uslužbencev mogočnega ministrstva za finance našli zaposlitev v finančnih institucijah zasebnega sektorja, kot npr. borznih hišah, bankah, hranilnicah. Tudi zato se finančno ministrstvo le težko loti preiskave kakšnih finančnih škandalov v bankah, saj ve, da bo naletelo na svoje nekdanje uslužbenke.

Drugo "priročno" področje zaposlovanja za nekdanje visoke državne uradnike je politika. Nekateri se prebijajo v parlament. Drugi želijo še više – več kot tretjina vladnih predsednikov po vojni je bila iz vrst bivših državnih funkcionarjev. Na odmet niso tudi guvernerska mesta v 47 japonskih prefekturah – 1993. je bilo kar 23 guvernerjev s takšnim "rodovnikom" (Sugimoto, 1997: 197).

3. *Praksa administrativnega vodenja*

je še en primer moči državne birokracije nad poslovnim svetom. Poteka v obliki navodil, predlogov, pripomb posameznih ministrstev – pogosto brez zapisov, le v pogovorih za zaprtimi vrati. Zanimivo je, da menedžerji pogosto odobravajo takšno birokratsko usmerjanje, ki namesto njih usklajuje različne poslovne interese. Tako jim tretja stran brezplačno razrešuje notranje konflikte. Pri tem ne škodi dejstvo, da je veliko direktorjev bivših birokratov. Pri tem administrativnem vodenju pa se je treba zavedati, da gre za dialog, v katerem včasih prevlada ena, včasih druga stran. Ni nujno, da je vladna administracija tista, ki oblikuje navodila za poslovanje. Lahko se zgodi, da menedžerji predlagajo, kakšna naj bo vsebina regulative. Administrativno vodenje nikakor ne uporablja prisile, ampak bolj manipulacijo. Da ministrstvu uspe uresničiti njegova navodila in priporočila, ponuja korporacijam takšne "korenčke", kot so vladna naročila, ugodnejše davčne in finančne pogoje, subvencije, pa tudi podeljevanje licenc.

Birokratske elite upravljajo državo na obravnavani način že desetletja. V tem obdobju so spletle mrežo formalnih in neformalnih vezi, privilegijev, interesov, ki se jim nikakor nočejo odpovedati, ne glede na številne reforme, ki jih ves čas napovedujejo in tudi izvajajo politični vrhovi. Vladna administracija pač živi po svojih "šegah in postavah".

Birokratska mesta in položaji niso vezani na volilne rezultate. Tudi vladne spremembe ne posežejo globlje ali pa sploh nič v birokratsko hierarhijo, ki ima svoja lastna pravila napredovanja, sprememb in upokojitve. Birokratski aparat tako deluje v lastnem kraljestvu, precej oddaljen od oznake "javni uslužbenec".

Zakonodajalci – parlamentarci in podkupovanje

Konservativna liberalna demokratska stranka (LDS) je bila na oblasti skoraj štiri desetletja, do leta 1993, ko je po vrsti škandalov, ki so pokazali na velik obseg korupcije, vezane na strankine vrste, izgubila večino v parlamentu. Sledilo je obdobje politične nestabilnosti in političnega prestrukturiranja. Sprva so izoblikovali novo koalicijo osmih političnih grupacij, ki so jo vodili konservativci – bivši člani LDS. Potem je prišlo do velike povezave med LDS in Socialno demokratsko stranko Japonske (SDS), ki je bila prejšnja desetletja največja opozicijska stranka. Ta in podobna koalicijska "kupčkanja" so LDS pomagala, da si je ponovno pridobila dovolj zaupanja volilcev in je krmilo države kmalu spet prevzela v svoje roke. Desetletja dolga, skorajda neomejevana vladavina LDS je dala močan in poseben pečat japonskemu političnemu življenju.

Japonski parlamentarci le redko sami pripravijo osnutke zakonov za japonski parlament, diet. Praviloma je taka priprava, dopolnjevanje, kot tudi dokončno oblikovanje zakonov v rokah javnih birokratov. Vlada nato zakone pošlje v parlamentarni proces. Birokracija je tako resnični pripravljalec zakonodaje, ki jo diet le sprejme ali pa zavrne. Ocenjuje se, da je delež birokracije pri oblikovanju različnih politik 90 %, parlamentarcev pa 10 %.

Najlepši primer prevlade in velike moči vladnih birokratov lahko najdemo prav pri denarju, konkretno v programu davčnih naložb in posojil. Program temelji na ogromnih zneskih privarčevanega denarja japonskih gospodinjstev, ki se nalaga v vladne institucije, kot so poštna hranilna služba, poštno življenjsko zavarovanje, rentno socialno zavarovanje in državni pokojninski sistem. Ta denar je naložen v razvojni banki, izvozni in uvozni banki ter drugih javnih finančnih korporacijah, ki jih vladna ministristva uporabljajo pri svojem poslovanju. Zaradi izjemno nizkih, skorajda ničelnih pasivnih obrestnih mer lahko dajejo zelo ugodne kredite tistim projektom in področjem, ki dobijo vladno podporo. Program davčnih naložb in posojil tako denar varčevalcev vlaga nazaj v proizvodnjo, seveda z "blagoslovom" vladnih uslužbencev. Gre pa za ogromne zneske, saj je celoten program "težak" kar tretjino državnega proračuna, zato ni nič čudno, da se ga je prijelo ime "drugi proračun". Vendar – velik del njegovega trošenja ne potrebuje nobenih parlamentarnih postopkov in potrditev.

Zato je razumljivo, da se lobisti posameznih interesnih skupin ukvarjajo predvsem z izvršno vejo oblasti, ki ji tesno sledijo parlamentarci, sodna veja pa je daleč zadaj. Zlasti združenja v poslu in kmetijstvu se pri poskusih vplivanja na izoblikovanje njim pomembnih politik obračajo predvsem na vladne uslužbence, ker vedo, da so oni najpomembnejši "policy makerji".

Raziskave so pokazale, da se je v osemdesetih letih na politike z namenom posvetovanja obračalo 71 % interesnih skupin s področja posla in kmetijstva, na vladne uslužbence pa kar 97 %. Takšno ravnanje je precej drugačno od ameriškega, kjer se lobisti in razne skupine pritiska usmerjajo predvsem na politike v predstavnem domu in senatu (Sugimoto, 1997: 200). Hitre menjave strank in politikov na oblasti ter velika tekmovalnost med političnimi strankami še bolj krepi moč vladne birokracije nad oblikovanjem dnevnih politik.

Dolgoletna strategija konservativne vlade LDS je bila spodbujanje industrijskega in tehnološkega razvoja na račun socialnovarstvenih programov. Z vidika narodnega gospodarstva je bila takšna strategija več kot koristna, saj je spodbujala družinska gospodinjstva k maksimalnemu varčevanju, s katerim so si zagotavljala denar za upokojitve, pa tudi za vsa dražja stanovanja in šolsko izobraževanje. Ker so bile obrestne mere poštnih in drugih državnih hranilnih institucij višje kot pri komercialnih bankah, se je tu nabiralo ogromno kapitala, ki ga je vlada nato prek programa davčnih naložb in posojil usmerjala v prioritete projekte. V povezavi s pomembno vlogo vladnega aparata pri usmerjanju naložb, se je razrasla tudi praksa podkupovanja oziroma "politika denarja". V zameno za volilno podporo so člani parlamenta dolžni svoji lokalni volilni osnovi priskrbeti državno financirane gradbene, cestne, železniške projekte. Združenja za podporo posameznih politikov imajo tako dvojno vlogo - po eni strani organizirajo volilno podporo svojim kandidatom, po drugi strani pa delujejo kot neuradna središča za podeljevanje materialnih in drugih koristi, ki so jih njihovi varovanci uspeli izboriti.

V skladu s takšno prakso so številni, zlasti LDS-ovski parlamentarci postali tako imenovani parlamentarci *zoku* - zastopajo posebne interesne skupine in se angažirajo zlasti na tistih vladnih politikah, ki zadevajo njihovo področje. Imajo znanje in informacije s področja njihovih podpornih skupin, ki jim v zameno za ustrezno spreminjanje vladnih politik nudijo skorajda stalne finančne vire. Takšna podpora vplivnih poslovnih skupnosti je pomembno prispevala k velikemu deležu oblasti v rokah LDS. Tudi večina povojnih predsednikov vlad je bila povezana z enim ali drugim delom japonskega gospodarstva. Npr. Nobusuke Kiši (1957-1960) je bil zastopnik skupine trgovine in industrije *zoku*, Zenko Suzuki, ki je bil predsednik v letih 1980-1982, je zastopal kmetijstvo itd.

Deloma je bil za korupcijo odgovoren tudi japonski volilni sistem. V tistih nekaj letih, ko LDS ni bila na oblasti, je vladajoča koalicija izvedla veliko volilno reformo. Prej je bilo veliko volilnih okrožij, v katerih se je izvolilo dva ali več članov parlamenta. Zato se je razvila praksa kupovanja glasov. Pri tem sistemu je namreč morala vsaka politična stranka izračunati, koliko kandidatov naj bi kandidirala v posameznem okrožju - če jih je preveč, so lahko pobrali premalo glasov in vsi izgubili, če premalo, pa so lahko dobili mnogo preveč glasov, kot pa so jih potrebovali za izvolitev. Da je kak politik prišel na kandidatno listo stranke, je bilo odločilno, kakšna je bila njegova volilna osnova, ki ga je brezpogojno podpirala. Za čim širšo volilno osnovo oziroma podporo pa so morali dobiti čim več projektov oziroma denarja.

Spremembe volilne zakonodaje 1994. so deloma odpravile volilna okrožja z več parlamentarnimi sedeži. Predstavniški dom dieta po novem sestavlja 500 poslancev, od teh je 300 voljenih v volilnih okrožjih z enim parlamentarnim mestom. Preostalih 200 poslancev se voli po proporcionalnem regionalnem sistemu, kjer volilci glasujejo za politične stranke v vsakem od enajstih volilnih območij, v katere je razdeljena Japonska. Vsaka politična stranka oblikuje listo svojih kandidatov, ki so izvoljeni na podlagi deleža glasov volilcev, ki ga dobi posamezna stranka.

Posamezni politiki po novem tudi ne smejo dobivati političnih donacij. Lahko pa ustanovijo sklad, v katerega smejo podjetja, združenja in posamezniki vplačati

do pol milijona jenov letno (to je približno 6000 nemških mark). Vsaka politična stranka dobi tudi proračunski denar, in to glede na število sedežev v parlamentu in število glasov, ki jih je dobila na zadnjih volitvah. Sklad sicer vodi blagajnik in menedžer, vendar je zakon uveljavil tudi načelo, da mora v primeru ugotovljenih velikih nepravilnosti v volilni kampanji za posameznega politika odstopiti tudi politik sam.

Vendar tako pridobljeni denar ne pokriva vseh stroškov, ki jih ima poslanec. V povprečju ima namreč parlamentarec 1,3 pisarne v Tokiu in 3,1 pisarne v domačem volilnem okrožju, zanj je v l. 1998 v povprečju delalo 13,1 tajnic. Uradni finančni viri so pokrili le okoli 60 % stroškov, ostalo pa je bil denar, ki so ga poslanci pridobili s političnimi donacijami, raznih vrst daril oziroma takšnih ali drugačnih podkupovanj (Sugimoto, 1997: 205). Če jih odkrijejo oziroma izgubijo dobro ime, politiki običajno odstopijo z ministrskih ali drugih položajev, tudi strankarskih, vendar ne zapustijo parlamenta ali odidejo iz politike. S tem, ko odstopijo, običajno pridobijo sočutno podporo volilcev, ki hitro pozabijo na moralno-etične zamere in ponovno glasujejo zanje. Ponovno izvolitveni politiki se potem zatečejo k šintoistični metafori in trdijo, da ponovna izvolitev pomeni dokončanje njihovega očiščenja za storjene grehe in jim dovoljuje nadaljnje politično delovanje. S to logiko so se v politično življenje vrnili vsi predsedniki vlad v osemdesetih letih, ki so zaradi škandalov morali predčasno odstopiti, vključno z Nakasonejem in Takešitom. To pa je tudi v sozvočju z vsakdanjo prakso podkupovanja, kjer večina ne vidi nič slabega, če kdo daje bogata darila tistemu, od katerega pričakuje usluge. Tudi zato je podkupovalni krog na Japonskem le težko presekati.

Merjenje moči

Tri obravnavana velika središča moči japonske družbe in politike pa vedno ne sodelujejo z roko v roki, ampak se pogosto spopadejo za svoja interesna območja. Prvo takšno področje konfliktov je med poslovnim svetom in birokratskim vmešavanjem, drugo med nadzorom politikov in delovanjem vladne birokracije in vladnih korporacij, tretje pa v rivalstvu med lokalnimi vladami in centralno birokracijo.

1) Kar se poslovnega sveta tiče, lahko rečemo, da so njegovi interesi v objektivnem konfliktu z zakonodajno močjo birokracije. Čim bolj razvejana, zapletena in mednarodno razpršena je dejavnost podjetij, tem bolj zaviralen je birokratski nadzor. Danes so razmere bistveno drugačne kot v obdobju po drugi svetovni vojni, ko so japonske korporacije potrebovale narodnogospodarsko usklajevanje, da so se postavile na noge in se izvozno prestrukturirale. Čeprav je posel na ravni tatemae za deregulacijo, pa nekateri na ravni honne ščitijo svoje ozke interese. Kmetijske organizacije npr. dajo vse od sebe, da obranijo nekonkurenčni položaj japonskega kmetijstva. Trgovine na debelo in drobno skušajo preprečiti vstop novih organizacij, pa tudi tujih podjetij. Številna gradbena podjetja se bojijo novih podjetij, ki ne bi bila seznanjena s prakso vnaprejšnjega dogovarjanja pri podeljevanju poslov.

Obstajajo štiri središča poslovnega sveta, ki se zavzemajo za deregulacijo, kljub temu da je njihova sestava različna.

Keidanren, federacija ekonomskih organizacij oziroma združenje velikih korporacij, zastopa interese velikega kapitala in ima veliko moč, saj je osrednje telo za zbiranje političnih donacij s strani korporacij.

Japonska trgovinska in industrijska zbornica Nisšo zastopa skoraj 500 zbornic največjih japonskih mest, in v nasprotju s Keidanrenom odseva interese majhnega posla.

Japonsko združenje delodajalcev Nikkeiren se ukvarja predvsem z industrijskimi odnosi in krepi solidarnost delodajalcev do sindikatov.

Potem je še društvo poslovnega prijateljstva, Keizai Dojukai, v katerega so individualno včlanjeni podjetniki in ima za cilj pogled na japonsko gospodarstvo s širše perspektive, ne le z zornega kota posameznih industrijskih sektorjev.

Čeprav omenjena štiri poslovna središča delujejo na različnih področjih, včasih napišejo skupno izjavo glede pomembnih državnih vprašanj. Npr. 1960. so skupaj obsodili široke demonstracije proti ratifikaciji varnostne pogodbe med Japonsko in ZDA; ob naftni krizi leta 1974 so posvarili podjetja pred oportunističnim zviševanjem cen; ob pripravljanju proračuna za 1984. so bili proti višjemu davku na dobiček podjetij in so predlagali bistveno zmanjšanje vladnih izdatkov; 1990. so na birokracijo naslovili skupen poziv za deregulacijo.

2) Glede poskusov politikov, da bi reformirali državno birokracijo in državne korporacije, je treba omeniti zlasti privatizacije v osemdesetih letih. Ministrstva se na vso moč upirajo reformam, saj so jim v vladnih korporacijah zagotovljena udobna delovna mesta, pa tudi vplivanje na njihovo poslovanje, zlasti s programom davčnih naložb in posojil.

3) Lokalne vlade na Japonskem imajo kljub na splošno zelo centraliziranemu političnemu in administrativnemu sistemu na določenih področjih precej avtonomije. Obstajajo tako v vsaki od 47 japonskih prefektur, pa tudi kot občinske vlade mest, trgov in vasi znotraj posamezne prefekture. Posamezna ministrstva dajejo subvencije lokalnim vladam in v veliki meri nadzirajo njihove finance. Na lokalni ravni potekajo številni socialnovarstveni programi, npr. vrtci in jasli, domovi za ostarele, stanovanja za reveže. Če niso uspešni, ljudje ne podprejo svojih lokalnih politikov, zato se politiki zelo trudijo za dodaten državni denar, dobre menedžerje itd. Prav pri takšnih programih se srečujejo vse vladne ravni: osrednja vlada postavi okvir, ki naj bi odražal državne interese; občinske vlade opravljajo posamezne programe; vlade prefektur pa posredujejo pri usklajevanju med njima.

Guvernerji provinc, občinski župani, lokalni poslovni predstavniki od časa do časa obišejo Tokio, kjer se srečajo s predstavniki ministrstev in poskušajo pridobiti čim večji del proračunskega denarja oziroma vladno podprtih projektov. Kot posredniki med njimi se običajno pojavljajo poslanci iz lokalnih skupnosti, od koder lobisti prihajajo. Ena izmed vročih pogajalskih tem vsako leto je npr. cena riža, po kateri ga vlada odkupuje od proizvajalcev. Pri tem se posebej angažirajo poslanci s kmetijskih območij, ki so v dietu še posebej vplivni.

Velika gneča v hodnikih ministrstev je tudi ob pripravljanju državnega proračuna, ko državni uradniki organizirajo sestanke z lokalnimi predstavniki, da ugotovijo njihove potrebe.

V zgodnjih šestdesetih so številne lokalne vlade tekmovalle med seboj, da bi pridobile oznako "novo industrijsko mesto", kamor se je usmerjal velik del novih naložb.

Nasploh se bolj revne province ali občine trudijo, da bi dobile večje projekte, ki bi jim omogočili, da se gospodarsko razvijejo. Med takšne projekte štejejo predvsem podaljšanje železniških prog - krogle (posebno hitre vlake, kot že samo ime pove); gradnjo avtocest, počitniških in rekreativnih središč, celo jedrskih elektrarn. Lobiranje vladnih uslužbencev je seveda pomemben del pridobivanja projektov.

V nekaterih primerih je prišlo do odpora prebivalstva, ki se je počutilo ogroženo zaradi gradnje cest, železnic, ki so prinašale hrup in umazanijo ali tudi druge oblike uničevanja okolja. Sedaj morajo oblikovalci razvojnih politik vse bolj upoštevati tudi takšne organizacijske oblike odpora lokalnih prebivalcev.

4) Kot rezultat številnih škandalov, podkupovalnih afer, trgovanja med političnimi strankami, je prišlo med ljudmi tudi do vse močnejšega odpora do političnih strank nasploh. Vse več ljudi je začelo voliti nestrankarske kandidate oziroma niso bili več zvesti volilci določene stranke - po rezultatih raziskav javnega mnenja naj bi v sredini devetdesetih let sem sodila že polovica vseh volilcev. Pri volitvah guvernerjev iz 1995. sta v dveh največjih mestnih središčih, Tokiu in Osaki, stolčke dobili dve povsem apolitični oziroma pravilneje nestrankarski osebnosti - komedijant in osebnost s televizije. Blok nestrankarskih volilcev je običajno dobro obveščen in je že tako močan, da si nobena stranka ne more več privoščiti njegovega ignoriranja.

LITERATURA

- Deutschmann, Christoph (1991): Working-bee syndrome in Japan: An analysis of working time practice, V: Hinrichs, Karl; Roche, William; Sirianni, Carmen, eds. *Working Time in Transition: The Political Economy of Working Hours in Industrial Nations*, Temple University Press, Philadelphia.
- Eccleston, Bernard (1989): *State and Society in Post-War Japan*, Polity Press, Oxford.
- Japan Almanac (1997): Asahi Shimbun Publishing Company, Tokyo.
- Japan 1998 (1998): Keizai Koho Center, Tokyo.
- Kawanishi, Hirotsuke (1992): *Enterprise Unionism in Japan*, Kegan Paul International, London.
- Sugimoto, Yoshio (1997): *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge University Press, Cambridge.

GIDDENSOVA TEORIJA STRUKTURACIJE: ZAGATE TEORETSKEGA EKLEKTICIZMA

Povzetek. Eden pomembnejših metateoretskih premikov v sodobni sociološki teoriji v zadnjih desetletjih je iskanje takšnih analitičnih nastavkov za pojasnjevanje družbenih razmerij in procesov, ki bi preseгли pristranskosti in redukcionizme klasične sociologije. Sociologi se pri tem najpogosteje zatekajo k teoretski strategiji sintetičnega in integrativnega upoštevanja različnih metateoretskih poudarkov in ravni analize. Implicitna predpostavka pri tem je, da tovrstna teoretska povezovanja odpirajo vrata kompleksnejši in s tem tudi spoznavno prodornejši sociološki analizi. Avtor članka poskuša v tem kontekstu na primeru Giddensove strukturacijske teorije opozoriti, da uspešna integracija oziroma sinteza sama po sebi nikakor še ne zagotavlja spoznavno močne teorije. Anthony Giddens je namreč v integrativni gorečnosti pri gradnji svoje teorije uporabil tako zelo številne teoretske koncepte in rešitve iz najrazličnejših socioloških in filozofskih šol, da mu spričo takšnega neselektivnega eklekticizma nenehno uhajajo smiselne in vzročne povezave med vsemi temi nakopičenimi koncepti. Avtor članka glede na to pozove k večji previdnosti pri združevanju konceptov iz različnih teoretskih tradicij, prav tako pa tudi opozori na potrebo po posvečanju pozornosti ohranjevanju logične koherentnosti in vsebinske povezanosti argumentov v procesu gradnje integrativnih oziroma sintetičnih teorij.

Ključni pojmi: Anthony Giddens, strukturacijska teorija, eklekticizem, družbena struktura, delovanje, akter, teoretska sinteza, teoretska integracija

Uvod: Iskanje teoretske sinteze in integracije v sociološki teoriji

V drugi polovici dvajsetega stoletja se je v sociološki teoriji izoblikoval nov pogled na delo klasičnih socioloških teoretikov (kot so na primer Marx, Durkheim, Spencer, Weber, Mead idr.): številni sociologi so pričeli opozarjati, da lahko praviloma teorije omenjenih klasikov, ne glede na njihovo načelno raznolikost, bere-

* Dr. Peter Stankovič, asistent na Fakulteti za družbene vede.

mo kot teoretske nastavke za analizo družbe, ki so zavezani (zgolj) dvema metateoretskima tradicijama.

Po prepričanju sociologov, ki so pričeli opozarjati na to temeljno metateoretsko razcepjenost sociološke teorije, imamo tako na eni strani teoretske konstrukte, ki jim je na najosnovnejši ravni skupno prepričanje, da imajo družbene *strukture* določeno objektivno lastnost, ki je ne moremo zvesti na lastnosti posameznih akterjev. Še več, te strukture naj bi bistveno determinirale delovanje posameznikov, to pa pomeni, da se mora sociologija pri svojem študiju osredotočiti prav nanje. Takšno razmišljanje je po Giddensovem mnenju s svojo preformulacijo Comtovega pozitivizma utemeljil Durkheim z metodološkim postulatoma o družbenih dejstvih kot o pojavih *suū generis* (Giddens, 1995a: 144-146). Mehanizem, ki omogoča to prednost družbenih struktur pred posamezniki, je pri klasičnih razumljenih na številne načine, toda po mnenju novejših sociologov je najbolj izdelan Parsonsov koncept, kjer je v središču *socijalizacija*, ki prenaša kulturne vzorce na personalno raven s posredovanjem *vlog*. Najpomembnejše sociološke teorije, ki jih sodobni avtorji umeščajo v kategorijo strukturalnih pristopov, so funkcionalizem, konfliktna teorija, strukturalizem in nekatere smeri marksizma (npr. Althusser).

Na drugi strani stojijo po prepričanju omenjenih piscev teorije, ki so v najsplošnejšem smislu utemeljene na priznanju enkratne in izjemne kreativnosti človekovega *delovanja*, kar pomeni, da izhajajo iz pomena *posameznika* in njegove *aktivne* vloge pri ustvarjanju družbenega sveta. Teorijam te metateoretske tradicije je torej po mnenju novejših teoretikov skupno prepričanje, da je posebna lastnost človeških bitij, po kateri se razlikujemo od živali, konstruktiven, interpretativen odnos do sveta. V tem smislu naj bi družbeni svet ne bil neodvisna, zunanja entiteta, ki povsem determinira človeško vednjenje, ampak ravno nasprotno, produkt kreativnih interpretacij, ki jih akterji uporabljajo v procesu medsebojnih interakcij. V tej optiki družba ne more biti nič eksternega, prisilnega, kakršni so pogoji naravnega sveta okoli nas, ampak je mreža družbeno konstruiranih pomenov. Da bi dojeli družbo, se moramo torej obrniti k pomenom in procesom, v katerih ti nastajajo, to pomeni, vsaj pri začetniku te smeri, Maxu Webru, da se velja pri analizi osredotočiti predvsem na posameznikove subjektivne interpretacije. V sodobni sociologiji veljajo za pomembnejše predstavnike te sociološke tradicije omenjeni Max Weber (vendar zgolj do neke mere!), simbolični interakcionisti (predvsem Blumer, dosti manj začetnik te smeri Herbert Mead), Alfred Schutz, George Homans, etnometodologi itd.

Sčasoma se je sicer pokazalo, da klasične sociološke teorije resda praviloma lahko umestimo v eno od dveh predstavljenih metateoretskih tradicij, toda po drugi strani to vendarle še ne sme pomeniti, da si sociološki klasiki v praksi pri oblikovanju svojih razmišljanj niso aktivno prizadevali povezovati poudarke obeh paradigem.¹ Ta prizadevanja sicer pogosto res niso bila zelo dosledna in domišljena, toda vseeno. Ne glede na ta razloček, pa je v sodobnejši sociološki teoriji

¹ Omenimo zgolj znameniti *Marxov rek*, da ljudje sicer aktivno ustvarjajo zgodovino, toda ne v pogojih, ki si bi jih sami izbrali. *Takšen analitični nastavek namreč jasno opozarja, da moramo pri analizi upoštevati tako faktor kreativnosti aktivnih posameznikov (delovanje) kot tudi faktor prisilnosti obstoječih družbenih razmerij, v katerih se nahajamo (strukture).*

postopoma obveljalo prepričanje, da so velike sociološke teorije klasikov discipline zaradi svojega enostranskega nagibanja k tej ali oni od dveh metateoretskih tradicij problematične. Med avtorji² se je namreč utrdilo prepričanje, da vsaka teorija, ki (pa čeprav iz zgolj metodoloških razlogov) svoje pojasnjevanje utemeljuje v enem polu družbene resničnosti (torej bodisi v posamezniku zunanjih družbenih struktur bodisi v delovanju kreativnih akterjev), že po definiciji ne izgublja samo drugi pol te resničnosti, ampak navadno tudi konča v spornem ontologiziranju tistega pola, iz katerega izhaja. Glede na to je razumljivo, da so se kmalu po uveljavitvi takšnih interpretacij sociološke teorije kot zgodovine boja med dvema metateoretskima šolama, pričeli pojavljati *pozivi k bolj integralnemu oblikovanju teorij, ki bi dosledneje upoštevale oba pola družbene resničnosti*. Z upoštevanjem kreativnosti delujočih akterjev kot tudi emergentnih značilnosti družbenih struktur, z osredotočanjem tako na mikro kot na makro raven analize ter s kombiniranjem najpomembnejših spoznanj teoretikov obeh socioloških metatradicij, naj bi bilo mogoče oblikovati bolj celovite in konsistentne interpretacije resničnosti.

V skladu s temi pozivi so mnogi sociologi zakoračili na nov teren in pričeli na zelo raznolike načine oblikovati pojasnjevalne modele, ki bi ustrezali omenjeni želji po preseganju teoretskih pristranskosti in redukcionizmov s pomočjo iskanja bolj "integralnih" in "sintetičnih" nastavkov za sociološko analizo. Ta trend se je v disciplini razširil tako zelo hitro in intenzivno, da ga je Jeffrey C. Alexander poimenoval kar *novi teoretski gibanje v sociologiji* (glej na primer: Alexander, 1998), med sodobnimi sociološkimi teoretiki pa bi verjetno težko našli kakšnega avtorja, ki vsaj posredno ne upošteva kritike enostranskih teoretskih rešitev. Glede na to nas ne bi smelo presenetiti dejstvo, da lahko od pomembnejših sodobnih socioloških teoretikov tako rekoč vse obravnavamo kot (sicer bolj ali manj izrazite) predstavnike teoretskega gibanja, ki išče bolj sintetične teoretske pojasnjevalne modele. Imenujmo jih le nekaj: Pierre Bourdieu, Jürgen Habermas, Margaret Archer, Randall Collins, Anthony Giddens, George Ritzer, Richard Münch, Jeffrey C. Alexander, James C. Coleman, Dorothy Smith...

Pri tem evforičnem premiku teoretske pozornosti, ki smo mu priča v zadnjih desetletjih pa se zdi, da avtorji nekako prehitro in preveč samoumevno razumejo bolj integrirane in sintetične teorije kot nekaj, kar že samo po sebi pomeni pojasnjevalno zanimivejše nastavke za analizo družbe. V članku bomo v tem smislu poskusili pokazati, da oblikovanje skrbno uravnovešene sintetične sociološke teorije nikakor še ne pomeni nujno tudi pojasnjevalno prepričljivejše in spoznavno močnejše teorije. To trditev bomo utemeljevali na analizi morda najpomembnejšega, vsekakor pa po našem prepričanju najdoslednejšega poskusa teoretske sinteze v sodobni sociološki teoriji, strukturacijske teorije Anthonyja Giddensa. Teza, ki jo bomo v tem kontekstu zagovarjali, je, da je Giddens v svoji želji po oblikovanju izredno dosledno uravnovešene in odprte teorije šel tako daleč, da se mu je le-ta izrodila v preobsežen eklektičen konglomerat različnih konceptov, idej,

² Od pomembnejših omenimo predvsem Bergerja in Luckmanna z njunim delom *Družbena konstrukcija resničnosti (izšla leta 1966)* in Anthonyja Giddensa s knjigo *Nova pravila sociološke metode (izšla leta 1976)*.

povezav in teoretskih spojin, ki nam v nekem vsebinskem smislu pove bolj malo o družbeni resničnosti, ki nas zanima. V skladu s tem želimo opozoriti, da iskanje teoretske sinteze oziroma integracije samo po sebi še ne prinaša (kakor je to pogosto v sodobni sociološki teoriji implicirano) dviga teoretiziranja na višjo, kvalitetnejšo raven, delo Anthonyja Giddensa pa lahko v tem kontekstu razumemo tudi kot koristen nastavek za premislek o tem, na kaj bi veljalo biti pozoren pri morebitnih nadaljnjih iskanjih teoretskih sintez.

V nadaljevanju bomo torej predstavili Giddensovo strukturacijsko teorijo kot poskus teoretske sinteze in integracije v sociologiji, pri čemer bomo trdili, da Giddens za razliko od mnogo drugih sociologov v svoji teoriji uspeva zelo dosledno uravnotežiti relativni pomen metateoretskih načel delovanja in strukture, toda ker pri tem v bistvenih točkah ne ponuja veliko več kot zgolj nekaj retoričnih rešitev in ker na svojo temeljno analitično rešitev pripne preveč heterogenih in celo izključujočih se konceptov, ta teorija ne predstavlja nobenega posebnega spoznavnega preboja.

Giddensova teorija strukturacije: dosledna integracija načela delovanja in struktur

Izhodišče Giddensove strukturacijske teorije je ugotovitev,³ da je cepitev sociološke teorije na subjektivizem in objektivizem temeljni problem discipline, saj vodi sociologe v problematično *dualistično razmišljanje*, kjer bodisi družba prevlada nad akterji bodisi družbeni akterji povsem brez ostanka določajo družbene strukture (Giddens, 1995: XX). V skladu s tem Giddens poskuša svojo strukturacijsko teorijo, ki naj bi preseгла omenjeni problematični dualizem, oblikovati na način, ki bi že v samem izhodišču zelo dosledno in uravnoteženo povezoval nociji strukture in delovanja, s tem pa a priori izločiti možnost, da bi njegova teorija kljub drugačnim namenom nekoč zašla v kakšne enostranske poudarke.

V središču Giddensovega oblikovanja novega konceptualnega aparata za analizo družbenih procesov stoji v tem smislu prizadevanje za preoblikovanje zanj spornega dualizma struktur in delovanja v *dualnost*, kjer sta omenjena dva pola definirana drug skozi drugega. Strukture in delovanja namreč po Giddensovem mnenju ne moremo (kot se je to po njegovem prepričanju rado dogajalo klasičnem sociologiji) razumeti enega brez drugega, saj predstavljata dve strani istega kovanca. "Z dualnostjo strukture poskušam opozoriti na dejstvo, da so družbene strukture tako konstituirane s človekovim delovanjem, kot so hkrati tudi sam *medij* tega delovanja" (Giddens, citirano po: Thompson, 1994: 58). Giddens torej poskuša s konceptom dualnosti prijeti tako fenomen delovanja kot fenomen družbenih struktur na način, ki bi ohranil specifičnosti vsake od teh dveh sfer, hkrati pa bi pokazal na njuno vzajemno pogojenost. V skladu s tem, Giddens upošteva nociji refleksivnosti in kreativnosti kot enkratnih značilnosti človeških bitij, ki kažeta na

³ Ta sicer danes, glede na povedano v prejšnjem poglavju, ne bi držala več, toda Giddens je svojo teorijo pričel oblikovati že v sredini sedemdesetih let.

⁴ To je le drugačno poimenovanje tega, kar smo v uvodu predstavili dot dilemo struktura/delovanje.

to, da posamezniki nikoli ne morejo biti povsem pasivni gradbeni material nekih strukturalnih procesov, obenem pa upošteva tudi dejstvo, da v družbi vendarle obstajajo neka realna strukturalna razmerja, na katera imajo posamezniki zelo malo neposrednega vpliva.

Model, s katerim Giddens pojasnjuje vzajemno prepletenost struktur in delovanja v vsakdanjem življenju, se sicer prične pri akterjih in njihovem delovanju, vendar tega nikakor ne smemo razumeti v smislu, da podeljuje temu polu kakršenkoli analitični primat, saj si zelo prizadeva pokazati, da začenja svojo analizo na tej strani zgolj zaradi večje nazornosti. *Delovanje* v tej shemi pomeni nenehni tok intervencij v družbeno življenje, ki jih izvajajo avtonomni akterji, in ni nujno vedno posledica zavestnega prizadevanja za neki cilj (purposive). Namreč, kljub temu da Giddens posveča veliko pozornosti védnosti (knowledgeability) akterjev, njihove- mu ustvarjalnemu in reflektivnemu odnosu do sveta, opozarja, da delovanje ni vedno zavestno in premišljeno, kajti mnoga dejanja izhajajo iz podzavesti, navad in podobno. Ne glede na to pa je, po njegovem prepričanju, velik del delovanja premišljen v smislu, da posamezniki v toku vsakdanjega življenja običajno nadzorujemo posledice svojih delovanj, odzive okolja in drugih akterjev in v skladu s tem spreminjamo izvorno smer delovanja k še večji učinkovitosti.

Pri tem je pomemben del *refleksivnega nadzora posledic delovanja*, po Giddensu sposobnost akterjev, da razložijo sebi in drugim razloge za določeno smer delovanja. To značilnost imenuje *diskurzivna zavest* in po njegovem prepričanju predstavlja reflektivno artikulacijo tega, kar posamezniki v vsakem trenutku svojega delovanja počnejo na ravni *praktične zavesti*. Naša vsakodnevna ravnanja namreč v veliki meri usmerja neko samoumevno védenje (praktična zavest), ki razen v primeru, ko gre kaj narobe, niti ne pride do ravni vsakokratne ponovne refleksije³ (Giddens, 1995: 7). Vendar pa po drugi strani dejstvo, da akterji lahko, če je potrebno, v vsakem trenutku tudi racionalno (diskurzivno) utemeljijo razloge za svoje ravnanje, po Giddensu kaže na temeljno značilnost delovanja akterjev, ki nikakor ne more biti zgolj pasivno igranje vlog znotraj določenih strukturalnih razmerij, ki jih piše družba sama. Posamezniki vedo, kaj se dogaja okoli njih oziroma znotraj katerih strukturalnih parametrov delujejo, in vsak si bo na bolj ali manj kreativen način prizadeval obrniti okoliščine sebi v prid. Kar je pri tem pomembno je torej to, da so posamezniki zaradi svoje védnosti in refleksivnosti sposobni ustvarjanja vedno novih rešitev, ki pogosto, če že ne ravno podirajo, pa vsaj spreminjajo izvorna strukturalna razmerja. Ta poudarek na refleksivnosti in ustvarjalnosti akterjev je za Giddensa zelo pomemben, saj lahko po njegovem prepričanju le z njim presežemo podobo postvarelega družbenega sveta, kakršen se kaže funkcionalističnim in strukturalističnim teoretikom spričo njihovega neustreznega razumevanja delovanja akterjev (glej na primer: Giddens, 1995: 1-2, 6-7, 180).

³ Po Giddensu sta edini dve smeri v sociološki teoriji, ki sta ustrezno pokazali na dinamiko, ki se dogaja na nivoju praktične zavesti, etnometodologija in fenomenološka sociologija (Giddens, 1995: 7). Bralec, ki pozna ti dve sociološki tradiciji, bo opazil, da si v tem segmentu Giddens kar ekstenzivno izposoja spoznanja etnometodologov in fenomenologov (glej na primer: Giddens, 1995: 22).

Morda bo kdo od bralcev pomislil, da na tej izhodiščni ravni Giddens na trenutke zveni kot kakšen zelo radikalen predstavnik tiste sociologije, ki zelo dogmatično izhaja iz poudarkov na posameznikih in njihovem delovanju. To je na določen način res, vendar tukaj ne smemo pozabiti, da je to zaenkrat le izodišče, kjer hoče Giddens predvsem oblikovati zelo jasen in načelen nastavek o pomenu človeške refleksivnosti in kreativnosti, ki mu bo onemogočil, da bo kasneje, ko bo prešel na obravnavanje družbenih struktur, to enkratno lastnost človeških bitij podredil nekim splošnejšim strukturalnim razmerjem.⁶ V tem kontekstu je razumljivo, da Giddens preide na analizo vzajemne prepletenosti struktur in delovanja na nivoju posameznikov šele po tem, ko zelo nedvoumno doreče pomen njihove kreativnosti.

Temeljni Giddensov nastavek pri poskusu umestitve delovanja v neki širši strukturalni kontekst je nocija *nenameravanih posledic delovanja* (*unintended consequences of action*). Po Giddensu posamezniki v toku svojih vsakodnevnih ravnanj sicer nenehno refleksivno nadzorujejo posledice teh delovanj in jih sproti korigirajo, vendar pa hkrati nastaja tudi množica posledic teh ravnanj, ki jih niso predvideli (Giddens, 1995: 11-14). Kar je za nas pomembno je to, da v tej shemi nenameravane posledice delovanj povratno učinkujejo na nadaljnja delovanja *kot nepripoznaní pogoji delovanja* (*unacknowledged conditions of action*). S tem Giddens v najboljši maniri svoje nocije dualnosti strukture in delovanja pokaže, kako določena strukturalna razmerja, ki nastanejo kot stranska posledica delovanj, postanejo okvir novih delovanj. Povedano povsem enostavno, družbene strukture so hkrati posledica delovanja in njihov pogoj.

Koncept nenameravanih posledic delovanja je v Giddensovi teoriji zelo pomemben, saj kaže, kako posamična delovanja z nekim namenom dolgoročno pripeljejo do določenih strukturalnih sprememb, ki segajo daleč preko teh izvornih namenov, in se v končni fazi posameznikom v teku vsakdanjih dogodkov kažejo kot nekaj "zunanjega", kot nekaj, na kar sami nimajo vpliva in to ne glede na to, da so vse te strukturalne značilnosti v osnovi posledica njihovih dejanj. Giddens za ilustracijo navaja zanimiv idealno-tipski primer etnične segregacije. Če si zamislimo neki geografski prostor, kjer so povsem naključno razporejeni pripadniki dveh etničnih skupnosti, ki se sicer med seboj ne sovražita, vendar pa noben posameznik noče živeti v soseski, kjer bi bila njegova etnija v manjšini, lahko upravičeno pričakujemo, da se bosta čez nekaj časa z množico različnih selitev oblikovali dve različni, etnično čisti soseski. Paradoks nenameravanih posledic delovanja je pri tem ta, da si nihče od udeležencev ne želi etnične segregacije na dve ločeni skupnosti, kljub temu pa se ta zgodi kot nenameravana posledica njihovih ravnanj, ki so imela nek drugačen motiv (nihče ni hotel živeti v soseski, kjer bi bila večina pripadnikov druge etnije) (Giddens, 1995: 10).

S to kratko predstavitev smo pokazali na nekaj temeljnih Giddensovih nastavkov za razumevanje pomena delovanja. Ker pa je delovanje v svojem bistvu *rekurzivno* (nazaj ukrivljeno), saj skozi nenameravane posledice oblikuje strukturne pogoje prihodnjega delovanja, predstavimo še njegov protipol, družbene

⁶ Kot se je to na primer dogodilo Parsonsu po njegovem prvem pomembnem delu, *Struktura družbenega delovanja*.

strukture. Ker smo že opozorili, da Giddens razume strukture in delovanje kot vzajemno pogojena segmenta družbene resničnosti, bralca ne bi smelo presenetiti, da je njegova konceptualizacija struktur zgolj obratna slika njegove konceptualizacije delovanja. Družbene strukture se po Giddensu posameznikom sicer *kažejo* kot nekaj zunanjega, določujočega, vendar pa v svojem bistvu vedno ostajajo šele kot posledica njihovega delovanja. V trenutku, ko bi delovanje akterjev prenehalo, bi tudi strukture prenehale obstajati, saj "družbeni sistemi, kot jih reproducirajo družbena delovanja, nimajo 'struktur', ampak zgolj izkazujejo določene 'strukturalne značilnosti', ter obstajajo kot časovno-prostorska prisotnost zgolj v svoji sedanjosti kot dejanja in ostanki v spominu akterjev" (Giddens, 1995: 17). Povedano z drugimi besedami, tako kot delovanje skozi nenameravane posledice rekurzivno oblikuje pogoje svojega prihodnjega delovanja, tudi strukture skozi omogočanje delovanja šele povratno omogočajo same sebe.

Pri tem je potrebno poudariti, da Giddens ne razume družbenih struktur zgolj kot nekaj *omejujočega*, ampak tudi kot nekaj *omogočujočega*. V tem smislu definira strukture kot *pravila in resurse*. *Pravila* kot tisti segment, ki se posameznikom kaže kot omejujoč, so po njegovi definiciji "tehniko ali generalizirane procedure, ki se nanašajo na ostvaritev/reprodukcijo družbenih praks" (ibid.:21). Pravila na ta način določajo in koordinirajo množico različnih delovanj, ki se dogajajo v kompleksnem družbenem prostoru, in pomenijo enostavno to, da se znotraj družbenega sistema ne more zgoditi ravno karkoli (Münch, 1994: 90). Kot že rečeno, se pravila (kot zakoni, navade, predpisi itd.) posameznikom zdijo predvsem omejujoči zunanji dejavniki, ki se jim je potrebno prilagajati, vendar Giddens opozarja, da so pravila le en segment družbenih struktur, kajti te so kot *resursi* tudi omogočujoče. Vsa tista pravila, ki določajo naše vsakdanje življenje, so namreč del širše strukturne dinamike, ki šele omogoča družbeno življenje kot tako. Primer, ki ga navaja Münch, je indikativen. Delavcem, ki morajo vsako jutro zgodaj vstati, da bi zadovoljili pravilu, da morajo biti vsi ob 6:00 že v tovarni, se to gotovo kaže kot neko zunanje določilo, okoli katerega morajo organizirati svoja življenja, vendar pa hkrati ravno uklanjanje temu pravilu omogoči, da tovarna učinkovito deluje, se pravi, da delavci dobijo tudi plače, s katerimi lahko preživijo (ibid.). Ko torej Giddens govori o strukturah kot o pravih in resursih, misli torej, da pravila, ki sestavljajo strukture, hkrati funkcionirajo tudi kot resursi za delovanje (ibid.).

Kot vidimo, si Giddens želi oblikovati takšen koncept družbenih struktur, ki bi presegel omejitve velikega dela klasične sociologije, kjer te nastopajo kot nekaj zgolj omejujočega, kot nekaj, kar na kvazi-mehanski način pristiska na posameznike (Thomson, 1994: 60). Podobno kot je delovanje definiral s pomočjo struktur, ki so hkrati posledica in pogoj delovanja, tudi družbene strukture ne vidi kot nekaj, kar bi obstajalo neodvisno od posameznikov in njihovih kreativnih prisvojitvev, sprememb in inovacij. Da bi to dosegel, naredi Giddens dvoje. Na eni strani delegira določena objektivna družbena razmerja, ki v resničnosti dejansko stojijo nasproti posameznikom kot nekaj povsem zunanjega, v nocio socialnega sistema, obenem pa definira družbeno strukturo z analogijo s strukturalistično distinkcijo med jezikom in govoricco, s čimer poskuša le še poudariti moment delovanja, ki je inherenten v vsaki strukturi.

Namreč, tako kot je (za strukturaliste) vsako govorno dejanje bolj ali manj kreativna uporaba nekih splošnejših jezikovnih pravil, ki v osnovi vendarle stojijo neodvisno od posameznika, ki govori, je tudi vsaka interakcija med posamezniki, vsako dejanje, za Giddensa bolj ali manj kreativna ostvaritev, ki črpa iz nekega širšega družbenega okvira pravil in resursov, ki kljub temu, da v ontološkem smislu niso nekaj neodvisnega od posameznikov, stojijo v konkretnih situacijah kot nekaj zunanjega (Giddens, 1993: 15-117). S to analogijo hoče Giddens še enkrat poudariti dialektično bistvo družbenih struktur: posamezniki s svojim kreativnim prevzemanjem in prirejanjem obstoječih pravil sicer družbeno strukturo dolgoročno spreminjajo, vendar pa jo hkrati z uporabo njenih pravil in resursov tudi reproducirajo.

Zaradi tega relativno neortodoksnega razumevanja družbenih struktur, ki jih Giddens zelo skrbno vpne v dialektično razmerje nasproti posameznikom, pa mu ostane neko področje objektiviziranih družbenih razmerij, ki dobesedno "štrli"⁷ iz te elegantne sheme. Namreč, ker Giddens definira družbene strukture zelo previdno izogibajoč se kakršnimkoli poudarkom, ki bi nakazovali, da te obstajajo kot neki postvarjeni vzorec relacij izven dosega posameznikov, mu na koncu ostane polje pravil in resursov, ki so zelo globoko umeščeni v določen čas in prostor. Družbene vzorce, ki v tem smislu obstajajo dolga desetletja na širokih področjih kot stabilni regulatorji interakcij, Giddens imenuje *institucije*, ki so temeljna sestavina *socialnega sistema*. Giddens tu sicer spet opozarja, da socialni sistemi kot taki niso strukture, temveč zgolj "imajo" strukture v smislu, da so strukturirani skozi pravila in resurse (Thompson, 1994: 61), s čimer očitno želi zmanjšati stopnjo njihove postvarelosti, vendar je vprašanje, v kolikšni meri mu je to dejansko uspelo. Kot bomo videli, se Giddens pri analizi socialnega sistema po eni strani zateka k svojim standardnim rešitvam, kjer vztraja, da so še tako postvarele družbene strukture odprte kreativnemu spreminjanju s strani akterjev (pri čemer pove zelo malo vsebinskega o samem delovanju teh struktur), po drugi strani pa se mu večkrat zapišejo določene trditve, ki omenjene rešitve postavljajo na glavo. Na nekem mestu pravi, da so "strukture (logično) nujne lastnosti sistemov in kolektivitet, njihova značilnost pa je 'odsotnost subjekta'" (Giddens, 1993: 119), kar je seveda v očitnem nasprotju z njegovo izhodiščno tezo o tem, da so tudi strukture neposredno vezane na delovanje akterjev. Pri vsem tem je očitno, da segment resničnosti, ki ga ne more elegantno umestiti v koncept neposredovane vzajemne pogojenosti struktur in delovanja (socialni sistem, družbene institucije), Giddensu povzroča kar nekaj težav. Poglejmo.

Giddens pravi, da so institucije skupine skozi čas in prostor relativno stabiliziranih praks (Thompson, 1994: 51), pri čemer jih je mogoče razlikovati glede na modalnost, ki je pri njihovi strukturaciji središčna. Prva takšna modalnost je *signifikacija*, ki označuje tista pravila, ki z oblikovanjem smiselnih simbolnih sistemov in diskurzivnih oblik predstavljajo ključni institucionalni lokus ideologije (Giddens, 1995: 33). *Legitimizacija* je nadalje modalnost, ki se nanaša na pravila, ki z oblikovanjem pravic in dolžnosti postanejo instrumenti legitimizacije (Turner,

⁷ Glej na primer grafični prikaz, ki ga v tem kontekstu predstavlja Giddens (1993: 132).

1991: 525), *dominacija* pa označuje mobilizacijo dveh različnih vrst resursov. Mobilizacija alokativnih resursov pomeni nadzor nad objekti, dobrinami in drugimi materialnimi fenomeni, mobilizacija avtoritativnih resursov pa nadzor nad osebam ozioroma akterji (Giddens, 1995: 33). Na osnovi te tipologije predstavi klasifikacijo institucionalnih redov, s pomočjo katere polemizira tako s funkcionalizmom, ki naj bi z nocijo progresivne diferenciacije spregledoval dejstvo, da (po poročilih antropologov) specializirana področja družbenega življenja (kot na primer politika in ekonomija⁸) obstajajo v vseh družbah, ne samo v modernih, kot tudi z marksizmom, ki je izhajal iz predpostavke, da je boj za relativno redke materialne dobrine temeljni motor družbenih sprememb, spregledujoč pri tem pomembnost boja za nadzor in obvladovanje ljudi (ibid., 34). Giddensova klasifikacija institucionalnih redov kot skozi prostor in čas stabiliziranih pravil je torej naslednja:

S-D-L	Simbolni redi/diskurzivne oblike
D(avtorit.)-S-L	Politične institucije
D(alokat.)-S-L	Ekonomске institucije
L-D-S	Legalne institucije ⁹

Kombinacije treh črk se nanašajo na omenjene tri vrste modalnosti,¹⁰ njihov vrstni red pa nakazuje na njihovo relativno pomembnost pri strukturiranju določene institucije. Pri analizi legalnih institucij se moramo torej po Giddensu najbolj osredotočiti na pomen legitimizacije, pri čemer pa moramo vendarle hkrati upoštevati tudi vpliv drugih dveh modalnosti, saj nobena ne more obstajati sama zase. Pri tem pa je potrebno poudariti, da se tudi tu Giddens trudi pokazati, kako družbene institucije niso nekaj, kar bi stalo izven dosega akterjev v njihovih vsakdanjih praksah, saj jih ti (kot resurse) vedno tudi uporabljajo in spreminjajo.

Kar v takšni shemi takoj pade v oči je dejstvo, da je precej nejasna. Ker se Giddens očitno ni mogel izogniti analizi tudi tistih strukturnih elementov v družbeni dinamiki, ki niso vezani na neposredno vzajemno pogojenost struktur in delovanja v dualnosti strukture, hkrati pa vseeno ni hotel predstaviti "sistemskih" lastnosti družbe kot nečesa eksternega, kar bi zgolj ustvarjalo določen pritisk na posameznike, je oblikoval dokaj nedorečen teoretski kompromis, ki nam v svojem bistvu ni v veliko pomoč, ko poskušamo razumeti, v kakšnem razmerju so konkretne strukturne omejitve nasproti posameznikom v njihovem vsakdanjem življenju. Problem je enostavno v tem, da Giddens dejansko napiše zelo malo oprijemljivega o teh relacijah, prav tako pa tudi ne poda kakšnih bolj vsebinskih napotkov za razumevanje medsebojnega razmerja med predstavljenimi institu-

⁸ Seveda, če ju razumemo dovolj široko, brez samoumevnih predstav, ki jih krojita podobi sodobe politike in ekonomije. Ravno v želji, da bi presešel takšne samoumevnosti, Giddens uvaja neortodoksno nočjo nadzora nad alokativnimi (danes ekonomija) in avtoritativnimi (danes politika) resursi.

⁹ Povzeto po: Giddens, 1995: 33.

¹⁰ Kjer S označuje signifikacijo, D dominacijo in L legitimizacijo (glej: Giddens, 1995: 33).

cionalnimi redi (glej na primer Giddens, 1979: 73-88; 1993: 112-134; 1995: 25-34),¹¹ vse to pa po našem prepričanju nakazuje na dejstvo, da avtor sfere družbe, ki sega preko neposredne vzajemnosti v elegantni dualnosti strukture, ne uspeva pojasniti. Najpomembnejši interpret Giddensove strukturacijske teorije, Ira Cohen, sicer pravi, da je Giddens v tem segmentu svoje teorije nedorečen predvsem zato, ker se želi izogniti oblikovanju vsepojasnjujočega analitičnega sistema (f la Parsons), ki bi sociološko analizo zvedel na analizo družbenih struktur in njihovih medsebojnih relacij¹² (Cohen, 1989: 246-247), kar pa po našem prepričanju ni čisto resno. Nikjer namreč ne piše, da domišljen analitični model za analizo sistemskih značilnosti družbe pomeni hkrati že redukcijo vse kompleksnosti družbenega dogajanja zgolj na strukturne relacije. Po našem prepričanju je razlog za Giddensovo nedorečenost v tem segmentu njegove teorije enostavno ta, da je "nenameravana posledica" njegove elegantne postavke o vzajemni konstituciji struktur in delovanja neki ostanek (sfera socialnega sistema in institucij), ki ga s tem izhodiščnim instrumentarijem ne uspe pojasniti, obenem pa si ne upa vpeljati kakšnih bolj elaboriranih konceptov za analizo tega segmenta, saj se boji, da bi mu ti porušili krhko ravnotežje med strukturami in delovanjem, ki ga je tako zelo skrbno postavil v izhodišču.

Sfera sistemske dinamike v tem smislu ostaja v Giddensovem delu teoretska "luknja", ki jo avtor sicer poskuša zakriti z vedno novimi dodatnimi konceptualizacijami, ampak to ne more spremeniti vtisa, da Giddens v nocijo socialnega sistema elegantno delegira vse tiste segmente družbene dinamike, ki jih ne uspe pojasniti s svojo nocijo dualnosti strukture in delovanja, potem pa zgolj dokaj arbitrarno uvaja nove koncepte, ki naj bi dokazali, da tudi v tej sistemski sferi deluje ista logika. Povedano z drugimi besedami, Giddensove teoretske ambicije se očitno tudi pri analizi družbenih struktur ustavijo pri tem, da poskuša predvsem pokazati, kako so strukture in delovanje vzajemno pogojeni tudi na ravni bolj postavreljih družbenih razmerij. Cena, ki jo za to plačuje, pa so očitno zelo abstraktni koncepti, ki imajo precej majhno spoznavno vrednost.

V tem smislu Giddensova klasifikacija institucionalnih redov predstavlja zanimivo nasprotje podobnemu Parsonsovemu projektu. Medtem ko je Parsonsovi AGIL shemi sicer resda mogoče očitati določen kulturni determinizem,¹³ ta vendarle ponuja kar nekaj zanimivih vpogledov v delovanje tako družbe kot celote kot tudi njenih različnih institucionalnih redov (pri čemer je z nocijo kibernetične hierarhije jasno opredeljeno razmerje in dinamika interpenetracij med posameznimi ravnmi v družbi). Giddens se sicer izogne kakršnikoli pristranskim poudarkom, ker pa mora, da bi to dosegel, ostati zelo splošen, izgubi njegova shema

¹¹ Podobno pravita tudi Jonatan H. Turner (glej: Turner, 1991: 526-528) in Tomaž Volf. Slednji ugotavlja, da "problematika socialnih sistemov predstavlja eno izmed najbolj nejasnih delov strukturacijske teorije" (Volf, 1998: 46).

¹² Pri čemer dodaja, da mora biti stopnja uporabe na sistemske značilnosti usmerjenih konceptov odvisna predvsem od same stopnje "sistemskosti" določene družbe, ki nas konkretno zanima (Cohen, 1989: 247).

¹³ O tem v sodobni sociološki teoriji obstaja nesporen konsenz. Glej na primer: Ritzer, 1996, 106-108; Layder, 1995: 22; Turner, 1991: 71-72.

praktično ves svoj pojasnjevalni naboj. Če kje, potem postane tukaj jasno, da Giddensa pri oblikovanju njegove teorije bolj skrbi logična koherentnost njegove nocije o dualnosti strukture kot pa vsebinsko pojasnjevanje družbenih fenomenov.

Ker tu ni prostora, da bi se spuščali v podrobnosti Giddensove teorije, omenimo še nekaj konceptov, ki predstavljajo pomembnejše segmente njegove teorije. Prav gotovo ne moremo spregledati njegovega koncepta *dvojne hermeneutike*. Tukaj je lepo viden njegov dolg Alfredu Schutzu, saj ta koncept izhaja neposredno iz Schutzovega ločevanja med konstrukti prvega in drugega reda. Družbene znanosti, po Schutzovem prepričanju, namreč ne morejo prijeti družbenega življenja v terminih interpersonalnega vedenja akterjev v vsakdanjih situacijah (konstrukti prvega reda), ampak morajo konstruirati teoretske metajezike, da bi opisale to življenje (konstrukti drugega reda). Vendar pa ti konstrukti drugega reda, glede na to, da so znanstveniki tudi sami akterji v svetu, ki ga preučujejo, ne morejo nikoli biti radikalno drugačni od prvih. Giddens je ta Schutzov nastavek prevzel in ga še zaostрил s tem, da je opozoril, da tudi konstrukti drugega reda povratno penetrirajo v svet vsakdanjega vzajemnega vedenja in na ta način vplivajo na svet vsakdanjega življenja celo na njegovih najosnovnejših nivojih (Giddens, 1995: 284-286). S takšno zastavitvijo Giddens povezuje vsakdanji in znanstveni svet in v pomembni meri relativizira idejo o "neodvisnem znanstvenem opazovalcu". V kontekstu dvojne hermeneutike se namreč pokaže dvoje. Prvič, da družboslovci v osnovi nimamo na razpolago nekega povsem nevtralnega konceptualnega aparata, saj smo z našim jezikom, mislimi in življenjem bistveno zavezani svetu, ki ga poskušamo skozi distanco (ki je očitno ni) razumeti, in drugič, da spoznanja raziskovalcev lahko spreminjajo opazovano situacijo, kar pomeni, da so v tem primeru podatki o nekem segmentu družbenega življenja, tudi če predpostavimo, da so bili točni, sedaj popačeni.

Omeniti velja tudi *prostor in čas*, ki sta v Giddensovem delu dve ključni spremljivki, odvisni od časovne in prostorske soprisotnosti ljudi. Giddens uspe z uporabo tega koncepta na precej inovativen način preformulirati mnogo klasičnih socioloških problemov na način, ki učinkovito zmanjša stopnjo njihove pogosto nekoristne abstraktosti. Tako na primer klasično sociološko dilemo o tem, kako nastaja družbeni red, elegantno preoblikuje skozi vprašanje, kako dobro so družbeni sistemi integrirani skozi prostor in čas. Zmanjševanje časovne in prostorske distance med ljudmi, ki je značilno za moderni svet, je po njegovem mnenju na primer možno šele z uporabo novih tehnik komunikacije in transporta (Ritzer, 1996: 396). Takšna zastavitev je prav gotovo koristna, če ne zaradi drugega zato, ker preko svoje preglednosti odpira možnost povsem konkretnih empiričnih preveritev.

Giddens uporabi koncept časovno-prostorskega distanciranja tudi kot izhodišče ločevanja med *socialno integracijo* in *sistemske integracije*. Medtem ko se socialna integracija dogaja na tako imenovanem "face-to-face" nivoju, v situacijah koprezenze med akterji, se sistemska integracija nanaša na reprodukcijo socialnih sistemov skozi večje časovne in prostorske razdalje, ko se družbeni odnosi ohranjajo med akterji, ki niso soprisotni (Saunders, 1994: 218-219). V primeru socialne integracije je po Giddensu na primer zelo pomembno razumeti, kako rutinizacija

vsakdanjih praks na tem nivoju v pomembni meri prispeva k ontološki gotovosti, ki pomaga posameznikom, da se prebijajo skozi svoje življenje. Rutinizacija vsakdanjih dejavnosti v tem smislu pomeni, da nam ni potrebno zavestno osmišljevati vsakega našega dejanja posebej, temveč enostavno delamo to, kar običajno delamo na določenih prostorih ob določenih časih, v interakciji z drugimi ljudmi, ki jih na teh časovno-prostorskih točkah pričakujemo (ibid.).

Prav tako pomembno vlogo igra v Giddensovem delu koncept *moči*. Z uporabo tega dinamičnega koncepta (ki očitno nakazuje na njegovo afiniteto do Marxa in nekaterih sodobnejših francoskih mislecev, na primer Foucaulta) poskuša Giddens preseči določene statične elemente v funkcionalistični tradiciji, ki sicer tudi predstavlja pomemben vir njegovih idej. Po njegovem razumevanju vsako delovanje predpostavlja moč ali povedano z drugimi besedami, količina moči, s katero razpolaga akter, je ključni faktor, ki vpliva na pomen njegovega delovanja v širšem družbenem kontekstu. Akterji v skladu s tem načelno lahko spreminjajo družbene strukture, vendar je njihov uspeh pri takšnih projektih bistveno odvisen od količine moči, ki jo imajo na voljo (Giddens, 1995: 14-15). V tem smislu je za Giddensa moč logična predhodnica subjektivnosti, ki šele omogoča posamezniku, da stoji v družbenem prostoru kot bolj ali manj avtonomno bitje (ibid.).

Kljub omenjeni Giddensovi afiniteti do Marxa, pa je potrebno poudariti, da obravnavani britanski sociolog ni nekritičen do Marxovega razumevanja moči. Ko razpravlja o pomenu moči v nekih bolj makro relacijah ugotavlja, da je Marxovo razumevanje moči predvsem v smislu konflikta in zatiranja preozko. Kar se tiče linearne Marxove navezave moči na konflikt, Giddens pravi, da je takšno naziranje omejujoče, saj je moč (kot smo videli) enostavno vsebovana že v vsakem učinkovitem delovanju kot takšnem, kar pomeni, da jo je smiselno razumeti dosti širše. Kar pa se tiče Marxovega enačenja moči in (razrednega) zatiranja, Giddens pravi, da je tudi to omejujoče, saj je lahko moč, vsaj načelno, tudi medij emancipacije (Giddens, 1995: 256-257). Vendar pa po drugi strani Giddens, v svoji tipični kompromise iščočih maniri, hitro opozori, da vendarle ne smemo zapasti v drugo skrajnost in tako kot Parsons povsem zanemariti vezanost moči na interese (ibid.).

Tudi skozi ta zelo hiter in shematičen oris temeljnih značilnosti Giddensovega dela, je mogoče razbrati izredno širino njegovega dela. V skladu s svojim programom, ki ga je predstavil v *Novih pravih sociološke metode* (1989), Giddens uporablja koncepte, ideje in rešitve kar najširše množice socioloških in drugih družboslovnih avtorjev v prepričanju, da je to najboljša pot za preseganje teoretskih ekskluzivizmov in redukcionizmov. Pri tem pa je njegov namen poleg preseganja klasičnega sociološkega dualizma (kakor ga sam imenuje) strukture in delovanja, tudi oblikovanje nove, pojasnjevalno prodorne teorije. Mu je to tudi uspelo?

Težave teoretskega eklekticizma

Različni avtorji navajajo številne parcialne kritike Giddensovih rešitev, ki pa nas tukaj v glavnem ne zanimajo. V kontekstu našega zanimanja je za nas pomembna

predvsem Giddensova strukturacijska teorija kot celota, kot prepričljiv poskus teoretske sinteze. Naša teza je, da je Giddens s svojim skrbno uravnoveženim teoretskim nastavkom resda uspel oblikovati zelo dosledno integrirano oziroma sintetično sociološko teorijo, toda pri tem mu je zaradi precej neselektivnega nabiranja in kopičenja raznovrstnih analitičnih rešitev, prevzetih iz zelo heterogenih teoretskih tradicij, enostavno umanjala spoznavna zanimivost konceptov, ki jih vpeljuje. S tem seveda ne trdimo, da so ti koncepti napačni. Gre enostavno za to, da Giddens na svojo izhodiščno nocio o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja pripne toliko različnih nocij, konceptov in rešitev, da je razumevanje relativne pomembnosti vsake od teh, kakor tudi njihovih relacij z drugimi teoretskimi elementi, takorekoč docela onemogočeno. Po našem prepričanju je bistven problem Giddensove teorije v njegovi očitni želji vnaprej zavarovati se pred vsimi možnimi kritikami. Da bi to dosegel, Giddens izdelal in prevzame množico najrazličnejših konceptov, ki poskušajo anticipirati vse možne očitke, s tem pa pade v nesprejemljiv *eklekticism*, *kjer vzročne povezave med različnimi nocijami ostajajo nedorečene*. Johnatan H. Turner na primer ugotavlja, da je Giddensova teorija strukturacije zgolj serija različnih, sicer zelo prepričljivih definicij, vendar povezave med definicijami, ki so seveda ključna sestavina vsake dobre teorije, ostajajo povsem nejasne (Turner, 1991: 537-538). In še več, zdi se, da Giddensovo shemo določa "zgolj zanimanje za njeno lastno arhitekturo, kar avtorja sili v nenehno elaboracijo dodatnih konceptov v praznem prizadevanju po 'končanju' zgradbe, ki, kakor vse konceptualne sheme, nenehno raste" (Turner, 1991: 538).

Giddens svoj eklekticism sicer priznava (Giddens, 1995: XXII), a se mu ne zdi problematičen. Po njegovem mnenju je resda lažje počivati v varnem objemu že uveljavljenih tradicij, toda zanj je to zgolj izgovor za intelektualno lenobo (*ibid.*). S slednjim se sicer lahko strinjamo, toda če je eklekticism, ki ga ponuja Giddens kot intelektualno drzen projekt, zgolj neselektivno kopičenje različnih konceptov, ki naj bi pojasnili vse aspekte družbene resničnosti (kar po našem mnenju je), potem ni jasno, v čem je njegova drznost. Konec koncev je *bistvo vsake teorije*, če uporabimo Luhmannovo terminologijo, *prepričljiva redukcija kompleksnosti okolja in ne neselektivno ponavljanje te kompleksnosti znotraj same sebe*.

Dokazov za dejansko pojasnjevalno šibkost Giddensovih teoretskih izpeljav je več. Poglejmo si samo nekaj najbolj izstopajočih. Kot smo že omenili, je središčna nacija Giddensove strukturacijske teorije temeljna in vzajemna prepletenost struktur in delovanja. Enega ne moremo misliti brez drugega. Ampak, kot je pokazal W. W. Sharrock, "reči, da je družba tako objektivna kot subjektivna realnost, sestavljena tako iz delovanja kot struktur, lahko sicer zveni kot sprava nasprotujočih si pogledov, toda /.../ vprašanje ni, ali je družba objektivna realnost, ampak, na kakšen način to je" (Sharrock, 1990: 154). Povedano z drugimi besedami: stališče, da sta struktura in delovanje v empirični resničnosti vzajemno povezani, ni nič drugega kot najosnovnejše videnje sociologov, bistveno pa ostaja vprašanje, *kako* sta ta dva principa povezana. O tem pa Giddens ne pove veliko konkretnega (glej tudi: Layder, 1995: 184). Poleg tega Giddensu celo ostaja neki segment objektivne, strukturne dinamike, ki ga ne uspe pojasniti s svojo elegantno terminologijo o vzajemni konstituciji struktur in delovanja in jo zato konceptualizira kot nekaj tretjega

(socialni sistem), pri tem pa ne pove nič konkretnega v kakšnem razmerju je ta sfera do dualnosti strukture in delovanja. Če smo dosledni, lahko namreč postavimo vprašanje, ali je ta vzajemna pogojenost struktur in delovanja res tako zelo tekoča in neposredna, če nekje med (ali nad) njima stoji še sfera sistema s svojimi objektiviziranimi vzorci relacij? Težko se je izogniti vtisu, da Giddens delegira "sistemске" lastnosti družbenih struktur v nekakšen nov koncept (socialnega sistema) zgolj zato, da bi lahko predstavil strukturo in delovanje kot vzajemno oblikujoči se par, kajti če bi upošteval strukturno dimenzijo družbenega v vsej njeni kompleksnosti, torej *vključno* z njenimi "sistemskimi" značilnostmi, bi takšno elegantno definicijo težko izpeljal.¹⁴

Dejstvo, da Giddens s svojim konceptom dualnosti ne pove veliko vsebinskega o samem načinu povezave strukture in delovanja, pa tudi hudo zakomplicira tiste segmente Giddensovega dela, kjer se poskuša avtor približati empiričnim fenomenom. Ko tako na primer poskuša ponuditi ustrezno metodologijo za konkretno analizo, predstavlja metodološki pristop, ki zahteva *ločeno* analizo individualne in kolektivne ravni (glej na primer: Giddens, 1979, 95). Na ta način pa njegov koncept *dualnosti strukture*, v okviru katerega naj bi ju v njuni medsebojni povezanosti preučevali, razpade v *dualizem*, ki ga sicer kritizira. Giddens sicer opozarja, da je takšna ločenost analize systemske in societalne integracije zgolj začasna (analitična), ampak ali ne velja to tudi za vse tiste avtorje, ki jih Giddens kritizira kot nezmožne oblikovati pristopa, ki bi vseboval ustrezno konceptualizacijo tako delovanj kot družbene strukture? Ločevanje teh dveh polov je bilo vedno zgolj analitično, zelo težko bi bilo verjeti, da je kateri od sociologov domneval, da obstaja dejanska empirična cepitev sveta na posameznike in strukture oziroma še huje, da družbeno sestavljajo samo posamezniki ali samo strukture. Vse sociološke teorije so vedno zgolj analitični pripomočki za razumevanje sveta okoli nas in njihove koncepte je potrebno razumeti v tem smislu. Giddensovo analitično ločevanje dveh nivojev analize nas v tem smislu še dodatno utrjuje v prepričanju, da nam ta avtor, razen privlačnih retoričnih rešitev na najsplošnejšem nivoju, ne more ponuditi nič vsebinsko novega.¹⁵

Tu sicer moramo opozoriti, da je Giddens izdal kar nekaj del, kjer ponuja precej zanimive in prepričljive analize določenih segmentov družbenega življenja (*Transformacija intimnosti* (1995b), *Tretja pot* (1998) itd.), ampak po našem prepričanju ta dela niso na noben način vpeta v njegovo širšo sociološko metateorijo, ki jo tu obravnavamo. Razlog za to je v kontekstu povedanega očitno: ker mu lastna metateorija ne ponuja kakšnih oprijemljivih nastavkov, s katerimi bi lahko

¹⁴ Zdi se, da so kritiki nasploh zelo kritični do Giddensove konceptualizacije družbenih sistemov. Ian Craib na primer opozarja, da v Giddensovem delu ostaja nedorečen prehod od družbenih struktur k socialnim sistemom, saj manjkajo vmesne ravni, ki bi pojasnjevale procese, s katerimi se sistemi producirajo skozi dualnost strukture (povzeto po: Volf, 1998: 49).

¹⁵ Te naše dvome v uspešnost Giddensovega teoretskega projekta potrjuje tudi tekst Nicosia Mouzelisa, ki je, v sicer povsem drugem kontekstu, prišel pri obravnavi Giddensove teorije do skoraj identičnih zaključkov. Mouzelis tako opozarja, da "mora Giddens, potem ko zavrne konvencionalno distinkcijo med delovanjem in strukturo, ta isti razloček pripeljati nazaj skozi zadnja vrata z razločevanjem med institucionalno analizo in strateškim delovanjem" (Mouzelis, 1993: 682).

prijel konkretne fenomene, mora Giddens pri analizi na konkretnější ravni pisati tako rekoč povsem neodvisno od svojih temeljnih predpostavk. To pa resno postavlja pod vprašaj vrednost njegovih izhodiščnih metateoretskih predpostavk, saj v tem kontekstu kažejo kot zgolj na videz prepričljive retorične (in ne vsebinske) rešitve klasičnih socioloških metateoretskih problemov.¹⁶

Do podobnih zaključkov je prišla tudi Nicky Gregson, ki je poskušala preveriti relevantnost strukturacijske teorije za empirično raziskovanje. Po njenem pričanju Giddens ponuja zelo malo koristnih nastavkov za empirično raziskovanje iz dveh razlogov. Prvič, njegovo delo se osredotoča predvsem na ontološka vprašanja o sami naravi družbenega in mimo tega ne ponuja koristnih nastavkov za raziskovanje (Gregson, 1994: 243). Lep primer tega je po njenem mnenju Giddensov koncept dualnosti strukture, ki poskuša prijati samo naravo družbene reprodukcije, pri tem pa avtor niti ne poskuša specificirati kakšnih oprijemljivih značilnosti struktur in delovanj, ki so vpletena v to reprodukcijo (ibid.: 245). V tem smislu Gregsonova zaključí, da strukturacijska teorija ponuja zelo šibke povezave med abstraktnimi propozicijami o ontološki naravi družbenih procesov in možnimi nastavki za empirično preverjanje teh propozicij (ibid.: 247). Ta izsledek nas glede na to, da vemo, da se Giddensove teoretske inovacije bolj ali manj končajo s precej nevsebinskimi retoričnimi obrati na najbolj abstraktni teoretski ravni, ne preseneča. In drugič, tudi tista mesta v Giddensovi teoriji, ki ponujajo bolj dorečene nastavke za empirično raziskovanje, po mnenju Gregsonove, raziskovalcem ne morejo biti v veliko pomoč, saj ponujajo zelo malo novega tako konceptualiziranju empiričnih raziskovalnih projektov kot sami njihovi vsebini (ibid.: 243).

Omenimo še Giddensovo razreševanje napetosti med objektivistično in hermenevtično sociologijo, ki se nam zdi v nakazanem smislu indikativno. Namesto da bi ponudil svoje razumevanje vloge in možnosti družboslovja, iz katerega bi se bodisi odločil za eno od alternativ bodisi oblikoval neko svojo, tretjo možnost, Giddens ponudi salomonsko rešitev, po kateri mora sociologija upoštevati tako kriterij veljavnosti (objektivni kriterij) kot kriterij kredibilnosti (hermenevtika) (Giddens, 1995: 343-344). To je sicer samo po sebi možno, toda ker je celotna Giddensova strukturacijska teorija sestavljena iz tovrstnega nenehnega kopičenja konceptov, kjer je *temeljna Giddensova miselna figura ta, da v primeru dveh nasprotujočih si pozicij neselektivno poziva k upoštevanju obeh*,¹⁷ se logično postavlja vprašanje, ali takšna teorija sploh ponuja kakšen res vsebinski uvid v naravo družbenega, razen bleščečih retoričnih rešitev kot je tista o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja. V tem kontekstu lahko razumemo tudi kritiko, ki jo na Giddensa naslavlja Margaret Archer, ko pravi, da Giddens zgolj stlači kompleksno družbeno dogajanje pod veliko odejo, kaj pa se pod njo v resnici dogaja, ga pa ne zanima (Archer, 1995: 102). Archerjeva tu očitno opozarja na prav to pomanjkljivost, ki se zdi bistvena tudi v našem kontekstu, namreč na neselektivni

¹⁶ Tudi Mouzelis namiguje, da Giddens s svojo strukturacijsko teorijo ne ponuja več kot zgolj retorične rešitve klasične filozofske dileme determinizem:svoboda (glej: McLennan, 1995: 121).

¹⁷ Tudi Giddensov "izlet" v politično teorijo (Tretja pot (izšla leta 1998)) označuje strukturno podobno zavzemanje za novo politiko, ki bo kombinirala najpomembnejše značilnosti tako liberalno-konservativne (desne) kot tudi socialdemokratske (leve) opcije.

eklektizem, ki onemogoča praktično kakršnokoli razumevanje dinamičnih relacij, ki obstajajo med množico konceptov, ki jih je Giddens nakopičil v svojih delih.

Če torej povzamemo, lahko ugotovimo, da je Giddensov problem v tem, da iz načelno korektne rešitve problema struktura/delovanje (s cirkularnim definiranjem) ne uspe izpeljati konsistentnega in prepričljivega teoretskega aparata, ki bi omogočil vsebinske vpogled v dinamiko družbenega dogajanja. Nekateri avtorji sicer poročajo, da se jim Giddensov teoretski instrumentarij kaže kot ploden nastavek za analizo¹⁸, toda po našem prepričanju je Giddens s tem, ko je na svojo cirkularno definicijo o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja pripel elemente najrazličnejših teoretskih tradicij v urejeno celoto, zaradi nasilnega harmoniziranja pogosto izključujočih se konceptov, zapadel v precejšnjo pojasnjevalno neprepričljivost. Težava je v tem, da vsak koncept kot teoretski konstrukt predstavlja neko specifično redukcijo kompleksne resničnosti, ki je po Giddensovem mnenju bistvena za razumevanje te kompleksnosti, in da se takšni teoretski konstrukti pogosto med seboj izključujejo. Različni avtorji in njihovi teoretski modeli namreč na zelo heterogene načine izpostavljajo različne segmente družbene resničnosti kot bistvene za razumevanje kompleksne družbene dinamike, kar pomeni, da teh segmentov ne moremo kar tako sopostaviti in potem trditi, da smo s temi raznolikimi teoretskimi nastavki pokrili celotno polje družbenega. Postavlja se namreč vprašanje, v kakšnih razmerjih so ti segmenti med seboj, saj vsak izhaja iz specifičnega teoretskega konteksta, ki med seboj pogosto nimajo mnogo skupnega. Če te koncepte na hitro zbijemo skupaj, lahko vsak posebej izgubi svojo specifičnost in pojasnjevalni naboj, ki ju ima v kontekstu teoretske tradicije, iz katere izhaja, s tem pa postane le prazna nocija, ki razen na neki načelni, retorični ravni nima velike vrednosti. Poglejmo si primer.

Giddens v svoji teoriji iz marksizma prevzame koncept moči, iz funkcionalizma pa zanimanje za reprodukcijo družbenih struktur, iz tega križanja pa izvede sklep, da je "sleherni kognitivni in moralni red hkrati tudi sistem moči" (Giddens, 1989: 184). To seveda zveni prepričljivo, toda s tem se izgubijo vsi tisti specifični funkcionalistični poudarki, ki opozarjajo na to, da je družbena evolucija povečevanje zmožnosti preživetja družbe v njenem okolju s specializacijo funkcij, kjer je moč le *ena od* dimenzij takšne specializacije. Po drugi strani pa Giddens z nereflektirano vpeljavo foucaultevskih nocij (moč je vseprisotna!), ko razširi koncept moči iz ozkega marksističnega poudarka na ekonomiji tudi na avtoritativne resurse, hkrati tudi razvodeni množico zanimivih marksističnih poudarkov, ki opozarjajo na poseben pomen ekonomskih relacij v razmerjih moči. Na ta način torej Giddens sicer poveže dva pomembna poudarka omenjenih dveh socioloških teoretskih šol, toda v istem trenutku tudi oropa vsako od teh šol njihovih najzanimivejših izpeljav. Moč v njegovi shemi tako izgubi svojo marksistično-hegeljansko navezavo na delo, družbene strukture pa po drugi strani niso več v osnovi neke vrste evolucijska posledica prilagajanja družbe okolju, prav tako pa odpove tudi organska analogija (to sta dve verjetno ključni predpostavki funkcionalizma). Tako oskubljeni koncepti, iztrgani iz svojih teoretskih kontekstov, pa imajo vpraš-

¹⁸ Glej na primer: Spebey, 1992 in delno tudi Sewell, 1992.

ljivo spoznavno vrednost. V tem smislu ni presenetljivo, da jih celo Giddens sam v svojih konkretnjših analizah družbenih fenomenov v glavnem ne uporablja. V tem smislu ugotavljamo, da Giddens s križanjem heterogenih intelektualnih tradicij sicer dobi množico na prvi pogled zanimivih konceptov, ker pa so ti bolj ali manj odrezani od svojih teoretskih korenin, so bolj podobni nekim zgolj načelnim kompromisom kot res prepričljivim nastavkom za analizo družbe.

Vendar pa to ni edina težava, ki jo ima Giddens pri izpeljavi nocije o vzajemni konstitutivnosti struktur in delovanja skozi eklektično nabiranje in združevanje različnih konceptov v vprašljive analitične kompromise. Ker se poskuša Giddens z upoštevanjem najrazličnejših teoretskih tradicij, njihovih konceptov in nocij čim bolj približati družbeni resničnosti, ne opazi, da je ta njegova miselna strategija na epistemološki ravni nož z dvema reziloma. Eklektična strukturacijska teorija se sicer z vsemi svojimi izposojenimi nocijami resda približa kompleksnosti resničnega življenja, vendar pa hkrati takšna teorija izgublja prepričljivost *kot teorija*, kot niz trditev, ki bi na prepričljiv in nazoren način reduciral kompleksnost tega družbenega življenja. V trenutku, ko se Giddens v svoji želji po vsepojasnjujoči teoriji z vso svojo pisano paletto konceptov morda res približa predmetu raziskovanja, se namreč izgubi moment pojasnitve. Teorija, ki je tako rekoč tako kompleksna kot svet sam, nam ni v veliko pomoč pri razumevanju tega sveta. Borghe-sova *primera o realistični skušnjavi po zemljevidu, velikem kot dežela sama (ki potem ni več zemljevid)* (glej: Bourdieu, 1994, 258), po našem prepričanju zelo lepo ilustrira težave, ki jih ima Giddensova teorija: njeni koncepti resda pokrivajo kompleksnost družbenega v praktično vsej njeni širini, vendar pa o tej kompleksnosti povejo zelo malo vsebinskega. Pri tem moramo seveda opozoriti, da s tem ne želimo reči, da je iskanje kompleksne teorije o svetu napačno. Ravno nasprotno, naš namen je pokazati, kako gradnja kompleksne teorije ne more biti nenehno dodajanje starih konceptov iz zakladnice zgodovine sociološke teorije, ki jih pripenjamo enega na drugega, temveč iskanje novih analitičnih rešitev, ki ne bodo zgolj nejasna zlitina že slišanih nocij. Jasne relacije med množico konceptov, ki jih Giddens uporablja, relativna pomembnost vsakega koncepta, vzročne relacije med teoretskimi elementi, vse to je v njegovi teoriji v tolikšni meri odsotno, da razumemo strukturacijsko teorijo kot pojasnjevalno šibak poskus teoretske sinteze.

Toda če poskušamo v teh razmišljanjih narediti še korak naprej, pridemo do pomembnega vprašanja. *Ali je Giddensov problem res zgolj nerodna izpeljava njegovega izhodiščnega nastavka* o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja, kjer neselektivno in eklektično nabira različne koncepte in teorije, ki jih potem brez neke jasne rdeče niti združuje v vedno nove kombinacije? Je to res zgolj nerodnost, ki bi se jo dalo načelno korigirati? Tukaj sicer dopuščamo možnost drugačne izpeljave, toda vendarle se zdi, da je *Giddensov problem v osnovi globji*: njegove težave po naši oceni izhajajo že iz njegove izhodiščne zastavitve projekta teoretske sinteze. Tu sta problematična predvsem dva elementa te zastavitve.

Prvič, kot smo videli, je Giddens v jedro svoje strukturacijske teorije postavil skrbno izdelano tezo o vzajemni konstitutivnosti družbenih struktur in delovanja. Ker pa si je očitno želel že vnaprej dobro zavarovati pred kakršnimikoli pristran-

skimi poudarki, je ta njegov nastavek odprt v obe smeri (k strukturam in k delovanju), zaradi tega pa torej splošen, širok in neizključujoč. To zveni kot dobra podlaga za neko novo sintetično teorijo, toda tu se je Giddensu zgodilo nekaj, na kar ni računal: zaradi širine tega izhodiščnega nastavka, so se pod njegovo okrilje pilepile tako zelo raznolike nocije, da te že v osnovi zaradi svoje nekompatibilnosti omejujejo pojasnjevalno moč teorije, poleg tega pa jih je enostavno preveč, da bi Giddens med njimi lahko vzpostavil neke jasne relacije. To pa pomeni, da Giddensov problem ni zgolj v tem, da je korekten in dobro uravnotežen nastavek težko izpeljati v dobro teorijo, ampak tudi, da *takšen širok in odprt nastavek, kot ga je na izhodišču postavil, sam napeljuje k problematičnim izpeljavam.*

In drugič, Giddensovo delo kaže na to, da *iskanje neke dosledne teoretske sinteze v navezavi s poskusom teoretske integracije različnih teorij, avtorjev in socioloških šol* samo po sebi predstavlja *nevarnost jalovega prizadevanja* za dosledno uravnovežitev, kjer se rado zgodi, da se celoten projekt sprevrže v nikoli končano zgodbo iskanja in upoštevanja vedno novih konceptov. Pri tem, izhajajoč iz najpomembnejših poudarkov vseh različnih teorij in avtorjev v zgodovini sociološke teorije, ko hočemo najti neko ustrezno, uravnovešeno srednjo pot, moramo namreč krmariti med tolikimi koncepti in nocijami, da se prej ali slej, četudi nam neki načelno korekten nastavek uspe, zapletemo v mrežo pojmovno skrajno heterogenih kategorij, ki terjajo vedno nove razjasnitve njihovih medsebojnih relacij. S tem pa stvari zgolj zapletamo ter namesto bolj kompleksne, oblikujemo zgolj bolj komplicirano teorijo. V tem smislu smo mnenja, da bi bilo dobro premisliti, koliko je sploh smiselno, da sicer povsem legitimno iskanje bolj uravnovešenih socioloških razlag, spremlja tudi hkratno iskanje integracije različnih socioloških teorij. Morda bi se bilo bolj smiselno osredotočiti zgolj na iskanje analitično korektnih rešitev problema struktura/delovanje (podobno kot denimo Margaret Archer) ter od tu naprej graditi novo sociološko teorijo. Sicer nedvomno bogata zakladnica zgodovine socioloških teorij se lahko očitno pokaže tudi kot breme.

Sklep

V skladu s povedanim lahko torej sklepamo, da Giddensova strukturacijska teorija kot dosledno domišljena izpeljava predpostavk projekta teoretske sinteze, predstavlja zelo zanimiv poskus preseganja zagat klasične sociologije, ki pa kljub temu, da je, strogo gledano, kot teoretska sinteza izredno dosledna, v spoznavnem smislu ni zelo uporabna. Navzlic nekaterim zanimivim rešitvam in skrbno domišljenemu nastavku, Giddensova sociološka metateorija ekspandira v neselektivni eklekticizem, kjer koncepti zgolj izgubljujejo svojo vsebino in pojasnjevalno moč. Kot smo v prejšnjih odstavkih poskusili pokazati, Giddensov problem ni samo v tem, da je na svoj izhodiščni nastavek pilepil preveč heterogenih konceptov in nocij, temveč še prej dejstvo, da je svoj nastavek postavil preveč odprto in da je v navezavi s tem projekt teoretske sinteze med dvema sociološkima metatradicijama (oziroma ontologijama) po nepotrebnem kombiniral s projektom integracije različnih socioloških teorij. Glede na to razumemo pomen Giddensovega

prispevka za sodobno sociološko teoretiziranje tudi v tem, da predstavlja nazoren primer, kako se projekta teoretske sinteze ne bi smelo graditi. V kolikor namreč tega nauka, ne bomo upoštevali, se nam po našem prepričanju lahko zgodi, da bomo ponavljali problematične nastavke, ki ne vodijo k neki novi, višji ravni teoretiziranja, ampak zgolj k neselektivnemu širjenju analitičnega instrumentarija.

Iz povedanega zaključujemo, da iskanje sintetičnih oziroma integrativnih analitičnih nastavkov v sociološki teoriji sicer načelno odpira vrata možnosti vzpostavitve sociološkega teoretiziranja na neki novi, višji ravni, toda to je le možnost, ki jo je očitno težko doseči na način neselektivnega, eklektičnega kopičenja raznorodnih konceptov. Po našem prepričanju, bi v tem smislu veljalo, pri takšnem iskanju kompleksnejših pojasnjevalnih modelov, posvetiti precej pozornosti tudi ohranjanju logične koherentnosti argumentiranja ter smiselne povezanosti na novo vzpostavljenih analitičnih povezav, če seveda sploh poskušamo preseči teoretske redukcionizme na ta način. Kakor smo omenjali pri obravnavi Giddensove strukturacijske teorije, namreč sploh ni nujno, da projekt teoretske sinteze (kot uravnotežive relativne pomembnosti načela emergentnih lastnosti družbenih struktur in načela kreativnosti delovanja posameznikov) spremlja hkratno prizadevanje za integracijo heterogenih socioloških teoretskih tradicij. Iskanje povezav med analitičnimi nastavki, ki so praviloma nastajali v precej različnih teoretskih kontekstih, je namreč lahko prej v breme kot korist.

LITERATURA

- Alexander, J. C. (1998): "The New Theoretical Movement in Sociology". Neofunctionalism and After. Malden in Oxford: Balckwell Publishers.
- Archer, M. S. (1995): Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1994): Distinction, A Social Critique of the Judgement and Taste. London in New York: Routledge.
- Cohen, I. (1989): Structuration Theory. Anthony Giddens and Constitution of Social Life. Houndmills in Basingstoke: MacMillan.
- Giddens, A. (1978): "Positivism and its Critics". V: Bottomore, T. in Nisbet, R. (ur.). A History of Sociological Analysis. London: Heineman.
- Giddens, A. (1979): Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. Houndmills, Basingstoke: MacMillan Education.
- Giddens, A. (1989): Nova pravila sociološke metode. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta.
- Giddens, A. (1993a): Social theory and Modern Society. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1993b): Giddens Reader. Philip Cassell (ur.). Houndmills, Basingstoke: MacMillan.
- Giddens, A. (1994): "A Replay to my Critics". V: Held, D. in Thomson, J. B. (ur.). Social Theory of Modern Society. Anthony Giddens and his Critics. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1995): The Constitution of Society. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1995a): Politics, Society and Social Theory. Encounters with Classical and Contemporary Social Thought. Cambridge: Polity Press.

- Giddens, A. (1995b): *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies*. Cambridge in Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. (1995c): "Institutional Reflexivity and Modernity". V: *The Polity Reader in Social Theory*. Cambridge in Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. (1996): *In Defence of Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge in Oxford: Polity press.
- Gregson, N. (1994): "On the (Ir)relevance of Structuration Theory to Empirical Research". V: Held, D. in Thomson, J. B. (ur.). *Social Theory of Modern Society. Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press.
- Layder, D. (1995): *Understanding Social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- McLennan, G. (1995): "After Postmodernism - Back to Sociological Theory". *Sociology* 29, 1: 117-132.
- Mouzelis, N. (1993): "The Poverty of Sociological Theory". *Sociology* 27, 4: 657-695.
- Münch, R. (1994): *Sociological Theory. Developments Since the 1960s*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Ritzer, G. (1996): *Modern Sociological Theory (Fourth Edition)*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Saunders, P. (1994): "Space, Urbanism and the Created Environment". V: Held, D. in Thompson, J. B. (ur.). *Social Theory of Modern Societies. Anthony Giddens and His Critics*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press.
- Sewell, W. H. (1992): "A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation". *American Journal of Sociology* 98, 3: 1-29.
- Sharrock, W. W. (1990): "Individual and Society". V: R.J. Anderson, J.A. Huges in W.W. Sharrock (ur.). *Classic Disputes in Sociology*. London: Unwin Hyman.
- Spybey, T. (1992): *Social Change, Development & Dependency*. Cambridge: Polity Press.
- Thompson, J. B. (1994): "The Theory of Structuration". V: Held, D. in Thompson, J. B. (ur.). *Social Theory of Modern Societies. Anthony Giddens and His Critics*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Turner, J. H. (1991): *The Structure of Sociological Theory*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Volf, T. (1998): *Poskusi sinteze mikro in makro pristopa v sociologiji. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

FEMINIZEM IN POLITIKA EMANCIPACIJE

Povzetek. *Tekst ponuja izhodišča za politično strategijo projekta emancipacije, ki se definira kot prizadevanje za oblikovanje kulturnega okvirja, ki bi omogočal avtonomno razvijanje identitet in enakopraven nastop le teh v javnem komuniciranju. Strategija temelji na analizi načina delovanja družbene realnosti v moderni, ki jo označujejo hegemonski boji za vpis v register "univerzalnega človeka". Tekst pokaže kritike substitucionalistične univerzalizacije, ki v sodobnih družbah prek prikritih mehanizmov moči v političnem procesu oblikuje videz abstraktne osebe, ki naj bi zastopala celotno populacijo. Soočenje tradicionalne feministične teorije in postmoderne kritike ponuja izhodišča za politični projekt, ki bi spremenil pravila in vsebino političnih procesov v sodobnih družbah.*

Ključni pojmi: *feminizem, emancipacija, hegemonija, identiteta*

Kiborg, mešanica človeškega in strojnega, je "ironični politični mit", ki ga je razvila Donna Haraway (1999) in je dobra metafora za opis ljudi. Odlično pokaže možnosti, ki jih imamo ljudje v odnosu do družbenih struktur. V kontinuumu se razvrščajo od le poustvarjanja strukturnih vzorcev, pa do inovacij, ki stare strukture presečejo in v prostoru svobode oblikujejo nove. Implikacija inovativnosti kot človeške dejavnosti in konservativnosti kot mašinskega delovanja je seveda etična pozicija odločitve za emancipacijo.¹ Te odločitve se ne da argumentirati v okviru diskurza racionalne objektivne znanosti, saj so temelji argumentacije te pozicije kontekstualni. Nemogoče je namreč pokazati na transcendentalne razloge, ki bi odločitev za upor proti strukturi postavili kot "pravilnejšo" od odločitve za bivanje v okviru zanesljivosti že doživetega. Odločitev za emancipacijo se zgodi v kontekstu naše vmeščenosti v družbene strukture, ki so zgodovinska kontingenca. Temelji takšne odločitve so različne osi naše identitete, ki je konstruirana v skupnosti, v kateri bivamo. Pogoji odločitve za emancipacijo izvirajo iz naše osebne zgodovine kot razvoja identitete, ki je naše (spreminjajoče se) polje, iz katerega se raztezajo povezave z drugimi polji družbene realnosti. Odločitev za etično pozici-

* Sebastjan Jeretič, diplomirani politolog smeri mednarodni odnosi.

¹ Seveda vsaka inovacija ni tudi emancipatorna v pomenu, ki ga temu pojmu dajejo radikalne politične sile. Sprememba družbenih struktur je lahko tudi vzpostavljanje novih razmerij asimetričnosti moči med ljudmi. Povezava, ki jo tukaj izpostavljam, se veže na koncept svobode kot avtonomnosti v odnosu do družbenih struktur, kar bom podrobneje pojasnil v tekstu.

jo emancipacije torej izhaja iz konstelacije vrednot, idej, pomenov, s katerimi se identificiramo. Sodobna humanistična teorija nam lahko pomaga razumeti, da gre pri tem dejansko za *odločitev*. Ernesto Laclau (1990) je v dekonstrukciji moderne teorije in politike emancipacije razgalil zgrešenost predpostavke o esencializmu emancipacije, ki ga je denimo marksizem videl v nujnem razvoju družb, ki ga narekujejo zgodovinske zakonitosti ekonomske strukture. Zavrnil je "humanost" kot podeljeno entiteto, ki nam prepušča le nalogo, "da jo zgodovinsko uresničimo". Nasproti zgodovinski determiniranosti je postavil spoznanje o naši "omejenosti in kontingentnosti" in oblikoval konceptualni okvir, ki nam omogoča razumeti radikalno konstrukcijo družbene realnosti, v kateri smo kultivirani in v kateri bivamo (Laclau, 1990:174). S tem spoznanjem smo opremljeni za politični boj za spremembo družbene realnosti v smeri odpiranja prostorov svobode, ne da bi nas ob tem zadrževale domnevne omejitve pri konstrukciji realnosti, ki si jo želimo.

Na vprašanje, zakaj naj bi bila svoboda boljša od podreditve, v tem tekstu ne morem dati zadovoljivega odgovora, a le-ta v tem okviru tudi ni potreben. Živimo sicer v času in prostoru, ki ga označuje želja po napredku na vseh področjih. V takšni družbeni konjunkturi bi bilo pričakovati, da bo v zgornji dilemi zmagala pozicija emancipacije in z njo povezano stremenje po inovativnosti. Kljub temu pa stoletje humanističnih ved posvečeno odkrivanju in opisovanju struktur, ki delujejo prek ljudi, kaže na to, da ta bitka še zlepa ni dobljena. Na številnih področjih življenja se še naprej ohranjajo razmerja dominacije, ki se reproducirajo prek strojnega delovanja ljudi. Kljub obljubi razsvetljenstva, da bo osvobodilo človeka, kar je pripeljalo do sprememb na politično-pravni ravni, namreč v ozadju delujejo mehanizmi, ki to obljubo postavljajo na laž. Čeprav Laclau spoznava, da sodoben svet zahteva "konstantno ustvarjalnost in kontinuirano konstruiranje prostorov kolektivnega delovanja, ki se lahko čedalje manj opira na podedovane objektivne, institucionalne forme" (Laclau, 1990:158), se radikalna odprtost družbenega razvoja kaj lahko obrne tudi v totalitarizem, ki bi ob inovativnosti na tehnološkem, ekonomskem in drugih področjih še vedno ohranjal razmerja dominacije v medčloveških odnosih. Nasproti težnjam po zapiranju prostorov avtonomije, ki jih sodobni konservativizem opravičuje s potrebo po obvladljivosti, je zato potrebno graditi teorijo in prakso boja za emancipacijo.

V tem boju igra v zadnjih desetletjih osrednjo vlogo feminizem: skupek teorij in praks, ki se je prelevil iz prvotnega upora proti dominaciji med spoloma v boj proti sami dominaciji kot mehanizmu urejanja medčloveških odnosov. V tem tekstu bom opisal premik, ki se je zgodil v feminizmu v osemdesetih letih. Premik, ki je posledica tako notranjih trenj v feminističnemu gibanju kot tudi dogajanja v humanističnih vedah, ki ga zaenkrat opisujemo z delovnim nazivom postmoderna. Ta premik je postavil pod drobnogled temelje, na katerih je stal preboj feminističnega gibanja (skupaj z bojem homoseksualnega gibanja, protirasističnega in protikolonialnega gibanja ter ostalih tokov, ki so jih sprožile skupine, ki so se spoznale v vlogi podrejenih na kulturnem področju) v širšo javno zavest. Pod udarci kritike se je znašla sama logika tega preboja: to je oblikovanje politike identitet

podrejenih skupin, ki naj bi za učinkovitost svojega boja potrebovale trden okvir, ki bi jih v tem boju združeval in motiviral.

Univerzalni človek

Temeljna logika moderne, ki določa družbeno realnost sodobnih kapitalističnih družb, je univerzalizacija. Logika univerzalizacije je temeljni princip delovanja družbenih struktur, saj je investirana tako v formah kot posledično tudi v konkretnih vsebinah le-teh. Ta logika deluje v neposrednem prepletanju z eno osnovnih form struktur moderne, to je delitve družbe na zasebno in javno sfero. Ta delitev se v družbeni realnosti vzdržuje z mehanizmi politične moči, ki določajo, katere vsebine imajo v posameznih zgodovinskih momentih pristop do javne sfere in katere so obsojene na obstoj v zasebni sferi, kjer so prepuščene reprodukciji brez javne razprave in jih je torej toliko težje kritično misliti in spreminjati. Pomen delitve na privatno in javno sfero v ohranjanju odnosov dominacije v moderni družbi se kaže tudi v tem, da je bilo eno prvih odmevnih gesel feministične revolucije v šestdesetih in sedemdesetih letih ravno: "Privatno je javno". To geslo izpostavi potrebo po javni razpravi o vsebinah, ki so z obsojenostjo na zasebno sfero hkrati obsojene tudi na molk.

Logika univerzalizacije deluje prek delitve družbe na zasebno in javno sfero tako, da slednji podeli status univerzalnosti, v kateri nastopa človek kot nevtralno bitje: brez osebnostnih značilnosti kot so spol, rasa, in podobno, ki imajo svoj prostor izražanja v zasebni sferi. Logika univerzalizacije torej temelji na domnevnem izločanju partikularnosti s ciljem, da se v javni sferi izkristalizirajo univerzalne značilnosti človeka. Problem, ki se pojavi ob tej logiki, je ta, da se prek mehanizmov politične moči v tem procesu določene partikularnosti posameznih ljudi, ki zmagujejo v bitkah za hegemonijo, kažejo kot univerzalne značilnosti človeka. Zaradi osrednje vloge, ki jo ima v sodobnih družbenih strukturah patriarhalni simbolni kod, se tako na mesto univerzalnosti in s tem nevtralnosti postavi moški, tako da v vlogi nevtralnega človeka nastopa le moški del populacije.

Za razumevanje delovanja patriarhalnega simbolnega koda je zelo pomemben koncept *spolne razlike*, ki ga je razvil francoski postrukturalizem v analizi struktur oblasti, še posebej s preučevanjem povezav med mehanizmi politične moči in vednostjo ter konstituiranjem subjektivnosti (Braidotti, 1998:59). Teorija spolne razlike izpostavlja pomen nezavednih procesov pri konstrukciji družbenih spolov ter tako dopolnjuje analizo konstituiranja subjektivnosti, ki bi bila omejena na vlogo kulturnih in družbenih procesov. Analiza razmerij moči v družbenih strukturah, ki jih naddoloča patriarhalni simbolni kod, pokaže, da se prek konstituiranja subjektivnosti vzpostavljajo razmerja dominacije med spoloma, ki ženske postavlja v položaj zatiranih. Delovanje patriarhalnih družbenih struktur je označeno kot *fallogocentrično*: s tem izrazom se izpostavlja logocentričnost struktur moderne, ki razume ujemanje med mišljenjem in bivanjem tako, da povleče enačaj med zavestjo in subjektivnostjo; ob tem pa poudari tudi "nesimetričnost oblastnih razme-

rij" v odnosu med spoloma, ki subjektivnost omejuje v okvirih moškosti (Braidotti, 1998:60).

Seveda pa dominacija med spoloma, čeprav ji gre v okviru mehanizmov politične moči osrednje mesto, ni edina os dominacije. Prek bitk za hegemonijo se namreč v pozicijo univerzalnega postavijo vse tiste partikularne značilnosti, ki v teh bitkah zmagujejo. Druga plat bitke za hegemonijo in pozicijo univerzalnosti pa je seveda vloga tistih, ki so v tej bitki izgubile/izgubili in bile/bili s tem postavljene/postavljeni na rob družbenega dogajanja, v pozicijo zaničevanja ali v molk - skratka, poraženke/poraženci v tej bitki so obsojene/obsojeni na vlogo dominirane/ga druge/ga, ki morajo za vstop v javno sfero prevzeti vzorce delovanja in razmišljanja zmagovalcev. Ti vzorci določajo strukturiranje misli in občutkov dominiranih, ki jih zaradi omejenosti pomenov, ki jih omogočajo družbene strukture, le-ti ne morejo avtonomno razvijati in izražati. Pri tem gre za temeljno vprašanje svobode: kako bivati v jeziku drugih?

Družbene strukture so polje, ki ga določajo pravila odnosov med pomeni. Ta pravila se udejanjajo v artikulaciji misli in občutkov kot nujnost, ki izhaja iz struktur. Vendar, kot je utemeljil Laclau (1990), ta nujnost ni totalna, saj se morajo strukture reproducirati ob vsaki artikulaciji posebej, ob tem pa je za družbeno realnost značilna radikalna odprtost, ki omogoča subverzijo nujnosti. Odprtost družbene realnosti omogoča vznik kontingentnosti, naključnosti, ki nastopi izven strukture in jo spremeni. Konstrukcija družbene realnosti je tako vprašanje odnosa med nujnostjo, ki izhaja iz družbenih struktur, in naključnosti, ki lahko nastopi ob artikuliranju družbene realnosti. Sleherni artikulacija je izbira, ki konstruira eno od možnosti in potlači alternative. Nujnost, ki izhaja iz družbenih struktur, se v tej izbiri kaže kot omejitev možnih rešitev. Ob tem pa je ključno to, da polje, na katerem se zgodi izbira, ustvari subjekt, ki ima možnost poustvariti strukturo ali pa se ji upreti in ustvariti radikalno novo. Katero možnost bo subjekt udejanil, določajo odnosi moči v družbi, ki lahko bodisi spodbujajo avtonomne izbire ali pa jih zavirajo. Bivanje v jeziku zmagovalcev, v katerega so potisnjene/potisnjeni poraženke/poraženci v procesu univerzalizacije, zavira njihovo avtonomno konstruiranje realnosti, v kateri bivajo. Logika univerzalizacije namreč zoži polje pomenov, v okviru katerih subjekti artikulirajo svojo realnost. Zaradi pomanjkanja pomenov, ki so glavno orodje v konstrukciji realnosti, poraženke/poraženci težje avtonomno razvijajo svoje misli in občutke.

Francoska filozofinja Luce Irigaray (1996) je v analizah nesimetričnosti oblastnih razmerij v falocentričnih družbah odlično izpostavila krivičnost logike univerzalizacije in z njo povezanih mehanizmov politične moči, ko jih je analizirala z vidika mehanizmov za oblikovanje identitet. Ključna naloga družbenih struktur je za Irigaray oblikovanje identitet prek mehanizmov, ki omogočijo prehod iz naravnega v duhovno, torej iz nature v kulturo. Logika univerzalizacije in z njo povezani mehanizmi politične moči producirajo krivice, ker poraženke/poražence v bitkah za hegemonijo obsodijo na vstop v kulturo, v kateri jim je namenjena vloga dominirane/ga. Problem moderne je torej ta, da na hegemonsko mesto postavi Eno, Univerzalno in tako poraženke/poražence obsodi na identitete, ki ne ustrezajo njihovim potrebam in željam, ker jim onemogočajo avtonomnost.

Družbene strukture torej oblikujejo identitete, ki so za Irigarayevo v prvi vrsti mehanizmi za kultiviranje nature. Prek procesov socializacije se oblikujejo mehanizmi, ki urejajo subjektive energetske tokove tako, da jih strukturirajo v skladu s kulturo, v katero vstopajo socializirani subjekti. Identiteta je tako struktura, ki subjektu omogoči bivanje v kulturi. Ker falogocentričnost naddoloča družbene strukture, se le-te konstituirajo prek razmerij dominacije med spoloma, ki podrejenim ženskam onemogočajo avtonomno urejanje njihovih naravnih energij.² Irigarayevo zato rešitve poraženk/poražencev iz vlog dominiranih ne vidi "v spremembi tega ali onega v okviru horizonta, ki je že definiran kot človeška kultura", temveč v "spremembi horizonta samega - v razumevanju tega, da je naša interpretacija človeške identitete tako teoretično kot praktično zgrešena" (Irigaray, 1996:20). Emancipacije in odpravljanja krivic se torej ne bo doseglo le z vsebinskimi spremembami v družbenih strukturah, temveč je potrebno nadomestiti same forme teh struktur in njihovo temeljno logiko delovanja, torej logiko univerzalizacije, ki stremi za iskanjem nevtralne pozicije "človeka" in prek mehanizmov politične moči spodbuja reproduciranje razmerij dominacije.

Podobno kot Irigaray, vidi v principu univerzalizacije, ki v moderni določa medčloške odnose, osrednji problem emancipacije tudi Seyla Benhabib (1992). Vendar se naslednica kritične teorije družbe zaradi tega ne želi odreči sami univerzalnosti, temveč postavi razliko med *substitucionalistično univerzalizacijo*, ki je značilna za moderno, in *interaktivno univerzalizacijo*, ki jo konceptualno razvije v svoji politični teoriji, kjer se ukvarja predvsem z vprašanji etike in komuniciranja. Benhabib skuša pokazati, da je problem moderne v njeni notranji nedoslednosti, saj logika substitucionalistične univerzalizacije ne ustreza kriterijem univerzalnosti in povratnosti (*reversibility*), to je možnosti obrnitve univerzalnega nazaj v partikularno.

Logiko substitucionalistične univerzalizacije opiše kot proces, ki "identificira izkušnje ene skupine subjektov kot paradigmatični primer človeštva kot takega" (Benhabib, 1992:152-3). Prek mehanizmov politične moči se torej na mesto domnevno univerzalnega postavijo partikularnosti, ki zmagujejo v bitkah za hegemonijo. Tako se v poziciji univerzalnega zmotno prikazuje natančno določeno partikularno, to je predvsem moško, belo, odraslo in ekonomsko ustrezno. Benhabib torej probleme dominacije ne vidi v sami univerzalnosti, temveč v tem, da v moderni te univerzalnosti ne dosežemo zaradi mehanizmov politične moči, ki omogočajo dostop do univerzalnosti le omejenemu krogu pomenov.

Zato kot rešitev ponudi koncept interaktivne univerzalizacije, ki jo utemelji na priznavanju "pluralnosti načinov biti človeški in na razlikah med ljudmi" (Benhabib, 1992:153). Temelj njene politične etike je sprejemanje dejstva, da smo ljudje različni, in da nas ta različnost neposredno določa. Napaka je torej v tem, da se na ljudi gleda kot na *generalizirane druge*, to je kot na "racionalna bitja, ki jim

² Primerjaj: Michel Foucault (1984) opiše prehod iz klasične v moderno logiko oblasti kot prehod na discipliniranje, ki "izdeluje podrejena in izurjena telesa, "krotka" telesa. Disciplina povečuje sile telesa (v ekonomskih terminih uporabnosti) in te sile zmanjšuje (v političnih terminih ubogljivosti)." (1984: 138) *Mehanizmi za oblikovanje identitet torej urejajo naravne sile telesa tako, da te nastopajo v kulturi na tak način, ki ustreza razmerjem moči (odnosom dominacije) v dani družbeni konstelaciji.*

gredo iste pravice in dolžnosti, kot bi si jih pripisali sebi samim" (Benhabib, 1992:158). S takim pristopom se iz procesa univerzalizacije domnevno izločijo partikularnosti, ki so v okviru moderne postavljene v zasebno sfero, a se v ta proces prek mehanizmov politične moči določene partikularnosti - tiste, ki označujejo zmagovalce v bitkah za hegemonijo - le vrnejo na zadnja vrata oziroma vrnejo prek dimenzije neoznačenih mehanizmov politične moči, ki jih vsebujejo strukture moderne.

Kot rešitev ponudi Benhabib koncept *konkretne/ga druge/ga*, ki nas vodi k temu, da v ljudeh vidimo konkretne osebe vmeščene v lastno zgodovino in s konkretnimi značilnostmi, ki določajo njihove identitete. Emancipatorna politika bi toraj morala težiti k mehanizmom, ki bi omogočali svobodno oblikovanje identitet, in k etiki javnega komuniciranja, ki bi omogočilo soočenje teh identitet v sferi javnosti in s tem oblikovanje univerzalnega okvira za urejanje medčloveških odnosov, ki bi spoštoval partikularnosti. Vlogo interaktivne univerzalizacije v etičnem okviru neke družbe vidi Benhabib v tem, da se ob priznanju sleherne različnosti in partikularnosti, hkrati ne prizna vsem partikularnostim tudi moralno in politično ustreznost. Proces javnega komuniciranja bi torej moral biti odprt za konkretne druge, ki bi imele/imeli pravico v tem procesu nastopiti v vsej svoji raznolikosti, ne da bi se pri tem sleherna partikularnost lahko ustoličila kot moralno in politično sprejemljiva za univerzalni okvir urejanja medčloveških odnosov.

Vprašanje, ki bi bilo ob tem relevantno za Luce Irigaray, je, ali je ta ponujena rešitev še vedno v okviru horizonta moderne, ki neizbežno vodi k ohranjanju odnosov dominacije med ljudmi, ali pa iz tega horizonta izstopi in omogoči pravičnejše družbene strukture. Koncept konkretne/ga druge/ga kot pristop k ljudem v okviru etike in politike seveda lahko zadovolji zahtevo Irigarayeve po mehanizmih za oblikovanje identitet, ki bi omogočili ustrezen prehod iz nature v kulturo. Pomembna razlika med logiko univerzalizacije, ki jo ponuja Benhabib, in logiko, ki označuje moderno, je namreč ta, da se razgali mehanizme politične moči, ki omogočajo reprodukcijo odnosov dominacije. S priznanjem druge/ga kot konkretne osebe, se namreč te mehanizme lahko izvleče iz dimenzije neoznačenega, iz dimenzija molka, v katerem so se lahko reproducirali, ne da bi bili kritično osmišljeni. S tem je odprt prostor za odkrivanje in opisovanje razmerij dominacije, ki se tako lahko nadomestijo z mehanizmi, ki bodo omogočali svobodnejše oblikovanje identitet.

Drugi del Benhabibine politične teorije, ki ponuja koncept interaktivne univerzalizacije, pa se dotika mehanizmov za urejanje medčloveških odnosov. Če logika substitutionalistične univerzalizacije vodi v odnose dominacije prek prikritih mehanizmov politične moči, pa naj to ne bi veljalo za interaktivno univerzalizacijo. Razlika je v tem, da slednja ne išče "idealnega konsenza fiktivno določenih oseb, temveč je konkreten proces boja, ki se ga v politiki in morali udeležujejo konkretne, utelešene osebe, ki stremijo po avtonomiji" (Benhabib, 1992:153). Gre torej za koncept sfere javnosti, ki za razliko od zgodovinske, moderni javnosti ni zaprt s pomočjo prikritih mehanizmov politične moči. Rešitev, ki jo ponudi Benhabib, je etika javnega (političnega v najširšem pomenu) komuniciranja, ki zahteva odprtost diskurza za sleherno partikularnost. Pomembno je namreč to, da

se z ragaljenjem mehanizmov, ki v družbi ohranjajo odnose dominacije, in z njihovo zamenjavo z demokratičnimi mehanizmi oblikuje mehanizme oblikovanja identitet, ki omogočajo svobodno, avtonomno (samo)oblikovanje le-teh.

Najpomembnejša značilnost teh mehanizmov bi morali biti diskurzivni kodi, ki bi omogočali ustrezno mišljenje in komuniciranje slehernih misli in občutkov. Razvijanje odprtih diskurzivnih kodov bi razširilo polje pomenov, s katerimi subjekti konstruirajo realnost. Tako bi se odprli prostori svobode, ki bi omogočili avtonomno izbiro med alternativami v artikuliranju misli in občutkov. Spremenjena razmerja moči bi spodbujala svobodo kot kontingentnost nasproti nujnosti, ki izhaja iz družbenih struktur. Pomen odprtosti kodov se nato veže tudi na vstopenje oseb v proces javnega komuniciranja, kjer bi tako imele/imeli možnost sodelovati pri oblikovanju univerzalnega, skupnega okvira neke skupnosti. Univerzalnost potemtakem ne bi več bila nek fiktivni ideal, temveč okvir mehanizmov za urejanje medčloveških odnosov v skupnosti. Emancipacija bi torej temeljila na demokratizaciji tako mehanizmov za oblikovanje identitet, ki trenutno prek prikritih mehanizmov politične moči reproducirajo odnose dominacije, kot tudi sfere javnega komuniciranja, ki je sedaj prek taistih mehanizmov politične moči za določene partikularnosti zaprta.

Fiksirane in fluidne identitete

Pri pristopu k problemom dominacije med spoloma se moramo najprej lotiti vprašanja narave te dominacije in narave akterjev v teh odnosih. Najpomembnejše konceptualno orodje, ki ga je ob tem vprašanju razvil prvi val sodobnega feminizma, je delitev na biološki in družbeni spol (*sex* in *gender*). Patriarhalni diskurzi opravičujejo razlike med spoloma v družbenih odnosih z biološkimi, naravnimi razlikami, ki osebe različnih spolov postavljajo v različne vloge v razvoju družbe in človeške vrste. Ob tem se naturalizacija razlik med spoloma ne zaustavi le pri anatomskih, fizičnih razlikah, temveč kot naravne prikaže tudi razlike na miselnem in čustvenem področju.

Feminizem je ob razkrivanju odnosov dominacije med spoloma ovrgel to prepričanje in pokazal na kulturno konstrukcijo razlik med spoloma. Biološke razlike naj bi tako bile le izhodišče, temelj, na katerem družba v procesih socializacije oblikuje identitete oseb obeh spolov, ki se nato vzdržujejo s patriarhalnimi diskurzi. Patriarhalne družbene strukture na podlagi razvrstitve oseb po biološkem spolu oblikujejo družbeni spol, ki se zaradi neoznačenosti teh procesov kaže kot naravna danost. Razlike med spoloma, ki določajo odnose dominacije, so torej kulturne narave in nimajo naravne utemeljenosti. Cilj feminizma, kot boja za emancipacijo, je razkrivanje družbenih struktur, ki oblikujejo identitete obeh spolov in okvir odnosov med njima na vseh področjih življenja, ter njihova zamenjava s strukturami, ki ne bodo producirale odnosov dominacije. Razlikovanje biološkega (hormoni, geni, živčni sistem, morfologija) in družbenega spola (psihologija, sociologija) je v feministični teoriji sprožila številne tokove razmišljanja (glej Haraway, sedmo poglavje).

Ta delitev je bila tudi podlaga za strategijo feminističnega političnega boja kot politiko identitet: izhodišče boja za emancipacijo odnosov med spoloma naj bi bilo oblikovanje skupne ženske identitete kot identitete dominiranega spola, ki bi se nato lahko razvila v novo identiteto, ki bi izstopila iz patriarhalnih odnosov dominacije. Luce Irigaray (1996) je v analizi modernih patriarhalnih struktur pokazala na razlike v konstrukciji ženske in moške identitete, še posebej na lingvističnem področju. Ob analiziranju razlik med diskurzi žensk in moških je pokazala, da izvirajo te razlike iz procesov socializacije, ki osebam določijo vlogo, ki jo lahko igrajo v družbi. Ugotovila je, da ženske v komunikaciji najpogosteje iščejo neposreden stik z drugimi in želijo z njimi oblikovati odnos na ravni subjekt-subjekt. Po drugi strani pa moški odnose med ljudmi posredujejo prek objektivnih razmerij, tako da v komunikaciji uporabljamo konkretne in abstraktne objekte (tiste, ki v patriarhalnem simbolnem svetu običajno pripadajo moškosti). Moški tako "zelo redko iščejo dialog in ostanejo v kolektivnosti, ki ni natančno določena, a jo označuje moškost" (Irigaray, 1996:95).

Razlika med logikama komuniciranja je kulturne narave: je konstrukcija mehanizmov za oblikovanje identitet, ki se razlikujejo za oba spola. Moderne družbene strukture z logiko univerzalizacije in delitve na zasebno in javno sfero oblikuje svet v katerega vstopamo ljudje. Ta svet sestavljajo mehanizmi, ki nam omogočijo prehod iz nature v kulturo in bivanje v slednji. Prehod v kulturo nas torej opremi z identiteto, ki je naše orodje za bivanje v njej. Problem modernih struktur je v tem, da zaradi falogocentrične naddoločenosti v tem prehodu v kulturo žensko opremi z identiteto, ki jo obsodi na položaj dominirane. Moderne strukture namreč oblikujejo sfero javnosti tako, da v njej lahko nastopa samo moški princip. Zgradijo jo kot polje domnevne univerzalnosti, kjer nastopajo abstraktne osebe. Zato moške v procesu socializacije opremijo z identiteto, ki je primerna za abstraktno, objektivno razmišljanje. Ženske pa postavijo v zasebno sfero, kjer je njihova vloga skrb za reprodukcijo in skrb za moške.

Kot glavno nalogo emancipacije zato Irigarayeva postavi oblikovanje posebne kulture za ženske, ki jim bo omogočila oblikovanje avtonomne identitete in bivanja v družbi brez odnosov dominacije. Ob tem bi se seveda nujno spremenila tudi kultura moških, ki bi tudi za njih oblikovala nove identitete in načine bivanja. Irigaray izpostavi potrebo po oblikovanju "struktur za oblikovanje identitet in poduhovljenje, ki bi vzpostavili odnose in komunikacijo med živečimi osebami in bi nadomestili strukture, ki proizvajajo bolj ali manj mrtve mehanizme moči" (Irigaray, 1996: 54). Za oblikovanje takih struktur, in še posebej za oblikovanje posebne ženske kulture, pa naj bi bilo potrebno določiti bistvo ženskosti - torej ne samo značilnosti te ali one ženske, temveč vseh žensk kot takih (Irigaray, 1996: 65). In čeprav tudi sama občasno opozarja na pomen raznolikosti žensk in na nevarnost padca v totalizacijo ob oblikovanju ženske politike, se tukaj zaplete v težavo, ki je označila soočenje feminizma s postmoderno.

Tako feminizem kot postmoderna misel sta se osredotočili na razgaljanje neoznačenih struktur moderne, ki prikrito oblikujejo družbeni svet tako, da se nam ta kaže kot naravna in družbena danost. Pri tem razgaljanju pa je feminizem deloval v prvi vrsti kot politični boj za emancipacijo, medtem ko je postmoderna de-

konstruirala samo logiko moderne na filozofski ravni. Oba tokova sta med tem zabredla v težave: postmoderna je ob razlaganju zgrešenosti modernih miselnih vzorcev najpogosteje zapadla v relativizem, ki jo je omejil bodisi na nihilizem ali pa na razlaganje posameznih lokalnih fenomenov brez možnosti sinteze na univerzalni ravni; feminizem pa je v političnem boju koristil mehanizme moderne, ki jih je postmoderna pokazala za zgrešene (Fraser in Nicholson v Nicholson, ur., 1990: 26). Premik v feminizmu prejšnjega desetletja je izhajal ravno iz kritik, ki so letele na politiko identitet. Le-ta naj bi le ponavljala napake moderne, saj je temeljila na esencialističnem razumevanju žensk: svoj boj je temeljila na fiktivni predstavi, da je možno oblikovati identiteto, ki bi zadovoljivo zastopala vse ženske. Kmalu se je izkazalo, da je bila ta identiteta omejena z značilnostmi belih heteroseksualk srednjega sloja in da je s tem izločala vse skupine žensk, ki jih poleg ženskega spola neizbežno in v istem pomenu določajo tudi druge dimenzije identitete. Feministična politika identitet, ki se je razglašala za nosilko politike emancipacije, je tako slonela na zaprtosti, ki je izključevala pomembne skupine dominiranih. Generalna ženska identiteta se je izkazala za rigidno strukturo, ki ne more zadovoljiti potreb politike emancipacije, če naj ta zagotovi družbene strukture, ki bodo omogočale svobodno in avtonomno oblikovanje identitet in priznanje partikularnosti. Napaka je bila predvsem v tem, da je postavila dominacijo med spoloma kot simbol za dominacijo kot tako in ob tem zanemarila prepletanje osi dominacij, ki se reproducirajo v sodobnih kapitalističnih družbah; ob tem pa je še dominacijo med spoloma omejila z napoluradnim registrom, ki je določil razsežnosti te dominacije.

Postmoderna kritika politike identitet le-to obtožuje, da je na mikro-ravni uporabila logiko substitucionalistične univerzalizacije: z opustitvijo partikularnosti, ki so se vezale na druge osi identitete, je oblikovala fiktivno univerzalno identiteto, ki naj bi reprezentirala vse ženske. S tem je partikularnostim posameznih žensk dovolila le, da so svoje občutke dominiranosti prevedle v kod uradnega feminizma. Z uporabo Lyotardovega koncepta *le differend* so postmoderne feministke pokazale, da je politika identitet s tem te zatrite partikularnosti obsodila na molk, saj "krivice neke osebe ne morejo biti registrirane v jeziku drugih" (Elam, 1994:33). Univerzalizacija ženske identitete je tako izbrisala pluralnost identitet posameznih žensk, kar je dvojna napaka: poenoteno prikazovanje pluralnosti je zgrešen opis družbene realnosti, kjer se vse te zatrite partikularnosti dogajajo, in tako zgrešena analiza razsežnosti odnosov dominacije med spoloma; poleg zgrešene analize pa je politika identitet napačna tudi politično, saj je prikazovanje raznolikosti pomembno tudi performativno, kot akt, ki v politično realnost vpelje izkušnje dominiranosti v vsej svoji raznovrstnosti in s tem odpre prostor javne komunikacije za izražanje občutkov krivice, ki jih ljudje doživljamo na različne načine. Zgrešena je torej tako analiza odnosov dominacije kot tudi politika, ki naj bi te odnose odpravila (Gallop v Feder in druge ur., 1997:17).

Politika identitet je slonela na digitalni logiki, ki je v človeštvu videla le dve fiksirani obliki bivanja, le dve možni identiteti: žensko in moško. Digitalni pristop k družbeni realnosti le-to posili s kalupi, v katere moramo potisniti sleherno osebo. Ob tem se konkretnim osebam onemogoči doživljati in izražati svojo identite-

to v vsej svoji partikularnosti, edinstvenosti. Za razumevanje konkretnosti oseb je primernejša analogna logika, ki omogoča misliti človeštvo v kontinuumih posameznih osi identitete. Ob tem je pomembno, da se na identiteto ne gleda kot na fiksirano strukturo, ki nekoga neizbežno določa zaradi ene same značilnosti - v tem primeru zaradi pripadnosti spolu. Identiteto moramo misliti kot fluidno, spreminjajočo se strukturo, ki deluje kot sredstvo za vstop v kulturo in bivanje v njej. Identiteta je torej trenutna slika na platnu, na katerem se igrajo sence boja med avtonomnostjo in nujnostjo, ki izhaja iz družbenih struktur; to je igra, ki jo določajo razmerja moči v družbi. Kakršnokoli fiksiranje identitet onemogoča avtonomno sooblikovanje le-teh in njihov razvoj. Konceptualna pomanjkljivost Luce Irigaray je v tem, da kot izhodišče za oblikovanje družbenih struktur, ki naj bi omogočile avtonomno oblikovanje identitet in logiko komuniciranja, ki bi omogočila sobivanje le-teh v skupnosti, postavi delitev človeštva na dva spola. S tem je v izhodišču onemogočeno oblikovanje teorije, ki bi pokazala, kako zgraditi mehanizme za subjektivacijo in odnose med ljudmi, ki bi omogočili razvijanje, doživljanje in izražanje avtonomnosti. Kot je s pomočjo konceptualnega orodja, ki ga je razvila Hannah Arendt, pokazala B. Honig (v Butler in Scott ur., 1992) je s fiksiranjem identitete onemogočena politika kot performativno dejanje avtonomne osebe, saj se v politiki identitet namesto avtonomnega dejanja kaže struktura - v tem primeru struktura ženskosti, ki jo uradni feminizem kodificira.

484 Ob kritikah politike identitet se je odprlo tudi vprašanje primernosti delitve na biološki in družbeni spol: pokazalo se je, da je ta delitev ostala delni ujetnik modernega koncepta delitve natura/kultura, ki slednjo postavi kot mehanizem za prilaščanje in eksploatacijo prve. Ta koncept pomembno napaja moč patriarhalnih struktur, saj le-te žensko postavijo v sfero nature in moške v sfero kulture, ki si mora torej naturo prilastiti in jo izkoriščati. Zaradi uporabnosti teorije družbenega konstrukcionizma v boju proti stereotipnosti biološkega determinizma, je feminizem zanemaril "dekonstrukcij[o] tega, kako se telesa, s spolno in raso zaznamovanimi telesi vred, pojavijo kot objekti vednosti in mesta intervencije v 'biologiji'" (Haraway, 1999:217). Fiksiranje identitete z utelešanjem ljudi na podlagi bioloških razlik zanemarljivo dejstvo, da so nam fizične realnosti razlik med spoloma kulturno posredovane in da je torej tudi koncept biološkega spola družbeno konstruiran. Seveda ne moremo zanikati realnih razlik med spoloma, a je digitalni pristop, ki človeštvo razdeli na dve homogeni skupini, poenostavljajoč in ne more opisati razlike v stopnji oseb posameznih homogeniziranih skupin (Elam, 1994:43). Koncept biološkega spola zato ne more pojasniti pluralnosti fenomena ljudi, ki jih določajo tako fizične kot kulturne partikularnosti.

Politika identitet torej reproducira opresivnost patriarhalne družbe, čeprav z manjšo intenziteto: prva namreč omejuje avtonomnost ljudi s tem, da ob vstopanju v kulturo ponuja omejeno število že fiksiranih identitet, ki s svojo rigidnostjo onemogočajo avtonomijo; čeprav precej bolj odprto to isto počne tudi politika identitet. Tako se ohranja opresivnost družbenih struktur, ki s simbolnim kodom prejšijejo sicer odprto, fluidno strukturo identifikacije in jo tako kažejo kot naravno stabilizirano identiteto. Družbene strukture, ki bi omogočale svobodo, bi

morale dopuščati izstope iz te igre fiksiranih identitet in avtonomno eksperimentiranje z lastno identifikacijo (Feder in Zakin in Feder in druge ur., 1997:42-3).

Čeprav je pripadnost spolu zagotovo pomembna os identifikacije v sodobnih kapitalističnih družbah, ki jih naddoloča patriarhalni diskurz, pa bi bilo napačno zastaviti politiko emancipacije le na tej osi. Še toliko bolj napačno bi bilo omejiti to os z njenim stabiliziranjem, ki bi zaprlo prostor za izražanje te osi v vsej svoji raznolikosti in onemogočilo odkrivanje prepletanja te osi z drugimi osmi dominacije. Namesto iskanja skupne izkušnje ženskosti in univerzalnih značilnosti odnosa dominacije med spoloma, ki bi jih ta izkušnja domnevno izražala, je torej primernejše zapolnjevati zemljevid različnih izkušenj dominiranosti in vozle v mreži odnosov dominacije v sodobnih družbah. Zgrešeno je namreč iskati neki fiktivni Mehanizem zatiranja žensk, ki bi določal univerzalnost razmerij dominacije med spoloma. Falogocentričnost se v sodobnih družbah kaže kot naddoločeno: s patriarhalnim simbolnim kodom povezuje sicer razpršene mehanizme spolne delitve, ki se ob naddoločeni avtonomno razvijajo v svoji partikularnosti kot prakse zatiranja. Konkretna praksa so verige označevalcev, ki jih prejšje patriarhalni simbolni kod kot imaginarno, ki vsebuje različne pomene ženskosti, moškosti ipd. "Različne oblike konkretne podreditve ... omogočajo ohranjanje in reprodukcijo tega simbolnega" (Laclau in Mouffe, 1987:101). Naddoločeno povezuje te prakse in jih krepi, zato je pomemben boj proti sleherni praksi zatiranja. Zaradi učinkovitosti kot sinergiji boja za emancipacijo je sicer pomembna koordinacija, ki pa ne sme delovati kot rigidna struktura, ki bi temeljila na esencializmu domnevne univerzalnosti zatiranja žensk.

Odpiranje diskurza

Za odkrivanje odnosov dominacije v vsej njihovi raznolikosti je najpomembnejši akt odpiranje diskurza za izražanje izkušenj dominiranosti v kodu, ki bi te izkušnje najprimerneje oblikoval, jih omogočil misliti in komunicirati. Sodobni feminizem je že v svoji prvi fazi posvetil temu vidiku politične strategije veliko pozornosti, saj je bil eden prvih pomembnih političnih dosežkov feminističnega gibanja ravno oblikovanje izrazov in miselnih konceptov, ki so osmislili fenomene, ki jih je bilo do tedaj izredno težko kritično misliti, ker so bili neoznačeni. Z "iznajdbo" pojmov kot sta spolno nadlegovanje in posilstvo na zmenku, je bil oblikovan kod, v katerem je bilo možno izkušnje dominiranosti izraziti. Oblikovanje posebnih kodov je pomembno zato, ker je težavno izražati izkušnje, če jih je potrebno strukturirati v jeziku drugega, ki teh izkušenj ne predvideva in zanje nima primernih komunikacijskih orodij. Zato je ena od front boja za emancipacijo zagotovo tudi lingvistično in komunikacijsko področje: oblikovati moramo mehanizme, ki bodo omogočali in spodbujali razvoj partikularnih kodov, ki bodo njihovim uporabnikom dopuščali doživljati in izražati svojo avtonomnost, in izvesti pravo revolucijo na področju univerzalnega okvira javnega komuniciranja, ki ga je potrebno usposobiti za sporazumevanje med različnimi kodi. Interaktivna univerzalizacija, ki jo ponuja Seyla Benhabib, lahko uspe le, če bosta

okvir in etika javnega komuniciranja preoblikovana tako, da bosta omogočala enakopravno sodelovanje vseh kodov.

Temeljna ovira za avtonomen nastop v javnem komuniciranju je ta, da potekajo procesi interpretiranja sporočil na ravni, ki jo ob zavestnih elementih sodoločajo tudi ozadenjski dejavniki. Lingvistična dimenzija sporočila (semantika, sintaksa, fonetika) je namreč le površje procesa komuniciranja, je le plavajoča veriga znakov, ki ji smisel da interpretator/interpretator, ko jo prešije s simbolnim kodom, ki iz celote teh znakov producira smisel. Lingvistična struktura in pragmatični kontekst sporočila sta "nujen, a nezadosten pogoj komuniciranja", ki za uspešnost (torej prenos sporočila) potrebuje še skupno polje ozadenjskih verjetij, ki sporočilo prešijejo, stabilizirajo drseči pomen le-tega in z interpretacijo producirajo smisel sporočila (Močnik v Milohnič in Močnik ur., 1996:158-9). Brez skupnega polja ozadenjskih verjetij je komuniciranje neuspešno, ker interpretacija prejemnice/prejemnika sporočila ne sovпада z namenom pošiljateljice/pošiljatelja. Ko propagandistke/propagandisti slovenskega vstopanja v zvezo NATO neko politično dejanje označijo kot "napako, ki lahko ogrozi naš vstop v NATO", je ta izjava smiselna le, če jo interpretiramo s pomočjo predpostavke, ki se glasi: "Slovenija mora vstopiti v zvezo NATO." Brez tega bi bilo sporočilo nesmiselno, saj bi označeno politično dejanje potem "ogrožalo" nekaj, kar bi za Slovenijo bilo neprimerno oziroma nepotrebno. Uporaba besede "ogrožati" bi bila torej neustrezna. Politična manipulacija, ki jo uporablja slovenska politika ob našem vstopanju v NATO, temelji ravno na oblikovanju in vzdrževanju polja ozadenjskih verjetij, ki javnost potisnejo v zahtevano interpretacijo podobnih sporočil.

Lingvistična dimenzija in pragmatični kontekst sporočila sta torej le polji drsečih pomenov, ki jih interpretator stabilizira s pomočjo ozadenjskih verjetij in tako tvori fiksirani smisel. To fiksiranje seveda ni totalno, temveč le zoža možnost naključnosti pomena tako, da postavi meje nadpomenov, ki jih omogoča veriga označevalcev (Laclau in Mouffe, 1987:94). Polje ozadenjskih verjetij je simbolni kod, ki ga oseba ponotranji ob vstopu v kulturo in razvija za čas bivanja v njej. Močnik nadgradi Althusserjevo teorijo ideološke interpelacije in pokaže, da za uspešno komuniciranje ni potrebno brezpogojno in popolno sovpadanje polja ozadenjskih verjetij udeleženk/udeležencev komuniciranja. Za uspeh komuniciranja je dovolj le pogojno in začasno prekrivanje le-teh, kar omogoči smiselnost sporočila. Dovolj je torej, da ozadenjska verjetja, ki omogočajo smiselno interpretacijo sporočila, začasno sprejmemo kot možna in s tem omogočimo smiselnost sporočila. Nevarnost za avtonomnost interpretacije nastopi, ko iz tega pogojnega sprejemanja polja ozadenjskih verjetij zdrsnemo v brezpogojno, ki interpretacijo pretvori v avtomatično. Močnik izpostavi dve možnosti prehoda v brezpogojno sprejemanje ozadenjskih verjetij: prva se zgodi, ko se znaki, ki tvorijo sporočilo, dotaknejo podzavestne fantazije, ki fiksira pomen verige označevalcev; druga pa se veže na hegemonijo v skupnosti kot ničelno institucijo, ki tvori polje skupne ideologije (Močnik v Milohnič in Močnik ur., 1996:155-6). Obe možnosti prehoda v brezpogojno sprejemanje ozadenjskih verjetij in s tem v vsiljeno interpretacijo povezujejo mehanizmi politične moči, ki oblikujejo tako posamezne identitete kot polje, v katerem te identitete nastopajo. Avtonomnost interpretiranja

torej onemogočajo družbene strukture, ki z oblikovanjem zaprtih identitet in s hegemonskim poljem pomenov, ki je vsakokratni rezultat bojov za hegemonsko pozicijo v družbi, tvorijo zaprto in stabilizirano polje ozadenjskih verjetij, s pomočjo katerih je sprejemnici/sprejemniku sporočila njegov pomen vsiljen. Zato je za udejanjanje Benhabibinega koncepta interaktivne univerzalizacije pomembno spremeniti mehanizme oblikovanja identitet in mehanizme javnega komuniciranja tako, da bodo omogočali avtonomnost oblikovanja in interpretacije sporočila brez vsiljenih pomenov, ki to avtonomnost onemogočajo. Potrebni so torej mehanizmi za oblikovanje avtonomnih kodov in medkodno komuniciranje, ki bi temeljilo na enakopravnosti partikularnih kodov. S pomočjo konceptualnega orodja Ernesta Laclaua (1990) lahko avtonomnost razumemo kot moč, da ob posameznih artikulacijah družbene realnosti avtonomno izbiramo med možnostmi, ne da bi bili podvrženi nujnosti, ki izhaja iz družbenih struktur. Razvijanje odprtih simbolnih kodov in možnost sporazumevanja med njimi je zato ključna za avtonomnost, saj omogoča subjektu, da strukturira svoje misli in občutke precej svobodneje, kot če bi bil pri tem omejen z zaprto strukturo.

Za feminizem in politiko emancipacije je razgaljanje prikritega delovanja družbenih struktur pomembno, ker dekonstruira pomene, ki se nam kažejo kot naravna danost. Opravičevanje kulturnih razlik med spoloma z domnevno naravnostjo razlik poteka ravno prek vsiljevanja pomenov z oblikovanjem patriarhalnega polja ozadenjskih verjetij, ki prešijejo diskurze in tvorijo smisle, ki omogočajo ohranjanje odnosov dominacije. Z razkrivanjem družbene konstrukcije spolov bi se odpravilo ozadenjsko verjetje, da je spol danost, ki predhodi vstopanju oseb v kulturo. Tako bi lahko odnose med spoloma označili za odnose dominacije, ki izhajajo iz družbene konstrukcije realnosti. S tem, ko bi "vzročno zvezo med žensko in ženskostjo razdrli, bi pokazali, da odnosi med spoloma niso ne naravni ne esencialni" (Feder in Zakin v Feder in druge ur., 1997:23). Patriarhalni diskurz bi tako izgubil svojo moč, ki temelji na hegemonski poziciji v polju ozadenjskih verjetij. Z razbijanjem patriarhalnega simbolnega koda, bi razbili tudi moč, ki jo ima ta v oblikovanju identitet in medčloveških odnosih in poteka prek prikritega stabiliziranja pomenov posameznih diskurzov. Pomembno je namreč to, da ni možno totalno prešitje diskurzov, ki bi pomen nujno in stalno fiksiralo. Pomen se fiksira pri vsaki formulaciji diskurza na novo, kot proces prešitja: torej neka izjava ne pade v polje, kjer je pomen že v naprej zakoličen, temveč mora prešitje potekati kot vsakokratni proces, v katerega se seveda lahko poseže tudi tako, da se to prešitje onemogoči in razbije kod, ki je do tega trenutka dominanten, s kontingentno konstrukcijo nove realnosti.

Razbijanje hegemonске pozicije patriarhalnega koda bi odprlo prostor za avtonomno oblikovanje spolnih identitet in soočanje le-teh v javnosti. Odprava koda, ki v neki družbi vsiljuje totalitarne interpretacije, bi omogočila razvijanje avtonomnosti in s tem svobodnejše doživljanje in izražanje partikularnosti. S tem osebe ne bi bile prisiljene svoje izkušnje in misli razvijati v kodu drugih. Pomanjkanje avtonomnih kodov obsodi dominirane osebe na molk, saj svoje partikularnosti ne morejo ustrezno razvijati v tujih kodih, ki ne omogočajo oblikovanja pomenov, ki bi reprezentirali izkušnje dominiranosti (Haraway, 1999:229). Le pluralnost kodov

in možnost komuniciranja med njimi omogoča partikularnostim, da se avtonomno oblikujejo in razvijajo ter da enakopravno sodelujejo v javnem komuniciranju.

Strategija politike emancipacije

Cilj feminizma kot političnega boja za emancipacijo naj bi torej bil: sprememba mehanizmov za oblikovanje identitet, tako da bi ti omogočali vstop v kulturo z možnostjo avtonomnega sooblikovanja fluidnih identifikacij; in sprememba mehanizmov, ki urejajo medčloveške odnose, tako da bi v javnem življenju enakovredno nastopale vse partikularnosti, ki se avtonomno razvijajo na individualni in kolektivni ravni. Vprašanje, na katerega mora feministična teorija in politična praksa odgovoriti, je: kako to doseči?

Izhodišče odgovora na to vprašanje je analiza polja, v katerem se odvija politični boj. Nancy Fraser (1997) skuša pokazati pot iz krize levice - ki je po vzponu in zasedbi hegemonskega polja s strani Nove desnice in po padcu nedemokratskih socialističnih sistemov zašla v slepo ulico - v ponovni združitvi moči levo usmerjenih sil. Te so se v zadnjih desetletjih, ko je marksizem izgubil moč temeljne paradigme leve politične teorije in prakse, razbile na dva (tudi znotraj sebe heterogena) pola: na eni strani poteka boj proti socio-ekonomskim krivicam in prizadevanje za enakost prek redistribucije; na drugi strani pa je temeljna točka boja priznanje (*recognition*) pravic do drugačnosti, različnosti kot sredstvo za odpravljanje kulturnih krivic. Dilema med redistribucijo in bojem za enakost ter priznanjem in bojem za pravico do neenakosti (različnosti, partikularnosti) je seveda zgrešena. Fraser izpostavi prepletenost struktur, ki producirajo tako socio-ekonomske kot tudi kulturne krivice, kar jo vodi k sklepu, da je za učinkovitost političnega boja nujen koordiniran, skupen boj vseh sil levice.

Prepletenost delovanja različnih družbenih struktur je temeljito opisal Michel Foucault (1984), ki je v oblastnih mehanizmih videl dispozitive, to je razpršene, navidez nepovezane mehanizme, ki delujejo v skladu z enotnimi pravili. Ti mehanizmi producirajo disciplinirane ljudi: prek oblikovanja njihove identitete zagotovijo nemoteno reprodukcijo odnosov dominacije v družbi. Oblast tako ni lastnika, ki bi jo lahko nekdo (denimo buržoazni razred) držal in posedoval; oblast je strategija, je tehnika, ki jo lahko nekdo (kdorkoli, ki se lahko postavi v pozicijo dominantnega subjekta v mreži medčloveških odnosov) izvaja. Pomemben razvoj v razumevanju delovanja oblasti je bil izstop iz marksističnega mita o ekonomski determiniranosti družbenega življenja in pogled na družbeno kot na diskurzivno konstruirano. Ernesto Laclau in Chantal Mouffe (1987) sta pokazala razvoj marksistične politične teorije, ki se ni mogla otresti svojega temeljnega postulata, da ekonomsko polje (produkcijske razmere) kot infrastruktura nujno določa dogajanje v družbeni nadstrukturi. Ko je padel ta postulat je bilo mogoče v družbenem dogajanju videti kompleksno in fluidno polje pomenov, ki ga sestavljajo različne formacije. Razumevanje družbenega kot diskurzivnega temelji na spoznanju, da tako vstopanje v kulturo prek oblikovanja identitet kot tudi bivanje v njej poteka

prek komunikacije pomenov. Politična moč se zato nahaja v določanju mej in vsebin polja teh pomenov, ki krožijo v določeni družbi.

Eden temeljnih konceptov takega razumevanja družbe je diskurzivna formacija, to je polje, v katerem se artikulirajo pomeni s prešitjem verige označevalcev. Ta artikulacija poteka z "regularnostjo v razpršitvi": pravila diskurzivne formacije nadoločajo artikulacijo pomenov, kar pomeni, da simbolni kod formacije prešije artikulacijo, ki pa se lahko avtonomno razvija. Pravila so torej imaginarno, ki se reproducira v avtonomnem razvoju posameznih polj realnosti. Pomembno je, da pomen ne izhaja iz transcendentnega, ontološkega bistva fenomenov (ekonomske determiniranosti ali česa drugega), ki bi odsevali v diskurzu, temveč iz odnosa med posameznimi momenti tega diskurza, ki ga določajo enotna pravila teh odnosov. Ker ni ontološkega bistva, ki bi dokončno fiksiralo pomene, to prešitje ni nikoli popolno, ampak le delno omejevanje naključnosti pomena (Laclau in Mouffe, 1987:94). Mreže oblasti vsebujejo tudi luknje, to je žarišča bojev, ki s spremembo odnosov med posameznimi momenti v neki diskurzivni formaciji lahko spremenijo hegemonsko polje in pravila, ki določajo pomene (Foucault, 1984:32). Boj za emancipacijo bi torej moral potekati tako, da bi spremenil hegemonsko polje, ki s prešitjem določa pomene: tako v oblikovanju identitet kot v odnosih med temi identitetami.

Politika identitet je zato zgrešena v tem, da vzpostavlja novo polje transcendentnega, ki naj bi determiniralo družbene odnose. Združevanje emancipatornih sil, za katere se zavzema Fraser, zato ne sme potekati v omejujočih okvirih fiksiiranih identitet. Za zagotavljanje odprtosti političnega boja in njegovih učinkov je primernejša koalicija emancipatornih sil: torej široko polje identifikacije v katerem bodo svoje mesto našle različne avtonomne identitete, ki temeljijo na etični odločitvi za politiko emancipacije. Ta odločitev je vsebina, ki je dimenzija raznolikih identitet in jim s tem daje skupen okvir identifikacije, ne da bi jih ob tem fiksirala ter tako onemogočila njihov avtonomni razvoj in enakovreden nastop v diskurzu politike emancipacije. Zaradi učinkovitosti političnega boja pa je primerno prizadevanja za emancipacijo koordinirati, tako da se doseže sinergija sil v napadanju različnih momentov hegemonškega polja, ki omogoča ohranjanje odnosov dominacije. Zaradi kompleksnosti mrež političnih mehanizmov, ki omogočajo reprodukcijo dominacije, je potrebno te mreže spreminjati na vseh točkah, ki jo sestavljajo. Pomembno je, da ta koalicija emancipatornih sil ne izhaja iz ontološke določenosti vstopa v koalicijo: ni nikakršnega absolutnega kriterija, ki bi določil, kdo lahko sodeluje v tem boju. Koalicija se vzpostavlja performativno skozi politični boj različnih sil, ki imajo za cilj pravičnejšo družbo. Zato tudi ni potrebe, da bi bile oblike koalicije fiksirane institucionalno: pomembno je oblikovanje mrež in okvirov, v katere lahko vstopajo avtonomne osebe, ki se prepoznajo v določenem političnem boju.

Ob tem pa je pomembno vprašanje, kdo je pravzaprav nosilec upora proti dominaciji, kje je vir upora? Če je postal koncept enotnega, racionalnega subjekta s postmoderno in tezo o "smrti subjekta" neuporaben in se na subjekt gleda kot na spreminjajočo se kombinacijo struktur in agensa, je potrebno na novo premisliti, od kod sploh izhaja potreba po boju proti opresivnosti struktur. Številni odgovori

na to vprašanje se naslanjajo na vstop psihoanalize v politično teorijo in kot vir upora postavijo željo, libidinalne energije, to je naravne telesne sile, ki jih vstop v kulturo uredi in jim s tem omogoči bivanje in nastopanje v kulturi. Rastko Močnik (spremna beseda v Foucault, 1984) pokaže na težavo takega odgovora: želja, ki naj bi se upirala družbeni strukturi, je tudi sama družbeno strukturirana. Kultura namreč ne deluje na telesne sile neposredno, temveč je kulturno urejanje teh sil posredovano prek identitete, ki jo sestavijo mehanizmi politične moči, tako da zagotavlja učinke teh mehanizmov. Oblastni mehanizmi torej najprej oblikujejo identiteto kot orodje za bivanje v kulturi, ki nato omogoča učinke delovanja teh istih mehanizmov. Če torej utemeljimo upor proti strukturi na telesnih silah, je potrebno najprej natančneje določiti, kaj mislimo s tem: ali gre za naravne sile, kot nekaj, kar deluje izven kulture, ali pa so te sile vedno že kulturno strukturirane. Če sprejmemo slednji odgovor, ki ga privzame psihoanaliza, je problem, ki ga izpostavi Močnik ta, da je sama "želja že instanca zator ali strukturacije libidinalnih energij", saj je soudeležena v strukturiranih identitetah, prek katerih učinkujejo mehanizmi politične moči (Močnik, spremna beseda v Foucault, 1984:313-4). Torej je edini možni odgovor ta, da je upor del strukture, da je strukturiran: na željo lahko potem gledamo kot na energijo, ki se pretaka v okviru struktur in dosega različne stopnje ne/ugodja ob različnih momentih v tej strukturi. Možnost upora se torej veže na to, da struktura ni dokončno fiksirana in da omogoča preboj in prehod v novo strukturo, ki želji omogoča večje ugodje. Ob tem bi morali raziskati pogoje, ki željo pripravijo do tega, da preneha trpeti neugodje, da torej preneha sprejemati dominiranost kot način bivanja in da se temu stanju upre. Laclau in Mouffe (1987) ločita *razmerja podrejanja*, v katerih je "dejavnik podvržen odločitvam drugega", in *razmerja zatiranja*, ki so "tista razmerja podrejanja, ki so postala vir antagonizmov". Ob tem opredelita še *razmerja dominacije* kot tista razmerja podrejanja, "ki se zdijo z gledišča ali po mnenju družbenega dejavnika, ki ni vključen vanje, nelegitimna" (Laclau in Mouffe, 1987:126). Radikalna odprtost družbene realnosti, ki omogoča subverzijo družbenih struktur z uporom proti nujnosti, ki izhaja iz njih, je ključna pri vzniku antagonizmov. Odprtost struktur se udejani v tem, da je nujnost oziroma reprodukcija struktur vprašanje odločitve subjekta. Le-ta namreč vzpostavi polje, na katerem se zgodi odločitev o artikulaciji ene možnosti in potlačitve alternativ. Subjekt oziroma identiteta je tako opredeljen kot "distanca med ... nedoločljivo strukturo in odločitvijo" (Laclau, 1990:121). Odločitev, ki se lahko izkaže kot podreditev nujnosti strukture ali pa upor proti njej, je torej dejanje moči. Za politiko emancipacije je zato pomembna sprememba razmerij moči v neki družbi, ki bi omogočila prehod iz podrejanja v antagonizirano zatiranje in tako motivirala subjekte v dominiranem položaju za upor. Spremenjena razmerja moči bi tako imela vsaj dva učinka: motiviranje dominiranih za upor proti razmerjem zatiranja in oblikovanje družbenih struktur, ki bi spodbujala avtonomno odločanje v konstrukciji družbene realnosti.

Zanimivo pa bi bilo pogledati tudi prvo možnost: če je želja zunanja kulturi in nikoli ne postane kultivirana, potem je le energija, ki je ujeta v strukturi, tako da jo ta usmerja, ureja, vendar je nikoli ne investira, strukturira. V tem primeru bi bilo potrebno ponovno premisliti razcepitev človeka na naturo in kulturo in imp-

likacije, ki bi jih to imelo za program konstruiranja novih mehanizmov za oblikovanje identitet.

Zaključek

Kritično soočenje feminizma in postmoderne je rezultiralo v izredno plodnem razvoju politične teorije, ki v zadnjih desetletjih analizira krivice, ki izhajajo iz reprodukcije odnosov dominacije v družbenih strukturah, in postavlja nastavke za politično prakso, ki bi omogočila "pravičnejše" družbene strukture. Po prvih neizpodbitnih uspehih feminizma na tem področju se je namreč pokazalo, da se ti uspehi ne bodo mogli razvijati s konceptualnim orodjem, ki ga je razvil prvi val sodobnega feminizma. Razumljivo je sicer, da je v prvem preboju molka, na katerega so bile obsojene osebe postavljene v vlogo dominirane/ga, bilo uporabljeno orodje, ki zaradi svoje vmeščenosti v miselni svet moderne v njem tudi uspeva. Za nov kakovostni preskok politične teorije in prakse emancipacije pa je potrebno ta orodja kritično premisliti in jih nadomestiti s takimi, ki bodo omogočila oblikovanje nove družbene realnosti.

Ta realnost seveda ne bo pravična v idealizirani podobi, saj vloga predpisovalne teorije ni ta, da se doseže nek fiktivni ideal, temveč v tem, da deluje kot smerokaz, da nas opozarja na smeri, v katere moramo obrniti družbeni razvoj. Vloga predpisovalne politične teorije je v tem, da nam pri konkretnih političnih vprašanjih pomaga ugotoviti, ali nas konkretna odločitev oddaljuje ali približuje zelenemu idealu ali pa nas ohranja na istem mestu, s katerega gledamo in mislimo družbeno realnost in cilj, proti kateremu želimo hoditi. Vztrajanje nihilističnega toka postmoderne, da je sleherni zakon krivičen, ker vsaj nekoga ohranja v poziciji, ki ustvarja nelagodje, je sicer lahko teoretično sprejemljivo, a ima kaj malo politične uporabnosti. Zato denimo Benhabibin projekt interaktivne univerzalizacije ne pomeni ohranjanja opresivnih struktur, temveč le korak k družbenim strukturam, ki bodo omogočale večjo avtonomijo in demokratičnost le-teh. Uporabnost dekonstrukcije v politiki je namreč ravno v tem, da ni miselni sistem, temveč strategija: razkrivanje opresivnih struktur in prehod iz te analize v politično akcijo, ki te strukture odstrani in jih nadomesti z novimi (Rawlinson v Feder in druge ur., 1997:70). Pri tem je seveda nujno ohraniti nedoločljivost: pomembno je ohraniti odprtost možnosti za kritično mišljenje vseh korakov emancipacije in za reevalvacijo že opravljenih korakov (Elam, 1994:67). Pomembno je torej, da ne zapremo polja ozadenskih verjetij in tako zaustavimo pot emancipacije z domnevnimi esencialnimi koraki, ki bi jih razumeli kot transcendo emancipacije.

Orodja, ki jih je v okviru politike identitet uporabljal feminizem, so se izkazala za preveč toga, da bi omogočala prehod v družbene strukture, ki bi spodbujala avtonomen razvoj identifikacije, kot mehanizma za bivanje v kulturi. Vztrajanje na univerzalnih značilnostih tako ženske identitete kot izkušenj dominiranosti omejuje to avtonomnost, ker ji postavlja meje. Po drugi strani je neuporabno tudi vztrajanje na lokalnosti izkušenj kot edini možnosti avtonomnosti, saj s takim pristopom ne moremo oblikovati prostora univerzalnosti, ne sicer kot prostora fik-

tivne nevtralnosti, temveč kot okvira za skupno bivanje v skupnosti. Prostor za avtonomnost se bo odprl z oblikovanjem kulturnih mehanizmov, ki bodo omogočili samosubjektivacijo, torej sodelovanje osebe v oblikovanju podobe samega sebe brez vsiljenih podob, ki so na voljo v kulturi, v katero ta oseba vstopa. Ob tem pa je potreben tudi okvir mehanizmov, ki bo tem avtonomnim identifikacijam omogočal sobivanje v demokratičnem okviru, ki ne bo poražene identifikacije obsojal na družbeni rob, zaničevanje ali molk, temveč jim bo omogočal enakovredno sodelovanje v oblikovanju skupnega okvira bivanja.

V tekstu sem precej abstraktno, ker mi prostor ne omogoča razviti misli v analizo konkretnih političnih dogajanj, opisal prehod iz politike identitet v nov pristop, k analizi odnosov dominacije in predlaganju poti iz te situacije. Pokazal sem Benhabibino analizo substitucionalistične univerzalizacije, ki je značilna za moderno, in njen predlog interaktivne univerzalizacije, ki predlaga javno komuniciranje, ki bo ob enakovrednem spoštovanju vseh partikularnosti, ki bi se lahko avtonomno razvijale v družbenem okviru, vodil do konkretnih univerzalnih okvirov urejanja medčloveških odnosov. Ta projekt se bo moral osredotočiti na dve široki polji: potrebno bo oblikovati nove mehanizme za prehod v kulturo, ki bodo omogočali avtonomno eksperimentiranje z identifikacijo in soustvarjanje le-te; drugo polje predstavlja izgradnja novega načina javnega komuniciranja, ki bo omogočil sodelovanje vseh konkretnih oseb s svojimi kodi. Ob oblikovanju teh dveh polj je nujno paziti na odprtost: ne smemo oblikovati digitaliziranih vzorcev, v katere bi bile konkretne osebe potisnjene. Potreben je analogen pristop, ki bi v posameznih identifikacijah in njihovih kodih videl partikularnosti, ki so primerljive z drugimi partikularnostmi le v stopnjah posameznih osi. Ključna beseda emancipacije je torej fluidnost, pretakanje oblik, ki se razvijajo in kažejo v svojih partikularnostih.

Druga ključna sintagma emancipacije pa se glasi naskok na hegemonsko pozicijo neke skupnosti. Analize političnega kot diskurzivno konstruiranega polja so pokazale način delovanja tega polja in s tem posredno tudi strategijo za spremembo situacije. Politika emancipacije lahko uspe le, če ji bo uspelo spreminjati hegemonsko polje, ki določa pomene posameznih artikulacij, ki se producirajo v okviru tega polja. Napake socialističnih eksperimentov so bile v razumevanju politike kot nadstrukture, ki jo nujno določajo razmere na ekonomskem področju. Avantgarda socialističnega razvoja je bila prepričana, da ima s pomočjo znanstvenega marksizma ključ do zakonitosti zgodovinskega razvoja in da bo s pomočjo tega ključa oblikovala svet brez izkoriščanj. Ta poskus je klavrno propadel. Prednost politike emancipacije je v tem, da se ne omejuje z domnevnimi transcendentnimi polji, ki bi ji dala navodila za razvoj konkretnosti. Pomembno je, da se ta nedoločljivost - ki ne pomeni fatalistične naključnosti družbenega življenja - ohrani kot temeljni princip emancipatorne politične teorije in prakse.

Ob projektu emancipatorne politike je pomembno opozoriti na to, da so novi mehanizmi subjektiviranja in komuniciranja orodja, ki ljudem omogočajo bivanje v kulturi. Če je sodobni svet lahko izhodišče za oblikovanje pravičnejše družbene realnosti, pa se lahko razvoj obrne tudi v smer novih totalitarizmov. Pomembno opozorilo, ki ga evropska levica ne bi smela spregledati, so uspehi skrajne desnice

na parlamentarnih volitvah v Avstriji in Švici. Uspeh svobodnjakov Jörga Heiderja v Avstriji je sicer mogoče oceniti kot enega najbolj poštenih političnih dogodkov v tem desetletju. Heider je v avstrijskem političnem prostoru edini, ki je ljudem ponudil miselni okvir za stabilno bivanje v sodobnem svetu - pa naj se z vidika emancipacije ta miselni svet zdi še tako zavržen, preprosto ni bila ponujena nikakršna alternativa. Sodobno Zahodno Evropo označuje bivanje v okviru globalizacije, ki je zaradi hegemonskega položaja liberalizma konstruiral svet socialne nezanesljivosti in ki ljudi vsakodnevno prisiljuje, da se soočajo s tujostjo, drugačnostjo. Problem tega soočanja je v tem, da družbene strukture preprosto ne ponujajo mehanizmov za ustrezno sobivanje različnosti, kar je potencialni vir za destabiliziranje identitet ljudi, ki se brez ustrezne miselne opreme soočajo s tujostjo v okviru ekonomske nestabilnosti. Evropska zmerna levica, ki vlada Evropski uniji, ni sposobna ponuditi alternative fašistoidni misli. Ne ponuja programa kulturne spremembe, ki bi ljudi opremil z mehanizmi za demokratično soočanje z drugačnostjo. Zaradi pomanjkanja takih mehanizmov je uspeh skrajne desnice olajšan, saj le-ta te mehanizme ponuja, le da temeljijo na nestrpnosti do drugačnosti. Levica ob tem v političnem polju nastopa s podobnimi miselnimi vzorci kot skrajna desnica, le da jih zavija v celofan humanosti oziroma v diskurz politične korektnosti. Pogoj za politični uspeh boja za emancipacijo v takih razmerah je zato oblikovanje protifašističnega projekta, ki bi konstruiral platformo za razvoj družbenosti v smeri odpiranja prostorov avtonomije in poglobljanja demokratičnih okvirov urejanja medčloveških odnosov.

LITERATURA

- Benhabib, Seyla (1992): *Situating the Self*, Cambridge, Polity Press
- Benhabib, Seyla in druge (ur.) (1995): *Feminist Contentions*, London, Routledge
- Braidotti, Rosi (1998): Koncept spolne razlike, *Delta: revija za ženske študije in feministično politiko*, 3-4, 59-72
- Butler, Judith in Joan W. Scott (ur.) (1992): *Feminists Theorize the Political*, New York, Routledge
- Elam, Diane (1994): *Feminism and Deconstruction*, London, Routledge
- Feder, Ellen K. in druge (ur.) (1997): *Derrida and Feminism*, New York, Routledge
- Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*, Ljubljana, Delavska enotnost
- Fraser, Nancy (1997): *Justice Interruptus*, New York, Routledge
- Haraway, Donna (1999): *Opice, kiborgi in ženske*, Ljubljana, ŠOU, Študentska založba
- Irigaray, Luce (1996): *I Love to You*, New York, Routledge
- Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe (1987): *Hegemonija in socialistična strategija*, Ljubljana, Partizanska knjiga
- Laclau, Ernesto (1990): Nova razmišljanja o revoluciji našega časa, v *Beseda, Dejanje, Svoboda: Filozofija skozi psihoanalizo / V, Problemi - Razprave*, 93-174
- Milohnič, Aldo in Rastko Močnik (ur.) (1996): *Along the Margins of Humanities*, Ljubljana, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij
- Nicholson, Linda J. (ur.) (1990): *Feminism/Postmodernism*, New York, Routledge

OBLAST PO ZLOMU MODERNE RESNIČNOSTI: LJUDJE IZ VASI MAKULEKE V JUŽNI AFRIKI

Povzetek: *Oblast kot moč obvladuje tako antropologe kot njihove "objekte raziskovanja". Mogoče jo je izslediti prek razkrivanja dogodkov na vseh področjih človeškega delovanja in umevanja, zato se ne zadržuje zgolj v t.i. klasični domeni "političnega" (v političnih institucijah). Selj se na prašne poti in med afriška grmičevja, v šolo iniciacije in kolibe vračev ter se razkriva prek dialogov, razmišljanj in komentarjev ljudi. Ljudje v pričujočem članku so posamezniki iz vasi Makuleke (Makuleke, Mabilique in Makahlule) v Severni provinci Republike Južne Afrike, s katerimi sem živela štiri mesece v letu 1999. Udeležba s participacijo razkrije, da je oblast nujno povezana z dojemanjem tistega, kar ljudje prepoznavamo kot resnično: v Makulekah je to skrivnostno delovanje poglavarja (preneseno na t.i. moderno institucijo CPA), z dojemanjem šole iniciacije kot skrivne združbe, ter s skrivnostnimi močmi vračev, ki ne samo sprejemajo duhove kot del resničnosti, temveč tudi upravljajo z resničnostmi, ki jih vplivi duhov preobrazijo. Vračji pripeljejo članek na njegov začetek: na vprašanje iniciacije antropologov v t.i. območja po zlomu moderne resničnosti, kjer vsakodnevno antropologovo delovanje v svetu "drugačnih" postane del procesa prepoznavanja in vedenja.*

Ključne besede: *Republika Južna Afrika, antropologija, terensko delo, oblast, politika, redefinicija "političnega".*

Pred vstopom v Makuleke v Severni provinci Republike Južne Afrike je potrebno umestiti ljudi iz vasi, pa tudi avtorico teksta, v južnoafriški okvir. Obenem je potrebno opozoriti na mišljenjski okvir, ki vodi avtorico med pisanjem, in ki jo je vodil med izvajanjem opazovanja z udeležbo v Makulekah.

* Mag. Jana Urh, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije

Uvodna razmišljanja: kratek sprehod po Južni Afriki

Južna Afrika je država različnosti. V danes demokratični Republiki Južni Afriki je leta 1996 na 1.219.090 kvadratnih kilometrih živelo 40.58 milijonov ljudi.¹ Od teh se jih je 76.7% opredelilo za Afričane ("African"), 10.9% za belce ("White"), 8.9% za "Coloured" (mešane) in 2.6% za ljudi indijsko/azijskega izvora ("Indian/Asian"). Populacija Južne Afrike sestoji iz etničnih skupin Nguni, Sotho-Tswana (South, North and West Sotho), Tsonga, Venda, Afrikaner, angleško govorečih, t.i. 'Coloured', Indijcev ter emigrantov iz preostalih predelov Afrike, Evrope in Azije. Tu so še predstavniki ljudstva Khoe in San. V Južni Afriki je enajst uradno priznanih jezikov; najpogosteje uporabljeni jeziki med prebivalstvom so Zulu (22.9%), Xhosa (17,9%), Afrikaans (14.4%), Pedi (9.2%) in angleški jezik (8.6%).

Težava z navedbo podatkov o populaciji Južne Afrike se začne in konča s prevodi (kot aplikacijami oziroma prenosi) delitve prebivalstva v skupine ljudi z določenimi značilnostmi, ki jih delijo od drugih skupin. Statistika kot veda o metodah zbiranja in analize podatkov prenaša in razvršča ljudi v skupine in z izborom spremenljivk določa meje med njimi. Ena od najočitnejših značilnosti Južne Afrike, ki prevzame vsakega prišleka, je prav raznolikost ločnic, meja, ki deželo definirajo, jo razdelijo in ji dajo obliko (prim. Christopher, 1994). *Apartheid*, politični sistem, s katerim je njeno prebivalstvo živelo več kot štiri desetletja, je kot koncept "pomensko soroden pikolovski proizvodnji razlik in razdelitev, še posebej razliki, ki je znana kot rasa" (Thornton, 1996: 142). Sistem *apartheid* je bil znan tudi kot posebna vrsta družbene proizvodnje z vizijo "razdelitve in ločenega razvoja vsake od rasnih skupin (bele, črne, indijske in mešane)", kot ga imenuje Južnič (1993: 70). Izvršen je bil v skladu z "masivno in nasilno prostorsko premestitvijo velike večine prebivalstva, ki je sledila racionalnemu, birokratsko vodenemu načrtu popolne razdelitve ljudi glede na pripadnost določeni rasi in kulturi" (Thornton, 1996: 142, prevod J.U). Idejni voditelji *apartheid-a*, ki so, kot navaja Thornton (ibid.), "raso enačili s kulturo", so svoj veliki načrt uresničevali v skladu z veliko zgodbo ("*master narrative*"), ki so se je ljudje lahko naučili v vseh šolah in drugih javnih institucijah, jo povzemali preko izvajanj državnih ritualov in opazovali na sprehodih mimo spomenikov.

Apartheid je bil uradno ukinjen 30. junija 1991. Takrat je namreč parlament (v katerem ni bilo predstavnikov večinskega ljudstva) izglasoval njegovo formalno ukinitvev oziroma ukinil nekaj njegovih temeljnih zakonskih podlag kot npr. zakon o registraciji prebivalstva (*Population Registration Act*), po katerem je moral biti vsak novorojenček raso klasificiran. Napredek v medčloveških odnosih je razviden iz referendumu leta 1992, na katerem je zmagala ustavna reforma. Kljub uvedbi nove zakonodaje, pa "rasni predsodki, distance in zavesti, ki so dejanska podlaga diskriminacije, ne izginjajo", kot je ugotovil Južnič (1993: 72).

Življenje v Južni Afriki v letu 1999 lahko študenta antropologije iz Slovenije, ki prisega, da sta "raznoličnost kot drugačnost, tujost kot nenavadnost vznemirljiva

¹ Podatki so navedeni glede na poročilo "Census '96" vlade Republike Južne Afrike, objavljenem na južnoafriški strani svetovnega računalniškega omrežja.

pojava v človeški splošnosti" (Južnič, 1991: 173), preseneti z vsakdanjimi reakcijami na drugačnost. Pravšnji splošni izraz za izkušnjo Južne Afrike po zakonski ukinitvi rasne ločenosti bi bila lahko identifikacijska panika². Južnič (ibid.) nas pouči, da je "tak način vedenja oziroma reagiranja vir averzije, ki se kaj lahko sprevrže v napadalnost". V velikih mestih Južne Afrike so številni umori, napadi, kraje in posilstva vsakdanja izkušnja.³ Nočni sprehodi po ulicah mest so priporočljivi zgolj z osebnimi stražarji temnejše polti. Ograjeni vrtovi in domovanja ljudi so varovani z alarmnimi napravami, t.i. "Arm Reaction Security". Poprejšnja ločenost razvoja vsake od rasnih skupin se seli na ločenost razvoja vsake od družin. Visoke ograje okrog zavarovanih domov kažejo na paničen strah pred soočenjem z drugačnostjo.

A ljudje z različnimi odtenki v barvi kože so kljub temu prisiljeni živeti drug z drugim in drug prek drugega v zdaj legitimno skupnem, odprtem diskurzivnem prostoru. Prejšnji zakonsko uveljavljen umik od drugačnega, podprt z neprebojno kategorijo rase kot identifikacijske točke, se zdaj odpira v legalno podprto soočennost z drugačnostjo. Južnoafričani danes izumljajo pravila govorjenja in delovanja v skupnih prostorih, kjer se poprej niso srečevali kot enakopravni subjekti ali državljani. Pripadniki različnih etničnih skupnosti v tem odprtem prostoru krojijo nove identitete: če je bila v preteklosti identiteta zgrajena na ločenosti od imaginarnega (temnega ali svetlega), na predstavi o "umazanih črnih" ali "rasističnih Burih", se zdaj načini vedenja ubadajo z realnim, preveč očitnim "črnim" in "belim".

Prihodnost Južne Afrike bo odvisna prav od procesa ponovne samo-iznajdbe njenih prebivalcev. Samo-iznajdba oziroma Foucaultovo "objektiviranje v sorazmerju" (Dolar, 1991: vii) so načini, kako ljudje sami sebe pretvorijo v subjekt. Mogoče jih je misliti sočasno z ostalima dvema objektivacijama: z načinom, ko je človeško bitje postavljeno za predmet vednosti, in z načinom, ko je človek postavljen za predmet oblasti (Foucault, 1991; Dreyfus in Rabinow, 1982). Človek kot predmet oblasti je objektiviran skozi proces ločitvenih praks. Ločitvene prakse so v primeru Južne Afrike temeljile na varni in izredno očitni razliki med nami in njimi, belimi in črnimi.

Nadaljnje razmišljanje: kratek sprehod po antropološki disciplini ob začetku 21. stoletja

Tudi antropologija kot disciplina, ki išče skupno v raznolikem, je na začetku novega tisočletja ujeta v proces ponovne samo-iznajdbe. Skozi razumevanje Foucaultovih dimenzij konstitucije subjekta (vednost/oblast/subjekt), je lahko tudi antropologija mišljena kot subjekt v smislu, da antropologi danes beremo svoje predpostavke za nazaj in se prepoznavamo kot subjekti specifične vednosti. To

² Izraz identifikacijska panika povzemam po Južniku (1993: 173), ki paniko postavi ob bok strahu in norosti in jo določi kot "nenadno zbeganost, zmedo, brezglavost in nepremišljenost".

³ Med leti 1989 in 1994, kot poroča Thornton (1996), je število oboroženih ropov naraslo za 98%. Število umorov pa za 48%.

prepoznavanje zaznamuje naš pogled na svet, vpliva na antropološko prakso in določa pristop k ljudem znotraj te prakse.

Antropološke teorije so lahko predstavljene kot zaokroženi miselni sistemi, postavljeni v določen čas in pripisani ustanovitelju (avtorju) ter poimenovani kot evolucionizem (Morgan), funkcionalizem (Malinowski), strukturalizem (Levi-Strauss) itd. Misel, ki sledi toku zgodovine, razvršča antropologe in njihov pogled na svet v kategorije ter jih predstavlja preko antropoloških konceptov. Ista misel danes razvršča t.i. nove smernice v antropologiji z oznakami post-, torej po (spet zgodovinsko umeščenih) predhodnih miselnih tokovih, in jih razume kot derivate poprejšnjih.

Antropološke teorije pa si lahko predstavljamo tudi brez znanih izvorov ali meja, brez znanstvenih kategorij in konceptov. Lahko jih mislimo kot naplavine velikega oceana vednosti. Ne sledijo že znanemu in se ne konstruirajo kot nasledek določene vednosti, temveč se znajdejo na obali zgolj za trenutek, preden jih ponoven val zaobjame in vrže nazaj v plitvino. Misli najnovejše smernice v antropologiji zahteva misliti in delovati v drugačni realnosti, gre za epistemološki in ne historični preskok. Označevanje teorij z oznakami post- v tej resničnosti zato ne vzdrži. Če je Levi-Strauss "pisal strukturalizem", ga je pisal zato, ker je doživljal in prepoznaval svet z določene pozicije. Antropologi danes ne pišejo s pozicij "po" ali "onkraj"; svet prepoznavajo prek specifične človeške pogojenosti.

Antropologija kot vednost in subjekt se nam lahko razkrije prek geneološkega mišljenja. Geneološko mišljenje v nasprotju z zgodovinskim poskuša "zabeležiti singularnost dogodkov izven monotone finalnosti" (Dreyfus in Rabinow, 1982: 106). V takšnem prepoznavanju sveta ni določljivosti, zakonov ali metafizičnih končnosti. Znanja kot logične in zaokrožene teorije izginejo; premik zaznave pa osvobodi in razkrije doslej nevidne vednosti o svetu.⁴ Prvenstvo izvorov in nespremenljivih resnic je uničeno; izvori spoznanja se osnujejo in razpršijo v vsakem trenutku.

Čemu bi se antropologi posluževali takšne metode? Čemu bi uničevali akumulirano znanje v nenehnem procesu samo-izpraševanja in iznajdbe? Po t.i. kvantnem preskoku (Lukšič, 1999) se vprašanji ne zastavljata več oziroma jih ni več mogoče zastavljati. Antropologi se ne poslužujejo metod spoznavanja za predstavljanje objekta raziskovanja; metoda namreč postane mišljenje samo, ki sledi dogodkom in njihovi lastni logiki.⁵ Ne gre tudi za nekakšno uničevanje poprejšnjih idej velikih avtorjev, kajti v deželi znanosti ni več kralja, ki bi ga bilo mogoče na-

⁴ *Analogija z dognanji kvantne fizike se nam na tem mestu kar ponuja. Kaj se dogaja z resničnostjo po kvantni teoriji nam ilustrativno ponazoril Griggon (cit. po Žižek, 1996: 226, prevod J.U.): "Najprej se pojavi elektron, skoči iz vakuumu koz zajec iz čarovnikovega klobuka. Potem potuje naprej, po kratki razdalji v času, preden spozna svojo napako, prepozna lasten ne-obstoj, se obrne in potopi nazaj, tja, odkoder je prišel." Žižek (ibid.) zaključuje, da se tako odpre prepoznavalcu popolnoma nova domena, domena pseudo-živega, ki v sebi nosi čisto potencialnost skrivnih dogodkov; le-ti se dogodijo v hipu negotovosti, v hipu, ko "univerzum pogleda stran".*

⁵ *Tudi "metodo" Hanne Arendt oriše Ernst Vollrath, eden izmed njenih interpretov, kot mišljenje samo (Jelušič, 1996: xii).*

domestiti.⁶ Le tako se lahko uresničuje nenehna geneologija antropološkega diskurza.

Zakaj se med "akademiki", ki jih povezuje oznaka "post-modernistični", kot virus širi skeptičnost do moralnih in političnih idealov modernizma in razsvetljenstva? Nezaupanje izvira iz razočaranja nad oblikami življenja na Zemlji, ki kljub obljubam osvoboditve še vedno povzročajo vojne, oboroževanje, uničevanje okolja in ekonomsko izkoriščanje; nad oblikami življenja, ki "Druge" (ženske, ne-kristjane ali ne-bele) še vedno postavljajo v drugorazredni moralni in politični položaj; nad oblikami, ki spodkopavajo korenine solidarnega sobivanja v imenu tržnega zaslužka in tekmovalnosti. Vzorce vedenja, ki povzročajo takšne življenjske oblike, lahko iščemo in najdemo v hvalospevu Descartesovega cogita, "dialektiki razsvetljenstva" (prim. Habermas, 1988: 83 in dalje), v "modernem kartezijanskem horizontu" oziroma "moderni zgodovinski strukturi" (prim. Debeljak, 1989: 76). V tem horizontu se človek osvobodi kozmološkega, samoumevnega pojmovanja sveta, to pa pomeni, da lahko zaupa le avtoriteti razuma. Razum določi prepoznavne objekte spoznavanja, se poslužuje jezika za njihovo določitev oziroma se varno umesti v "brisanje diskurzivne realnosti" (Foucault, 1991: 17). Zaradi strahu pred "težko, zastrašujočo materialnostjo" diskurza (ibid.: 4) ki je strah pred norostjo⁷, se razum zateče v objekte prepoznavanja, ki vzpostavijo subjekt prepoznavanja. Subjekt se zgradi na podlagi razlikovanja od objekta; ni več identitete brez razlike.

Delitev med objektom in subjektom je pripisana Descartesu (Tweyman, 1993). A Descartes (po Tweyman, 1993: 49) med meditacijami ni upošteval človeškega delovanja, temveč zgolj vedenje o svetu. Človek, ki predstavlja združitev akcije kot delovanja in vedenja, kot umestitev v določeno realnost, je lahko Cervantesov Don Kihot, ki je malo spal in veliko bral, "zato so se mu posušili možgani in pamet mu je šla po vodi... Resnično, ko je bil že čisto ob pamet, mu je šinila v glavo najbolj nenavadna misel, kar si jih je kdajkoli izmislil kak norec na svetu, misel namreč, da je prav in potrebno, če za povečanje svoje časti, pa tudi v prid državi, gre za popotnega viteza, jo s svojim orožjem in konjem mahne križem po svetu za dogodivščinami in počenja vse tisto, kar so, kot je bral, počenjali popotni vitezi, namreč maščuje vsakršne krivice ter išče priložnosti in nevarnosti, ki si bo v njih, ko jim bo kos, pridobil nesmrtno ime in sloves" (Cervantes, 1988: 25, 1). Don Kihot je bil tako gotov vase in v svojo stvar, da je bil zaradi te gotovosti pripravljen zavreči vse, svojo posest in celo svoje ime. Nor je prav zato, ker je tako identificiran s svojo

⁶ Na tem mestu se navežujem na znano Foucaulovo spoznanje o pravu na zahodu, ki vedno pripada kralju: Foucault (1976: 29-40) se zavzema za to, da pri spoznavanju kralju odsekamo glavo.

⁷ Foucaultovo razmišljanje o zabrisovanju diskurzivne realnosti razumem kot iskanje opornih točk, ko se razum sooči z močmi in nevarnostmi diskurza. Razum poskuša obvladati njegove naključne dogodke, zato diskurz omeji, kontrolira in selekcionira preko določenih postopkov, t.i. izključitvenih sistemov. Prepovedana beseda, razločevanje norosti od razuma in volja do resnitve so za Foucaulta tisti izključitveni sistemi, ki delujejo na diskurz od zunaj. Obenem razum določi pogoje njihove uporabe: "nihče ne bo vstopil v red diskurza, če ne izpolnjuje določenih zahtev ali če ni že na začetku za to kvalificiran" (Foucault, 1991: 13).

⁸ Norec je tisti, ki živi v težki in zastrašujoči materialnosti diskurza. "A čim smo noter, do kraja potopljeni vanjo, že plavamo v nji in njen pritisk občutimo kot samo spontanost", razloži Žižek (1985: 87).

podobo, da imamo opravka s popotnim vitezom, ki misli, da je popotni vitez. Za to identifikacijo Don Kihot ni potreboval "drugega".

Antropologi, ki poskušajo ulti kartezijanskim koordinatam razuma, stojijo pred podobno nalogo. Ko razpade delitev med subjektom in objektom, se "razkrije področje resnice, prekrito z lastno iluzijo" (Hastrup in Hervik, 1994: 226). Vse Lyotardove (1988) "velike zgodbe" so lahko umeščene v to področje, a segmenti so združeni v celoto šele s priznanjem, da ni vednosti brez procesa delovanja, logika identifikacije prek opozicij pa je razkrita kot "logika subordinacije in dominacije" (Benhabib, 1992: 15). V tem horizontu antropologi morajo postati domorodci, domorodci antropologi; ko nasprotja med zahodom (West) in ostalimi (Rest) razpadajo, ni mogoče več govoriti o centrih in periferijah, marginalnost pa zamenja izsrediščenost.

Antropologi se na tej poti brez oporišč opozicij *cogita* morajo soočiti z "epistemološkim strahom" (Hastrup, 1995: 10) in sprejeti dejstvo, da "mi nimamo identitete, temveč jih ustvarjamo,...in samo ta mit nam omogoča živeti" (Hastrup, 1988: 342). Pozicije, s katerih je mogoče delovati in pisati, so vedno brez trdne osi. Sprehod iz enega dela terena (vasi) na drugega tako lahko razkrije različne oblike 'civilizacij', 'tradicij' ali 'kultur', izsrediščenost pa zabriše marginalnosti, kajti vsi postanemo marginalni v vsakem trenutku. Izkušnja razsrediščenosti postane znana, njena ubeseditev pa ostane problematična.⁹ T.i. literarni preobrat v antropološki misli je mogoče brati kot odsev te izkušnje.

Moje bivanje med ljudmi iz treh vasi Makuleke (Makuleke, Mabilique in Makahlule) na robu Severne province v Južni Afriki, s katerimi sem živela štiri mesece (med avgustom in decembrom leta 1999), je bilo pogojeno s poskusi preseganja opozicij med nami in njimi. Ker je stik z ljudmi bele barve kože v Makulekah redkost in razlike v barvi kože očitne, je bila moja identiteta v vasi vedno in povsod določena prek vednosti o identiteti belega človeka. Oblike vednosti o *valungu* (šangan izraz za belce)¹⁰ so me spremljale na vsakem koraku, ob vsaki dejavnosti. "Tako jaz kot ona sva izginili v pragmatični reflektivnosti predstave, ostalo mi je samo moje telo. Brez jasne definicije sebe moja oseba ni zmogla biti izražena z besedami. Moja "vsebina" se je porazgubila, ostala je samo izmišljotina za doseganje določenih ciljev" (Hastrup, 1988: 342).

V vasi sem bila določena kot "objekt beli človek" v tolikšni meri, da se je preseganje poslednje opozicije na poti antropološke misli - opozicije med vednostjo in delovanjem - razkrila ne več kot izbira, temveč kot eksistenčna nujnost. Resnič-

⁹ Hastrup (1997: 352) opiše izkušnjo združitve centralnosti in marginalnosti v nenehno spreminjajoči se situaciji kot "položaj radikalnega drugega v odnosu do konceptualnega prostora".

¹⁰ Beli človek ima denar, bogastvo, ki ga skriva. Zato ga je potrebno zaprositi za denar. Omogočena mu je primerna izobrazba, zato je z njim treba ravnati previdno. Izkazovati mu je treba spoštovanje, ker je nepredvidljiv, saj v njegovem svetu veljajo drugačna pravila igre. Težko mu gre zaupati. Nikoli ne bo zmogel razumeti, kaj pomeni živeti na način ubuntu, torej v skladu z afriškim načinom črnega človeka. A beli ljudje so pretkanji, zato je njihov cel svet. Za to je odgovoren bog. Belemu človeku je treba slediti. (Vsi stavki so dobeseden prevod izgovorjenih besed med pogovori z "informatorji".) Vednosti o belem človeku so se v Makulekah razkrivale na različne načine: na kliniki je imela medicinska sestra zadržke, ko me je bilo potrebno fizično pregledati, saj bi z dotikom "kršila pravila moje kulture", med šolo iniciacije pa je ena od žena prehodila nekaj deset km samo zato, da bi videla gole bele prsi.

nost skozi mišljenje binarnih opozicij, ki so mi bile na poti vsak dan, je preprosto oteževala zbiranje antropološkega gradiva, torej vključevanje v življenje samo. Edina možnost za opazovanje z udeležbo je postal proces "preseganja, če ne upiranja, zgodovinsko prejetim strukturam vedenja in oblasti" (Knauff, 1996: 166), prakticanje antropologije pa dejavnost, preko katere je mogoče prepoznati "procesualnost v vsakem dogodku" (Hastrup, 1997: 354). Antropološko raziskovanje na terenu je postalo ravno tako pomembno kot rezultati raziskave. Teorij, ki se izoblikujejo skozi takšen proces, ni več mogoče ločiti od praks samih in kot takšne so tudi prepoznane.

Moja predstavitev ljudi iz Makulek poskuša slediti zgoraj opisanemu razmišljanju kot delovanju. Zato njihova "različnost" ni predstavljena skozi globalno delitev Mi/Oni, temveč je predstavljena v specifični kontekst, kjer delujemo le on(a) in jaz. "Informatorji" iz Makulek so vedno komentatorji, postavljeni v določeno situacijo znotraj sveta prisvajanja in obvladovanja pomenov in moči. Nikoli ne nastopajo kot "predstavniki" določenega 'ljudstva', 'spola', 'starostne strukture' ali 'tradicije', pač pa vedno znova komentirajo, se odzivajo in določajo pomene in oblike moči, ki takšne "zastopnike" ustvarjajo.

Ljudje iz vasi Makuleke

Ljudje iz vasi Makuleke, Mabilique in Makahlule glede na antropološko literaturo (Junod, 1962a; Schapera, 1946; Harries, 1987) pripadajo ljudstvu Šangan, klanu Maluleke in mlajši skupini znotraj klana, imenovani Makuleke. Govorijo jezik Šangan (*Xitsonga*). Pred letom 1969 so živeli na območju, znano kot Pafuri (glej Prilogo 1), ki je danes del severnega predela Krugerjevega nacionalnega parka (KNP). Leta 1969 so bili nasilno preseljeni, njihovi domovi požgani, njihova zemlja pa spremenjena v zaščiteno območje v skladu s naravo-varstveno politiko. Nasilna preselitev takrat okrog 3000 ljudi Makulek je sovpadala z ustvarjanjem etnično čistih, ločenih domovin (t.i. *homelands*), torej s politiko ločenosti (*apartheid-a*). Hkrati je omogočila razširitev KNP, ki danes velja za enega turistično najbolj obiskanih nacionalnih parkov na svetu. Številni turisti z vseh koncev sveta tako lahko danes opazujejo in fotografirajo slone, žirafe, opice ali leve iz avtomobilov, ki jih varno ščitijo pred napadi živali, tudi na področju, kjer so se nekdaj rojevali, živeli in umirali ljudje Makulek. Turisti seveda ne ubijajo živali za preživetje, ne ribarijo v rekah Limpopo in Lebube in ne nabirajo sadežev z dreves, kot so to počeli ljudje Makuleke.

Leta 1994 je demokratično izvoljena južnoafriška vlada na čelu s stranko Afriški nacionalni kongres (*African National Congress, ANC*) sprejela zakon o povračilu pravic do odvzete zemlje (*Restitution of Land Rights Act*). Makuleke so v skladu z zakonom vložili zahtevo za povračilo zemlje na območju Pafuri. Po več kot dvehletnih pogajanjih so člani za to priložnost ustanovljene združbe za skupno lastnino (*Makuleke Communal Property Association, CPA*) skupaj z zastopniki nacionalnih parkov v Južni Afriki (*South African National Park, SANP*) podpisali sporazum o lastninski pravici (*Makuleke Land Claim Agreement*). Makuleke so tako ponovno

postali lastniki zemlje na Pafuri območju, a jim je bila v skladu z določili sporazuma onemogočena ponovna naselitev na svoji zemlji. Pafuri je ostal del KNP, t.i. člani skupnosti (*community members*)¹¹ pa so pridobili t.i. komercialne pravice do zemlje.

V času mojega terenskega dela so se demokratično izvoljeni¹² člani izvršilnega odbora CPA (na čelu s poglavarjem) posvečali načrtovanju komercialnega izkoriščanja zemlje. Sestajanje članov je vedno potekalo za zaprtimi vrati, informacije o pogajanjih s številnimi potencialnimi investitorji ali predstavniki vlade (*Department of land Affairs, DLA*) pa so bile med ljudmi obravnavane kot skrivnostni podatki. Člani izvršilnega odbora so se udeleževali t.i. delavnic (*workshops*), ki so jih organizirale državne in nevladne organizacije; usposobili naj bi se v decentralizaciji odgovornosti med pripadniki skupnosti in znotraj državnih ustanov pri splošnem razvoju skupnosti (prim. Matowanyika in Sibanda, 1998: 52). A znanje, pridobljeno med delavnicami, je bilo ponovno umeščeno v domeno skrivnostnega, do katerega preostali prebivalci Makulek (legitimni člani CPA v skladu z ustanovno listino CPA) niso imeli dostopa.

Nezaposlenost je v Makulekah največji socialni problem, s katerim se soočajo predvsem mladi moški, njihove žene (ali dekleta) in posredno otroci. Vrnitev lastninske pravice do "starih Makulek", kot imenujejo območje Pafuri, je zanje pomnilo napoved odpiranja novih delovnih mest znotraj KNP. A njihova pričakovanja so ostajala neizpolnjena. Večina mladih je med prvimi tedni mojega bivanja v Makulekah govorila o nezaupanju do ljudi, izgubljenih sanjah in nevzdržnosti položaja mladega (črnega) človeka v vaseh ter z menoj delila sanje o boljšem življenju z elektriko, tekočo vodo, avtomobili in prenosnimi telefoni. "Raziskava gor ali dol; s tvojim barvnim make-up-om bi ušel daleč, daleč stran. Nad črnim človekom viši prekletstvo. Pojdi, preden se ujameš vanj"¹³, je začetke mojega terenskega dela iskreno komentiral eden izmed mladih "informatorev".

Oblast v Makulekah

Moje razumevanje "prekletstva" v Makulekah sem začela z iskanjem "političnega", vzorcev oblasti, ki oblikujejo življenje v vaseh. Moja prva postojanka na poti so bila tradicionalna politična srečanja (*bandla*), sestanki treh starešin (*ndhuma*) iz vasi Makuleke, Mabilique in Makahlule s svojimi svetovalci in starejšimi, uglednimi možmi v vasi. Njihova poročila o dogodkih v vasi (od postavljanja ograj, pogrebov in vzrokov smrti, načrtovanja setve do osebnih zamer med posameznimi druž-

¹¹ Člani CPA med pogovori ne pozabijo poudariti, da so pripadniki Makuleke "skupnosti" (*community*) in ne pripadniki nekakšnega "plemena" (*tribe*) ali "klana" (*clan*).

¹² Demokratične volitve predstavnikov CPA (ali predstavnikov "civilnih združb" v vasi) potekajo na svojevrsten način. Na "tradicionalnem" političnem shodu (xividzo) plemenski starešina (*ndhuma*) predlaga imena potencialnih kandidatov. Moški potrdijo kandidate z glasovi odobravanja, ženske, ki sedijo na tleh, ločene od moških, pa svoje odobravanje izrazijo s ploskanjem.

¹³ Vsi nadaljnji komentarji "informatorev" iz vasi bodo v mojem besedilu predstavljeni s posevnim tiskom in z navednicami.

nami in zakonskih sporov) so bila obravnavana vsak ponedeljek pod drevesom poleg poglavarjevega vrta. Ženske se *bandla* srečanj niso udeleževale; tudi mladim možem je bil v skladu s "tradicijo" dostop do tradicionalnih sestankov prepovedan, a so kljub temu prihajali in poslušali starejše vsak ponedeljek. Želeli so izvedeti, kako je z njihovimi možnostmi za zaposlitev na območju "starih Makulek"; prišli so na edino mesto, kjer bi informacije o svoji prihodnosti lahko dobili. Starejši moške (predvsem starešine) so se na njihovo prisotnost odzivali z ogorčenjem. Razprave o "razpadu tradicije, splošnem pomanjkanju spoštovanja in neupoštevanju pravil" so bile na dnevnem redu zelo pogosto. Vtis o splošni zmede glede pristojnosti posameznih "političnih struktur", pravil igre in skrivanja informacij se je še stopnjeval, ko so t.i. predstavniki "civilnih združenj" priznavali, da "nihče več ne ve, kdo v vasi rešuje probleme in kdo je za kaj odgovoren". Tudi t.i. skupna tradicionalna politična srečanja (*xividzo*), ki naj bi bila sklicana za vse ljudi (vključno z ženskami), so se zaključevala s splošnim nezadovoljstvom. Poglavar (*hosi*) se *bandla* in *xividzo* srečanj v času mojega terenskega dela ni nikoli udeležil. Tudi predstavniki izvršnega odbora CPA, ki naj bi v skladu z ustanovno listino na tradicionalnih političnih srečanjih poročali o napredku pri komercialnem razvoju območja Pafuri, tega niso uresničevali.

V nasprotju s splošno zmedo znotraj vse bolj odprtega prostora "tradicionalnih" političnih srečanj, so sestanki "moderna" izvršnega odbora CPA potekali po točno določenih pravilih, z izbranimi člani, predsednikom (poglarjem), sekretarjem, blagajnikom in posebnim izvrševalcem tekočih zadev¹⁴. Med člani sta, v skladu z določilom listine o ustanovitvi CPA, tudi dve ženski.¹⁵ Predstavniki CPA, ki "znajo združiti moderno in tradicionalno obnašanje", kot jih je opisal eden od nezaposlenih mladcev v vasi, so se redno zbirali za zaprtimi vrati t.i. plemenskega urada (*Tribal Office*). A poročila o vsebini njihovih sestankov, pisana v angleškem jeziku, ki ga večina ljudi v vaseh ne govori ali razume, so ostala varovana kot največja državna skrivnost. Celotna listina o ustanovitvi CPA, ki naj bi bila v skladu z določili razdeljena vsem prebivalcem v vasi, je v predstavah ljudi pridobila naziv "strogo zaupnega dokumenta".

Kako razumeti t.i. "nedemokratičnost" obnašanja predstavnikov CPA, ki se uče "demokracije" na vsaki od t.i. delavnic? Čemu tajnost, skrivni dokumenti in "komunikacijske pregrade" med ljudmi? Kako to, da se novo nastala moderna institucija (CPA), katere namen je zastopati vse pripadnike skupnosti Makuleke pri upravljanju njihove lastnine (prim. CPA Constitution, 1998), pretvarja v združbo za izbrance? Ali gre res za razpad "tradicionalnih" vzorcev političnega odločanja?

¹⁴ Porazdelitev t.i. funkcij (predsednika, sekretarja itd.) je v Makulekah potrebna s kakršnokoli na novo ustanovljeno "organizacijo": tako ima predsednika, sekretarja in blagajnika plesni klub (imenovan "Ma don't care") in podmladek cerkvenega odbora "Faith Apostolic Mission"; celo organizacija otroške zabave zahteva takšno poimenovanje.

¹⁵ Obe ženski sta med našimi pogovori zatrjevali, da sta "emancipirani" in poznata svoje pravice. "Emancipacija" žena v Makulekah je mogoče razumeti le prek vsakodnevnega opazovanja sporazumevanja med mošči in ženami kot komunikacije, ki ni izražena z besedami. Ker se sestankov CPA zaradi njihove skrivne narave nisem nikoli udeležila, o sporazumevanju med člani in članicami izvršilnega odbora tudi sama ne morem povedati ničesar.

Za razumevanje "tradicionalizacije modernega", kot bi tovrstne prakse imenoval Thornton (1999a), je potrebno zapustiti domeno "političnega" v Makulekah, se podati na prašne vaške poti, med afriško grmičevje, v domove ljudi, v vaške bare, cerkve ali kolibe tradicionalnih vračev (*n'anga*)¹⁶. "Politično" je potrebno prepoznati prek dogodkov, vsakodnevnih gest, besed in delovanj ljudi, ga zoperstaviti "političnim strukturam" in ga pomensko ponovno določiti. V mojem prispevku določam pomen "političnega" tako, da ga umestim v polje "skrivnih vednosti", s katerimi se vedno znova vzpostavljajo položaji poglavarjev (plemenskih vodij), voditeljev šole iniciacije in vračev. "Nosilci politične moči" v Makulekah skupaj z vsem članstvom skupnosti spoznavajo in ustvarjajo resničnost prek določenih oblik vednosti, katerih konstitutivni del so skrivnostne formule (ki so lahko v angleščini spisani dokumenti, skrivna gesla v šoli iniciacije ali vračevski pogovori z duhovi). Ko se polje "političnega" ne zadržuje zgolj v političnih institucijah ("tradicionalnih" ali "modernih"), je mogoč tudi ponoven razmislek o oblasti oziroma oblastnih odnosih.

Oblastni odnosi se začenjajo razkrivati že z učenjem pozdravov in izrazi naslavljanja med ljudmi. Ritual pozdravljanja v vasi odpira vse družbene odnose; besedne zveze in telesni gibi pokažejo, kako ljudje sprejmejo (ali odklonijo) drug drugega. Ljudje s pozdravom odprejo diskurzivni prostor, znotraj katerega se potrdi ali odkloni spoštovanje do določenega "drugega".

V Makulekah je vedno in nujno potrebno pokazati spoštovanje do poglavarja, starejših oseb in staršev. Ženske morajo izkazati spoštovanje moškim, vsi pa spoštljivo naslavlajo poglavarja. Lahko govorijo za njegovim hrbtom, ga orisujejo kot alkoholika, ne-vernika ali neizobraženca, pa vendar ga bodo ob sprejemu pozdravili s primernimi besedami in gibi. Predvsem se položaj poglavarja¹⁷ v vasi ohranja prek t.i. "praznega prostora", ki vedno spremlja njegovo prisotnost. "Prazen prostor" se vzpostavlja s fizično distanco od ostalih ljudi (med hranjenjem, sprehodi, med zabavami ali sestanki) in omejenim številom ljudi, ki imajo priložnost prihajati z njim v stik (člani družine in starešine), torej z izrazito omejeno in ritualno določeno (besedno) komunikacijo.

Prek tovrstnih izrazov spoštovanja in obnašanja ljudi do poglavarja, se nam razkrije prvi vpogled v oblastne odnose. Thornton (1999b) ugotavlja, da oblasti (moči) poglavarja ne moremo primerjati z oblastjo nosilcev državnih funkcij v moderni državi. Gre za dve različni obliki oblasti: "obliko, ki temelji na *razširitvi vpliva*, in obliko, ki temelji na *verigi ukazov*" (ibid: 15). Tako ukaz v pisni obliki,

¹⁶ V pomanjkanju primernejšega prevoda za izraz *n'anga* uporabljam izraz *vrač* za človeka, ki z dejanji in stvarmi, ki imajo nenavadno, skrivnostno moč, vpliva na koga ali pa odvrča nevarnost in zdravi bolezn. Pomen je povzet iz Slovarja Slovenskega knjižnega jezika (1994).

¹⁷ Naj na tem mestu omenim, da ima poglavar Joas Makuleke Mugakula uradno štiri žene; dve živita z njim, preostali dve, ki jih redno obiskuje in finančno podpira, pa v vasi. Ljudje (vključno z mladimi možmi) v vasi opisujejo mnogoženstvo predvsem kot način življenja, ki si ga lahko "privoščijo" bogati ljudje (bogat mož lahko plača kupnino za več žena in vzdržuje veliko število otrok). Ker poglavar Makuleke še vedno bije boj za uradno priznanje statusa poglavarja s poglavarjem Mhinga, mu državne oblasti namenjajo vsako-mesečno plačilo za opravljanje funkcije starešine (ndhuna) poglavarja Mhinga. Njegova plača je zato precej nižja kot znesek, ki ga prejme poglavar Mhinga, vzdrževanje omenjenega načina življenja pa znatno oteženo.

torej kot zakonska odredba, ne predstavlja tiste sile, na kateri bi oblast temeljila. Oblast, ki določa poglavarjev položaj, je vedno "neizgovorjena, a splošno razširjena moč znotraj domene skrivnostnega, ki lahko pripada vračem, čarovnicam, vodjem šol iniciacije in samemu poglavarju" (Thornton, 1999b: 15). Njihovi položaji so umeščeni v polje vednosti, ki ga vedno znova obnavljajo vsi ljudje.¹⁸ Ne gre torej za to, da bi kot politične ali spiritualne "avtoritete" posedovali eksplicitno znanje ali informacije, ki jih namenoma ne delijo z drugimi ljudmi, kot bi se to zgodilo s skrivnimi podatki v primeru oblike oblasti, ki temelji na verigi ukazov. Poglavar, obkrožen s "praznim prostorom", ne ukazuje ljudem neposredno. Ravno nasprotno, na ljudi vpliva prav s svojo odmaknjenostjo od njih. Skrivnostno delovanje, ki nima podlage v verbalni komunikaciji, postane del procesa odločanja.

"Nedemokratično" obnašanje predstavnikov CPA, na čelu s poglavarjem, se nam tako začne razkrivati v povsem drugi luči. Tradicionalna politična srečanja vaških veljakov, nekdanj zgrajena na avtoriteti skrivnega vedenja, izgubljajo na veljavi zaradi svoje odprtosti in številnosti akterjev. "Prazen prostor" je enostavno zapolnjen, s tem pa porušeno pravilo "spoštovanja tradicije". A to še ne pomeni, da na veljavi izgublja "tradicija". Seli se namreč za zaprta vrata "moderno" organizirane CPA, ne toliko zaradi tega, ker bi predstavljala določeno kontinuiteto s preteklostjo, pač pa zato, ker je "implicitna in nedoločljiva" (Thornton, 1999b: 15). Vsi ljudje v Makulekah imajo o njej svojo predstavo, jo opisujejo, določajo in vedno znova postavljajo ob bok modernim vzorcem vedenja, pa vendar ne more biti nikoli izražena z besedami. "S svojim očetom se enostavno ne pogovarjam, saj ga spoštujem. To je tradicija in nihče je ne more podreti," obupano zakriči eden od mladih in nadvse "modernih" nezaposlenih učiteljev v vasi, potem ko zaključi najino razpravo o posledicah francoske revolucije. Njegov obupani vzklik je dogodek, ki ga je mogoče brati kot učinek tradicije. A čista implicitnost in nedoločljivost ne more povzročiti¹⁹ dogodkov ali dejanj ljudi; delovanje in vidni dogodki (kot učinki) imajo svoj izvor v "vsem skupnih oblikah vedenja,...ki jo lahko imenujemo kultura" (ibid.).

Poskusi razumevanja praks, ki naj bi razkrile skrivnosti oblastnih odnosov in domene "tradicionalnega", odkrijejo veliko informacij med afriškim grmičevjem (*bush*²⁰), ki obkroža vse tri vasi (Makuleke, Mabilique in Makahlule) pod nadzorom poglavarja Makuleke. V bush odhajajo dekleta in fantje, da bi bili v skladu s "tradicijo" preobraženi v može in žene in kot taki opravljali svoje s spolom določene funkcije v vasi. Pomeni, ki jih "predstavniki" nasprotnih spolov pripisujejo iniciaciji, pa razkrijejo raznolikost ustvarjanja "ženske" in "moškega" v Makulekah.

Uvod v šolo iniciacije se začne s sliko, da je življenje v vasi (doma, na prostoru odprtega, kjer vlada red) zgrajeno na meji, ki loči vas od začetka afriškega *bush*-a

¹⁸ Tudi družinski očetje svoj položaj oziroma spoštovanje vedno znova obnavljajo prek "ne-razpravljanja" s svojimi sinovi ali hčerami. Tako je pogovor med očetom in sinom, podprt z argumenti, izraz nespoštovanja do očeta.

¹⁹ Razmišljanje v okviru "vzroka" in "posledice" nas v razumevanju tovrstnih učinkov tradicije ne pripelje daleč: oblast ni pogojena z močjo kot silo, ki deluje in posledično spremeni začetno stanje.

²⁰ V slovenskem jeziku bi bila najbližja, a precej neprimerna beseda za bush grmičevje. V jeziku XiTsonga je bush lahko nhova (območje bližje vasi) ali mananga (ki pomeni dobesedno divjino).

(kjer se začenja prostor nevarnosti in kaosa). Inicijacija (preobrazba deklet in fantov) naj bi se dogodila v *bush*-u, daleč od pogledov domačih, predvsem pa daleč od pozornosti nasprotnega spola. Vstop v šolo iniciacije in podatki, zbrani med pogovori z informatorji lahko izdajo, da je za razumevanje preobražanja deklet v žene ter fantov v može potrebno pokazati tudi na prostor med "redom" in "kaosom".

Med potekom šole za dekleta ali fante so pravila določena. Potrebno se jim je pokoriti, predvsem pa jih varovati kot skrivnosti. Naučiti se je potrebno skrivnih formul (*khoro*), ki pa "ne pomenijo ničesar; nihče jih ne razume, a prav vsak si jih zapomni", kot razlagajo mlade žene in moške. Voditelji šol iniciacije pokažejo mladcem vse grozote, nevarnosti in skrivnosti znotraj področja "na drugi strani", kot ljudje šolo imenujejo. Skupaj z novinci delujejo v polju vednosti in oblasti, ki je spet "neizgovorjena, a splošno razširjena moč v domeni skrivnostnega" (Thornton, 1999b: 15). Kaos je v domeni skrivnostnega preobražen v red, ki pa ga mladci ne razumejo (kot ne razumejo skrivnih formul) oziroma mu ne pripisujejo pomena. "Tradicija" je ponovno implicitna in nedoločljiva. Zgrajena je na "skrivnostih" in skrivanju skrivnosti pred "predstavniki" nasprotnega spola.

Vsakodneven sprehod po vasi nam lahko razkrije učinke tovrstnih skrivnih moči, ki se kažejo v polju med redom in kaosom. Moški in ženske v tem polju delujejo, so vanj aktivno vključeni, ga komentirajo in mu poskušajo ubežati. Pri tem ženske predvsem fizično delajo, moški pa precej manj. Učinki se kažejo tudi v lokalnih barih, kjer se dekleta prodajajo za steklenico piva, v neželenih nosečnostih ali v negodovanju nad mnogoženstvom, skupaj s sanjami o domovih z elektriko in vodo, o avtomobilih ali mobilnih telefonih. Prepoznati jih je mogoče zato, ker ljudje v Makulekah vedno delujejo v skupnem diskurzivnem prostoru, kjer si ljubimci (prijatelji) "razkrijejo" skrivnosti z "one strani". Za napovedanimi in razkritimi "skrivnostmi" tradicije se pogosto ne skriva prav nič oprijemljivega, njeni učinki pa znajo biti izredno praktične narave.

Tudi vrači (*n'anga*) v Makulekah razkrivajo skrivnosti. V njihovi resničnosti delujejo duhovi, ki so lahko duhovi umrlih prednikov ali drugih ljudstev, ki so prepotovali velike razdalje, da bi uravnavali življenja ljudem. Določeni rituali so potrebni za izgon nezaželenih in sprejem dobrodošlih duhov. Z njimi se je potrebno pogovoriti, jih povprašati za nasvet, poslušati in razumeti njihova sporočila. Najlažje je priti v stik z njimi med sanjanjem ali med izvedbo t.i. rituala bobnanja. Vrači v vasi s pomočjo in obvladovanjem duhov lahko ozdravijo bolni, razrešijo ali opozorijo na probleme svojih pacientov s tem, ko vržejo kosti in preberejo njihovo govornico, lahko pa tudi preprečijo uroke t.i. čarovnic/kov, ki škodujejo ljudem. Ljudje iz vasi prihajajo k njim tudi, ko "trpijo za boleznijo, ki se ji reče nezaupenost", kot obrazloži *n'anga* iz vasi Mabilique.

V Makulekah je mnogo kristjanov (samo v vasi Makuleke je šest različnih krščanskih cerkva), ki "tradiciji" (prisotnosti in vplivu duhov) poskušajo ubežati. Jezus Kristus jim pomaga pri obvladovanju nepredvidljive resničnosti, v kateri "posameznik lahko zdravi, škoduje ali kako drugače vpliva na drugega brez intervencije besed, pač pa zaradi čustva ljubosumja, jeze ali čistega slučaja" (Thornton, 1999b: 19). V tej resničnosti posameznikov razum ne pripada nujno njemu same-

mu. Čarovnice ali predniki so lahko tisti, ki ga obvladujejo, nesreče pa so učinki domene skrivnostnega, pred katero se je potrebno zavarovati. Kristjani lahko redno zahajajo v cerkev in se javno odrekajo "tradiciji" vračev. A "tradicija" postane še kako prisotna ob večjem in nerazložljivem problemu. Duhovi so del resničnosti in "ko udarijo, si vsak razumen človek poišče najrazličnejše oblike pomoči, da bi se jih ubranil", razloži eden od kristjanov.

Vračji so lahko razumljeni kot tisti, ki obvladujejo prostor med redom in kaosom človeškega življenja, ker hkrati *razumejo* skrivnosti duhov in *delujejo* v domeni skrivnih vednosti. Delujejo v skladu z eno od osnovnih predpostavk "skrivnega": različni duhovi obvladujejo vse ljudi, ljudje so vedno "obsedeni", a z duhovi se je mogoče pogajati in tako obvladati njihovo moč. V resničnosti, ki je poseljena z duhovi, si vrachi ustvarijo pozicijo moči, ker znajo združiti tako vedenje o resničnosti kot delovanje znotraj nje. Duhovi so vedno prisotni v njih samih, saj so vendar kot ljudje.²¹ Potujejo lahko daleč stran, izven Makulek, prečkajo državne meje, a se razkrivajo med političnimi srečanji, v šoli iniciacije, med sprehodi po vasi in med sanjanjem. "Potujoča" znanost, ki jo "tradicionalni" vrachi razvijajo, da bi obladovali učinke obstoja duhov, je nujna za njihovo lastno preživetje, pa tudi za preživetje vseh ostalih ljudi v Makulekah. Delovanje vračev je pragmatična in praktična "spiritualnost", ki ne izhaja iz dualizma subjekt (pacient) in objekt (duh). Takšna delitev bi bila v resničnosti, kjer so duhovi naseljeni v vsakem človeku, ne samo nesmiselna, temveč tudi izredno nevarna.

Zaključek

Antropologija je znanstvena disciplina, ki ob začetku novega tisočletja poskuša razkriti "področje resnice, prekrito z lastno iluzijo" (Hastrup, 1994: 226). Oblast kot moč je nujno in neobhodno povezana s tistim, kar ljudje prepoznavamo kot resnično. Resničnost po razrešitvi dualizma med subjektom in objektom je vedno poseljena z doslej neznanim in povsem drugačnim. Proces "antropologiziranja" na poti k razkrivanju neznanega zato vedno spremlja "epistemološki strah". Proces je delovanje v resničnosti, kjer objekta raziskave ni mogoče izmeriti, popisati in zamrzniti v določenem času in prostoru. Vračji iz Makulek nas poučijo, da "duhovi" nikoli ne naselijo območja izven človeka samega. Tudi "drugačnega" ni več mogoče iskati izven samega antropologa, na eksotičnih krajih ali med predstavniki "drugih" kultur. Takšna delitev, pravijo "drugačni", ni samo nesmiselna, temveč tudi nevarna.

²¹ "Duhovi so kot ljudje," razlaga ena izmed vračev iz Makulek.

LITERATURA

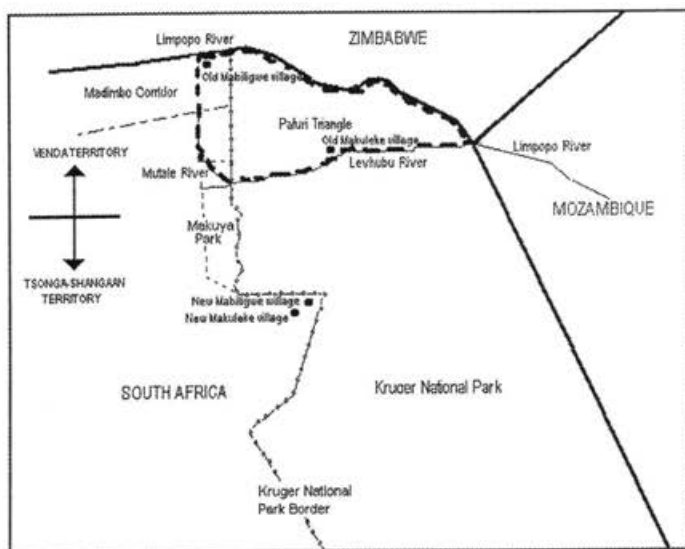
- Arendt, Hannah (1959): *The Human Condition*, New York, Doubleday Anchor Books.
- Benhabib, Seyla (1992): *Situating the Self*, Cambridge, Polity Press.
- Cervantes, Miguel de Saavedra (1988): *Veleumni plemič Don Kihot iz Manče*, Ljubljana, Cankarjeva založba, zv. 1-4.
- Christopher, A. J. (1994): *The Atlas of Apartheid*, London in New York, Routledge.
- Debeljak, Aleš (1989): *Postmoderna sfinga*, Celovec-Salzburg, Založba Wieser.
- Dirks, Nicholas B., Eley, Geoff in Ortner, Sherry B. (1994) (ur.): *Culture/Power/History, A reader in contemporary theory*, Princeton in New Jersey, Princeton University Press.
- Dolar, Mladen (1991): *Spremna beseda, v: Foucault, Michel, Vednost-oblast-subjekt*, Ljubljana, knjižna zbirka KRT.
- Dreyfus, H. L. in Rabinow, P. (1982): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1976): *Two Lectures, v: Dirks, N. B., Eley, Geoff in Ortner, Sherry B. (1994) (ur.): Culture/Power/History: A reader in contemporary theory, 29-65*, Princeton in New Jersey, Princeton University Press.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost-oblast-subjekt*, Ljubljana, Knjižna zbirka KRT.
- Habermas, Jurgen (1988): *Filozofski diskurz moderne*, Zagreb, Globus.
- Harries, Patrick (1987): *A forgotten corner of the Transvaal: reconstructing the history of a relocated community through oral testimony and song, v: Bozzoli B. (ur.), Class, Community and Conflict, 165-211*, Johannesburg, Ravan Press.
- Hastrup, Kirsten (1988): *Out of Anthropology, The Anthropologist as an Object of Dramatic Representation*, Santa Cruz, University of Santa Cruz.
- Hastrup, Kirsten in Hervik, Peter (1994): *Social experience and anthropological knowledge*, London in New York, Routledge.
- Hastrup, Kirsten (1995): *A passage to anthropology, Between experience and theory*, London in New York, Routledge.
- Hastrup, Kirsten (1997): *The Dynamics of Anthropological Theory, Cultural Dynamics, 9(3), 351-371*.
- Jelušič, Vlasta (1996): *Hannah Arendt, Politika kot možnost, v: Arendt, Hannah, Vita Activa*, Ljubljana, Knjižna zbirka KRT.
- Junod, Henri A. (1962a): *The life of a South African Tribe, I. Social Life*, New Hyde Park, New York, University Books INC.
- Junod, Henri A. (1962b): *The life of a South African Tribe, II. Mental Life*, New Hyde Park, New York, University Books INC.
- Južnič, Stane (1993): *Identiteta*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Knauff, Bruce (1996): *Genealogies of the Present in Cultural Anthropology*, London in New York, Routledge.
- Lukšič, Igor (1999): *Politics between Mechanicism and Quanticism*, neobjavljen članek, prvič predstavljen na kongresu IPSA, Seul 1997.
- Lyotard, Jean-Francois (1988): *Postmoderno stanje, Novi sad, Bratstvo i jedinstvo*.
- Schaper, Isaac (1946): *The Bantu-Speaking Tribes of South Africa, An Ethnographical Survey*, Cape Town, Maskew Miller Limited.
- Thornton, Robert (1996): *The potentials of boundaries in South Africa: steps towards a theory of the social edge, v: Werbner, Richard in Ranger, Terence (ur.), Postcolonial Identities in Africa, 138-155*, London & New Jersey, Zed Books Ltd.
- Thornton, Robert (1999a): *What is 'Civil' about 'Civil Society' in Africa? Pretexts: literary and cultural studies, Vol. 8, No. 1, 146-188*.

- Thornton, Robert (1999b): Chiefs: Power in a political wilderness, v: Donald Ray (ur.), Rural Local Government and Traditional Leadership, 2-25, Toronto, Institutional Association of Schools and Institutional of Administration (IASIA).
- Twyman, Stanley (1993) (ur.): Rene Descartes, Meditations on First Philosophy, London in New York, Routledge.
- Žižek, Slavoj (1985) (ur.): Problemi teorije fetišizma, Ljubljana, DDU Univerzum.
- Žižek, Slavoj (1996): The Indivisible Reminder, An Essay on Schelling and Related matters, London in New York, Verso.
- Werbner, Richard in Ranger, Terence (1996) (ur.): Postcolonial Identities in Africa, London in New Jersey, Zed Books Ltd.

DOKUMENTI

- Communal Property Associations Act of 1996, Act No 28 of 1996, objavljen v: Government Gazette Vol. 371, No. 17205, Cape Town, 22 maj 1996.
- Constitution of the Republic of South Africa (1996): Act No 108 of 1996, As adopted on 8 May 1996 and amended on 11 October 1996 by the Constitutional Assembly.
- Constitution of Makuleke Communal Property Association (1998): V: Makuleke Land Claim Settlement Agreement (1998), Drafted and Published by Deneys Reitz Attorneys, Compiled by Dawie Bosch.
- Makuleke Land Claim Settlement Agreement (1998): Osnutek in izdaja: Deneys Reitz Attorneys in Dawie Bosch.
- Matowanyika, J.Z., Sibanda, H. (1998) (ur.): Missing Links, Reviving Indigenous Knowledge, Proceedings of a Regional Workshops, Regional Institutional Development Programme, IUCN.

Priloga 1: Lokacija Makulek pred letom 1969 in danes

Bogomir KOVAČ*

IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEKNEKATERI VIDIKI POLITIČNO EKONOMSKE
ANALIZE SODOBNE VLOGE DRŽAVE
IN TRGA V SLOVENIJI

Povzetek. Dve politično ekonomski tendenci sta lastni slovenski družbi. Prva pripada spremembam, ki jih usmerja postsocialistična tranzicija in še vedno odseva posebnosti samoupravnega socialističnega sistema. Drugi del sprememb pa izhaja iz novih tendenc lastninskega in partnerskega kapitalizma. Ekonomska tranzicija v postsocialističnem pomenu ne vključuje samo zmanjšanje vloge države temveč njeno kvalitativno redefinicijo. Postsocialistična ekonomska tranzicija ponazarja revolucijo od zgoraj in oblikuje tržne institucije iz izhodiščnih pozicij (ex nihilo). To povzroča izjemno povpraševanje po državi in njeni aktivni intervencionistični vlogi v procesih institucionalnih sprememb. Največji paradoks in osrednji problem glede večje vloge postsocialistične države je prav njen povečan intervencionizem zaradi spodbujanja tržne ekonomije. Kar potrebujemo pa ni minimaliziranje njenih sposobnosti ali manj močna država, temveč država, ki ima drugačno vlogo in je bolj učinkovita. Politični intervencionizem v Sloveniji je zato povezan z naraščajočim institucionalnim normativizmom, pomanjkanjem pravne države in novih moralnih stališč, manj učinkovite javne uprave in vedno večjimi nasprotji med konkurirajočimi skupinami političnih elit o temeljnih pravilih igre.

Ključni pojmi: Slovenija, država, trg, reforme, tranzicija

Namesto uvoda

Vloga države in trga je eno izmed klasičnih področij politično ekonomske analize, njuno prepletanje pa je osrednji predmet institucionalnega razvoja sodobnega tržnega gospodarstva v XX. stoletju. Prepletanje trga in države pa ne zahteva zgolj razumevanja prvega in drugega, temveč tudi cikličnosti njenega razvoja in pomena v zgodovinski kontekst vtisnjenih poudarkov. Ekonomski prehod od

* Dr. Bogomir Kovač, redni profesor na Ekonomski fakulteti v Ljubljani.

** Prispevki z okrogle mize *Gospodarstvo in/ni politika*, *Gospodarska zbornica Slovenije*, Ljubljana, Dom gospodarstva, 21. december 1999.

merkantilizma k razširjenemu ekonomskemu nacionalizmu v XVIII. Stoletju, je spremljal preskok od političnega absolutizma k demokraciji in zdi se, da se sedanjna zgodovina v srednji in vzhodni Evropi ponavlja prav na tej tradicionalni ločnici trga in države, ekonomije in politike. Če smo XX. stoletje pričeli s prevlado trga nad državo (klasična podoba angleške viktorske liberalne države), sta velika depresija v tridesetih letih in II. svetovna vojna povečali vlogo države nad trgovom (keynesijanska država blaginje), da bi zadnjih dvajset let doživeli ponovno povzdigovanje trga nad državo (ekonomika ponudbe in monetarizem) in njuno novo ravnotežje na prelomu stoletja (nova ekonomija globalizacije in reformirana država). Mnogi so krizo sodobne države povezovali z globalizacijo na svetovni ravni in fiskalno krizo na notranjih geopolitičnih mejah. Nacionalna država bi naj kot kulturni, politični in ekonomski subjekt preprosto prepustila mesto modernejšim institucionalnim oblikam. Toda v devetdesetih letih se je pod vplivom razpada komunizma in liberalizacije svetovne trgovine z blagom, kapitalom in demokratičnimi idejami dejansko povečal politični vpliv etničnih skupnosti in nacionalnih držav. Na olimpijskih igrah v Barceloni (1992) je bilo 172 držav, v Atlanti (1996) 189 in v Sidneju jih bo najverjetneje prek 200. Samo desetina držav po svetu je etnično homogenih in če bodo pri njihovem oblikovanju še vedno prevladovali etnični poudarki iz XVIII. in XIX. stoletja, bodo velike države še naprej razpadale v vedno večje število manjših državnih entitet.

Nacionalna država s svojo kulturno identiteto dejansko doživlja svojo renesanso in ne propad. Paul Naisbitt je že pred leti postavil tezo o svojevrstnem "globalnem paradoksu", da v informacijski dobi ekonomskemu globalizmu stojijo nasproti vedno močnejše in manjše enote (Naisbitt, 1994). Svet postaja vse bolj podoben internetskemu omrežju, kjer postajajo vedno pomembnejše podjetniške mreže in majhne politične entitete. Ekonomskemu in poslovnemu globalizmu preprosto ustreza politični partikularizem. Nacionalne države se pri tem pogosto umikajo regijam, ki so bolj dinamične, prilagodljive in manj politično zavezujoče. Tradicionalna država umira, je prepričan Kenichi Ohmae, ker izgublja svoje ekonomske, politične in socialne sposobnosti za zadovoljevanje potreb prebivalstva (Ohmae, 1995). Vlade in centralne banke vse manj nadzirajo svoje valutne tečaje, carinska zaščita postaja z globalizacijo proizvodnje in trgovine vedno manj pomembna, davkoplačevalci nacionalnih proračunov so vedno bolj globalni in mednarodno vpeti subjekti. Državna moč in prisila postajata v informacijskem svetu vedno manj pomembni in stroškovno obremenjujoči navlaki, ki bi dušili svobodo intelektualnega kapitala, osrednjega proizvodnega tvorca XXI. stoletja. Da, nacionalna država umira, njena smrt pa niso supernacionalne tvorbe (novi zgodovinski imperiji), temveč majhne dinamične enote, regije, majhne države, vpete v gosto mrežo globalne ekonomije in politične soodgovornosti. Nov politični koncept, ki se je v Evropi pričel razglašati za "tretjo pot" (Giddens, 1998), dejansko ponuja obliko partnerskega kapitalizma ("stakeholder capitalism"), kjer sta vlogi države in trga redefinirani tako, da čimbolj koristita podjetništvu (biznisu) in civilni družbi (Kelly, Kelly, Gamble, 1997). Ali torej nacionalna država umira ali dobiva novo politično preobleko? Pomagajmo si s kratko zgodovinsko refleksijo. Moderne nacionalne države so nastale v okviru velikih monarhij Španije, Francije, Anglije na te-

melju političnega in geografskega združevanja velikega števila avtonomnih, regionalnih enot in podjetniških mrež (naprimer nemške Hanse). Svojo politično identiteto so gradile na jezikovni (kulturni) in policijski (vojaški) prisili, skupni zakonodaji, enotnemu denarju in centraliziranemu fiskalnemu sistemu, mejni vojaški in carinski zaščiti ter mednarodni diplomaciji. Kajpada nismo daleč od resnice, če ugotovimo, da je zgodovina nacionalnih držav v bistvu zgodovina politične moči. Zgodovina moči, kot nas sarkastično opozarja Karel Popper, pa ni nič drugega kot zgodovina mednarodnega kriminala in masovnih pobojev (Popper, 1962). Samo zgodovinski nevedneži in nepopravljivi ciniki si pri tem prizadevajo, da vse skupaj potem v šolah prikazujejo kot junaško zgodovino držav in nekakšen apel za državljansko (domovinsko) vzgojo. Še najmanj je bila pri nastanku držav pomembna "nacionalnost", ki jo je že francoska revolucija 1789 zamenjevala z "državnostjo". V prevladujočih večetničnih skupnostih je namreč "nacionalna država" vedno pomenila prevlado ene etnične manjšine nad drugo. Na mednarodni ravni pa so "nacionalne države" politiki vedno spretno uporabljali za podžiganje nacionalizmov in vojnih spopadov (leti 1913 in 1939) ali pa za doseganje pomembnih diplomatskih poravnav (Liga narodov - kasnejši ZN, Haško sodišče, IMF, WB, GATT, kasneje WTO). Vojne so vedno poudarile prevlado politike in ideologije nad ekonomijo in kulturo in s tega vidika sta obe svetovni vojni pravo zmagoslavje moči in veljave "nacionalne države" v XX. stoletju. Prva svetovna vojna je uredila potne liste, druga je uveljavila socialno državo, konec "hladne vojne" leta 1989 pa je napovedal nezadržen preobrat v razumevanju "nacionalne države". Država, politični steber industrijske družbe, postaja premajhna za obravnavo globalnih problemov (rast prebivalstva, ekologija...) in prevelika za zadovoljevanje lokalnih in individualnih interesov ljudi in podjetij (civilna družba, poslovni interesi...).

Toda hkrati je neizpodbito dejstvo, da je v zadnjem stoletju ekonomska vloga države izjemno narasla. Državni izdatki so še v začetku stoletja pomenili med 6–10% BDP, danes se njihove vrednosti večinoma gibljejo med 40% in 50% (World Development Report, 1997). Če je pri Hobbsovem Leviathanu (1651) država pomenila predvsem zakon in zaupanje, s katerim se je posameznik izognil nasilju, je konec XIX. stoletja že dosegla meje socialne države (Bismarck), da bi po veliki krizi država prevzela tudi razvojne ekonomske funkcije (Keynes). Po II. svetovni vojni so državo tako zaznamovali trije stebri: zagotavljanje blaginje in socialne pravičnosti, uravnavanje javnega in privatnega gospodarstva in koordinirana makroekonomska politika. Glamur keynesianske države blaginje, ki je prevladovala v drugi polovici XX. stoletja, je pričel bledeti z visoko inflacijo in fiskalno krizo konec sedemdesetih let, ki je vedno težje zadovoljevala temeljne človekove pravice na področju zdravstva, socialne varnosti, šolstva in infrastrukture. Še slabše se je odrezala komunistična država v SZ in Srednji Evropi ter na Balkanu, ki je temeljila na dolgoročnih neuspehih političnih oblasti, da bi si podredile gospodarstvo (lastnino in podjetniško upravljanje). Namesto trga naj bi država s svojo politično močjo in netržno (komunistično) ideologijo zagotovila učinkovit gospodarski razvoj in socialno blaginjo ljudi. Dejansko pa je država pogosto povsem odpovedala na ekonomskem področju in tudi pri drugih javnih dobrinah kot so zakonodaja, pravni red in spoštovanje moralnih načel in temeljnih človekovih

pravic. Nasprotno pa je država v nekaterih azijskih državah odigrala pomembno ekonomsko razvojno vlogo, čeprav hkrati ni bila nosilec politične demokracije (azijski tigri). Na Japonskem je povojni gospodarski razvoj temeljil na strateškem intervencionizmu države, visokem protekcionizmu in strateškem podpiranju novih tehnologij in konkurenčnih prednosti podjetij.

Vse te zgodovinske dileme dejansko odpirajo Pandorino skrinjico jasnejšega razumevanja trga. Trg je koordinacijski mehanizem, ki temelji na avtonomnih odločitvah posameznikov in zakonih prilagajanja ponudbe in povpraševanja različnim informacijam, ki jih ponujajo tržne cene (na ključno informacijsko vlogo trga je dejansko opozoril Hayek; Hayek, 1992). Temeljna vloga trga je reševanje informacijskega problema, pri čemer je bistvo trga prav v avtonomiji ter svobodi odločanja in spontanosti razvoja tržnih institucij. Toda, ali lahko družbo upravljajo zgolj tržni mehanizmi ponudbe in povpraševanja ali pa zahtevajo nekatere dobrine kot so denar, delovna sila, zemlja in kultura tudi netržne usmerjevalce. Nihče ni bolje kot Karel Polanyi opisal, kako trg in država dejansko nista nasprotujoča si pola, temveč dva obraza istega Janusovega lica (Polanyi, 1957). Če tržnega vrednotenja ni brez denarja, hkrati pa je denar temeljno blago države, potem trg sploh ne more delovati brez politične suverenosti denarja. Podobno je z delovno silo, ki pomeni človeško aktivnost (intelektualni kapital), ali pa z zemljo, ki dejansko predstavlja naravo in njene omejenosti. Z obema ni mogoče tako preprosto trgovati (svoboda ljudi, ireverzibilnost narave) kot z drugimi vrstami blaga in na trgih nepremičnin in dela se cena dejansko razkriva kot nasprotje konkretnih interesov proizvajalcev in potrošnikov, lastnikov in menedžerjev, delavcev in države in ne kot slepa igra ponudbe in povpraševanja.

Trg in država – trije pogledi o njihovem nasprotju ali celoti

Preпустimo se za nekaj trenutkov teoriji. V sodobni politično ekonomski teoriji države so pomembni trije teoretski pristopi, ki lahko pojasnijo zamotano razmerje med trgov in državo. Državo pri tem pojmuemo kot politično institucijo, ki:

- obsega geopolitični prostor in opredeljuje meje svojega delovanja (politične meje)
- združuje ljudi na temelju določenih kulturnih vrednot in zaupanja (legitimnost)
- omogoča pravni red in določeno distribucijo moči (legalnost)
- organizira temeljne socialne in gospodarske funkcije (monetarno, fiskalno, razvojno politiko).

Trg je nasprotno ekonomska institucija, ki temelji na:

- spontanosti in avtonomiji ekonomskih subjektov
- vrednotah svobodnega določanja in medsebojnem zaupanju
- pogodbenih razmerjih pri menjavi lastninskih in drugih pravic
- maksimiranju blaginje na temelju informacijskih omejitev in poslovnih tveganj.

Izhodišče razumevanja trga in države pripada trem ekonomistom: Hayeku, Polanyiu in Keynesu. Hayek se je zoperstavil temeljnemu ekonomskemu principu ekonomske organizacije, s katerim ekonomisti tako radi razlagamo tržno gospo-

darstvo – ravnotežju. Na trgu preprosto ne deluje nobena spontana sila (nevidna roka) v obliki relativnih cen, ki bi sama po sebi usmerjala tržne subjekte k določenemu stanju, kjer ne želijo več spreminjati svojega položaja. Nasprotno, trg je oblika posredovanja informacij, vsako ekonomsko dejstvo pa je rezultat ločenih odločitev mnogih posameznikov. V družbi preprosto nastaja spontani red, ki sicer spoštuje pravila, toda podreja se jim ne. Pravila (pravni red) nastajajo kot spontano iskanje odgovorov na poslovne in druge probleme na trgu, so torej rezultat in ne pogoj za odločanje ljudi. Trg je torej spontana interakcija med ljudmi, ki ga uravnava moralna drža, kultura in tradicija, država pa nasprotno pomeni njihovo načrtno politično urejanje, socialni inženiring, ki omejuje človekovo svobodo, poslovno kreativnost in spontan razvoj.

Polanyi nasprotno dokazuje, da trg ni zgolj mehanizem, ki ga s svojim delovanjem napolnjujejo šele ljudje in njihove vrednote, temveč je bolj zamotan sistem institucij. Te institucije nikoli niso nastale spontano, temveč so se razvijale s pomočjo politično pravne instance države. Ena najbolj paradoksalnih Polanyjevih tez govori, da je "laissez faire" (kapitalizem) dejansko načrtovana družba, planiranje (socializem) pa je nastal in se razvijal kot zgodovinska slučajnost.

Pravni red sestavljajo pravila, ki se razvijajo spontano na trgu (Hayek). Toda vsaka država, ki si prisvaja pravni red kot politično sredstvo prevlade nad ljudmi, ni niti demokratična niti liberalna, temveč totalitarna. In v tem se ne razlikujeta niti socialistična niti kapitalistična država XX. stoletja. Bistvo Hayekovega dokaza je, da stvari, ki jih lahko sami opravijo ljudje in tudi posamezniki, moramo prepustiti njihovem odločanju. Če država (vlada) meni, da to lahko stori bolje, še vedno ne pomeni opravičila za njen politično ekonomski intervencionizem. Hkrati pa Polanyi dokazuje, da so tržne institucije in država pravzaprav celota različnih ekonomskih skupin in njihovih političnih interesov. Politika torej ni zgolj tehnika (parlament, stranke, vlada, sodišča), temveč je podobno kot ekonomija prostor delovanja vrednot, usklajevanja interesov in medsebojnega socialnega učenja. V tem je smisel razumevanja politike kot pravnega reda, ki nastaja spontano in ga ljudje sprejemajo kot del naravnega prava v okviru tržne ekonomije in njenega razumevanja spontanega reda. Dokaz je v obeh primerih enak in za mnoge presenetljiv. Trg in država nista dva pola, temveč strukturirana celota interesov, informacij in znanj. Šele skupaj omogočata normalno politično (pravno) delovanje trga in smiselno (racionalno) ekonomizacijo političnih interesov.

Keynes je podobno dokazoval, da trg brez države ne more delovati, kar je še posebno očitno pri ciklični (strukturni) krizi (depresiji). Trg brez države, meni Keynes, preprosto ne more zagotoviti uravnoveženega razvoja. V tem primeru je država edina institucija, ki lahko z interventno ekonomsko politiko povečuje ali zmanjšuje dodatno povpraševanje in tako vpliva na obseg proizvodnje in zaposlenosti (Keynes, 1963). Keynes je torej pokazal, da prav dolgoročna neučinkovitost tržnih institucij (predvsem njihova rigidnost) zahteva na koncu tudi določen politično ekonomski intervencionizem. Toda ekonomska vloga države naj ne bi bila zgolj popravek tržnih napak, ampak predvsem zagotavljanje makroekonomske stabilnosti in zagotavljanje socialne pravičnosti v okviru države blaginje.

Zopet velja opozoriti na zgodovinsko izkušnjo. Dve revoluciji sta zadnjih dvesto petdeset let usodno vplivali na družbeni razvoj razumevanja trga in države: francoska in ameriška revolucija. Jakobinci so v Franciji (1789) hoteli izpeljati socialno revolucijo, ki je želela postaviti nov politični red in novo "religijo" svobodne družbe, toda s političnim nasiljem niso mogli vzpostaviti ustreznih ekonomskih in socialnih institucij. Nasprotno so v Severni Ameriki imeli politično revolucijo, ki je sprejela obstoječi socialni red in je ustrezala interesom ljudi. Politični red ni temeljil na vsiljeni državi, njeni racionalni volji in nasilnemu delovanju aparatov, temveč na temelju pravic posameznika in skupnega zaupanja, ki ga je v jedru nosila podjetniška tržna ekonomija. ZDA so uspele v svojem ekonomskem razvoju, ker so državo v bistveni meri zamenjevale s civilno družbo in tržno ekonomijo (stari Heglov ideal v tem pomenu dejansko ni Anglija temveč ZDA). Pravni sistem v kontinentalni Evropi (Franciji) je težil k temu, da je odkril resnico, anglo-ameriški sistem prava želi dokazati krivico. Moč države je v prvem primeru povezana z uveljavljanjem države kot političnega hegemonu, v drugem je politika države v največji meri zaobsežena v civilni družbi in ustavi kot družbenemu dogovoru. V evropski tradiciji je torej država prevladala nad družbo s pomočjo unitarističnih teženj, pravni red pa se vedno vzpostavlja na protislovju med posameznikom in državo. Nasprotno pa je nasilje v ZDA bolj utemeljeno na medsebojni ravni med posamezniki in skupinami, pravni red pa je bližje spontanemu redu pravic (tržni logiki podjetniške ekonomije) in zato manj protisloven v razmerju med posameznikom in državo.

Poglejmo na koncu še razmerje med državo in trgom z vidika sodobne teorije javne izbire (Mueller, 1989). Vlada (država) si vedno prizadeva za takšno tržno strukturo, ki bi v največji meri upoštevala vpliv potrošnikov in interese proizvajalcev. Prvi namreč vladi v zameno ponujajo politične glasove, drugi se ji odložijo s financiranjem volilne kampanije. Gospodarska politika države je potemtakem sinteza političnih preferenc volivcev in kupovanja politične lojalnosti, ki jo vlada običajno počenja s povečanimi socialnimi transferji (pokojninska reforma), subvencioniranjem (kmetijstvo), regionalnimi projekti (regionalizem) in podobno. Gospodarska cikličnost je s tega vidika pogosto posledica neposredne vladne (predvolilne) politike in prav to je izhodišče t.i. politično gospodarskih ciklov. Vsak politični subjekt želi ravnati racionalno in pri tem upošteva svoje lastne koristi. Čeprav dobivajo navidezno politično gospodarski pojavi avtonomno obliko, so dejansko rezultat ravnanja številnih vplivnih posameznikov. Politični trg je samo druga stran ekonomskega trga. Razlika je zgolj v tem, da politični trg v nasprotju z ekonomskim ni brezoseben mehanizem, temveč je to organizacija, ki temelji na avtonomnih odločitvah, preferencah in interesih ljudi.

Politično ekonomske funkcije sodobne države

V letnem razvojnem poročilu Svetovne banke leta 1997, ki je bil posvečen razvoju države v sodobnem svetu, je bilo pri opredelitvi sprememb sodobne države ključno razlikovanje med sposobnostjo države in njeno učinkovitostjo spremi-

njanja in razvoja (World Development Report, 1997). Sposobnost države je odvisna od njene moči spodbujanja kolektivnih aktivnosti, izgradnje potrebnih institucij, s katerimi je mogoče doseči dane cilje. Način tega doseganja, ki se razkriva v večji blaginji ljudi, pravičnosti in enakopravnosti, pa je domena njene učinkovitosti. Sposobnost države je na eni strani zamejena z odpravo tržnih pomanjkljivosti, na drugi pa z odpravljanjem neenakosti in neenakopravnosti v družbi. Pri tem lahko delimo tri ravni sposobnosti države:

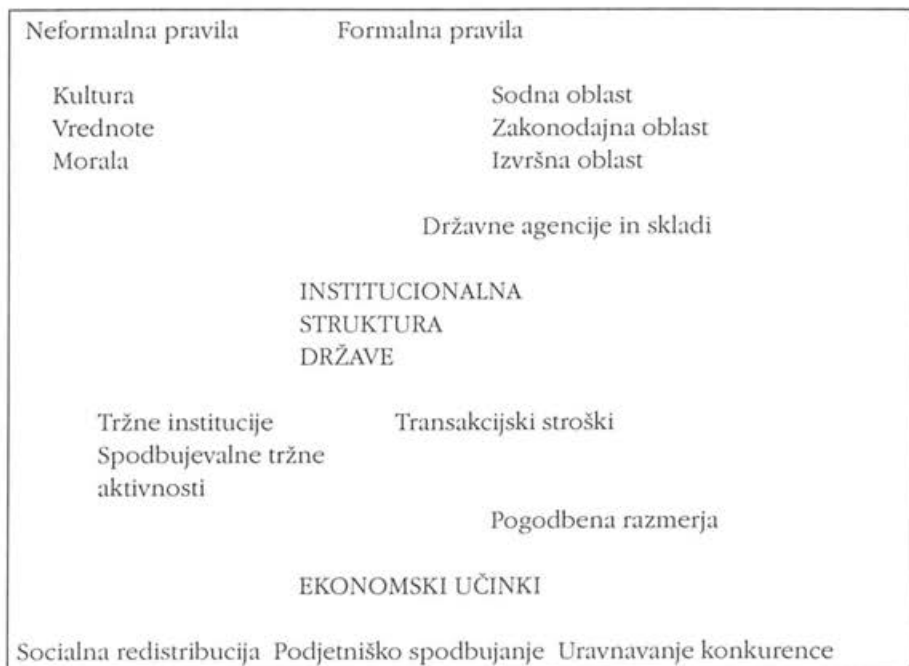
- a) minimalna raven skrbi za oskrbo temeljnih javnih dobrin (obrambe, zakonov in pravnega reda, zaščita lastninskih pravic, makroekonomske stabilnosti in javne socialnega sistema) in uveljavlja temeljni program zaščite pred revščino
- b) srednja raven opredeljuje temeljno okoljevarstveno oskrbo, osnovno izobraževanje ljudi, reguliranje tržne strukture in monopolov, finančno regulativo na trgu kapitala in pri javnih financah, zaščito potrošnikov, kompleksno socialno zavarovanje in pomoč brezposelnim
- c) tretja raven je povezana s proaktivno koordinacijo privatnih aktivnosti, strateškim spodbujanjem konkurence na odprtem trgu, z redistribucijo sredstev v korist razvijanja intelektualnega kapitala, privatizacijo ter deregulacijo javnih in socialnih skladov.

Temeljni premik v sposobnosti sodobni države je na dveh ravneh:

- od intervencionistične k proaktivni tržni vlogi na področju tržnega delovanja
- od centralistične vloge k večji aktivizaciji podjetniškega sektorja na socialnem področju.

Čeprav ima na drugi ravni država še vedno osrednjo vlogo, pa jo vendarle že deli z drugimi nosilci dejavnosti kot so tržno usmerjene državne agencije, podjetniški subjekti in civilna družba. Šele na tretji ravni postaja vse manj pomembno, kaj počne država in vse bolj pridobiva na veljavi vprašanje, kako izvaja svoje alternativne pristope in ukrepe. Povečanje sposobnosti države na tretji ravni ni preprosto in zahteva radikalno reformo socialne države in državnih institucij, predvsem veliko bolj menedžersko učinkovito vodenje javne uprave in tržno usmeritev pri proizvodnji, distribuciji in potrošnji javnih dobrin. Ključno je, kako najti pravila in vrednote, ki bi spodbujale javne agencije, podjetniški sektor in posameznike k čimbolj učinkovitemu zadovoljevanju javnih (kolektivnih) potreb. To je mogoče doseči:

- s povečanjem vloge pravil in standardov obnašanja, predvsem z vidika nadzora in odgovornosti za skupno javno dobro
- s povečanjem konkurenčnih pritiskov med različnimi vejami oblasti, birokratskimi enotami in javnim ter privatnim sektorjem
- s povečanjem odprtosti, javnosti delovanja in uveljavljanjem sodelovanja (partnerskih odnosov) med različnimi interesnimi skupinami.

Institucionalna zgradba države, institucij in ekonomskih učinkov:

Nova politično ekonomska vloga države je grajena na predpostavkah:

- da posamezniki (državljeni, menedžerji, uradniki) niso popolnoma racionalni in povsem sebični, temveč njihovo obnašanje in delovanje določajo predvsem neformalna pravila
- da menjava na trgu ne poteka brez organizacijskih in informacijskih stroškov ter slabo merljivih rezultatov (transakcijski stroški)
- da družbeni razvoj ne pomeni približevanje določljivemu uravnoteženemu stanju, temveč temelji na evolutivnem procesu neprestanega prilagajanja in učenja.

Njena učinkovitost je odvisna od tega, kdo jo upravlja, kako učinkovito je njeno upravljanje in koliko so razvite konkurenčne institucije. Dolgoročno bodo preživele družbe z gospodarsko učinkovitejšim spletom institucij. Toda pri tem je najpomembnejše, koliko možnosti in spodbud dajejo te institucije za ustvarjalno odkrivanje novih rešitev. To na primer pomeni, da pri "evropeizaciji" institucij države in trga, na katero prisegajo v okvirih pristopnih pogajanj nečlanice EU, ni toliko pomembna njihova ustreznost (primerljivost z evropskim pravnim redom in institucionalno strukturo), temveč način spodbujanja slovenskih subjektov, da najdejo optimalne politično ekonomske rešitve svojih prilagoditvenih in razvojnih problemov.

Temeljni politično ekonomski problem vsakega posameznika ali skupine je negotovost, ki temelji na nepredvidljivosti ravnanja drugih. Nepredvidljivost izhaja iz nepopolnih informacij in prav ta informacijski problem omogoča nastanek in

razvoj institucij. Institucije zagotavljajo, da bodo številni subjekti v najrazličnejših razmerah tržne menjave spoštovali dogovore ali pa plačali ustrezno odškodnino za morebitno kršenje pogodb in goljufivo zavajanje (kriminalizacijo) partnerjev. Država je formalni način vzpostavljanja takšnega reda, obstajajo pa tudi neformalne vrednote, ki omogočajo, da večina v menjalnem procesu spoštuje pravni red brez posebne prisile. Institucije rešujejo probleme nepopolnosti trgov in nepopolnosti odločanja ekonomskih subjektov. S tem dejansko najbolj učinkovito zmanjšujejo negotovost ravnanja ljudi in povečujejo učinkovitost gospodarjenja. Te institucije pa v okviru sodobne reforme države dejansko pripadajo vse bolj različnim oblikam civilne družbe (neposredne demokracije) in poslovnim mrežam podjetniške ekonomije (nove ekonomije "partnerskega kapitalizma").

Politično ekonomski problemi tranzicije

Tranzicija po definiciji pomeni korenite institucionalne spremembe, pri čemer je bilo odločujoče vprašanje:

- ali naj se vlade odločijo za hitre in hkratne reforme (zdravljenj s šokom, veliki pok)
- ali naj vlade uvajajo zaporedne in postopne spremembe (postopnost sprememb, gradualizem).

Po letu 1991 se je uveljavilo stališče, da je najbolj optimalen hiter in celovit tranzicijski program kot celote ukrepov s področja makroekonomske stabilizacije, liberalizacije in privatizacije (Brabant, 1998). Zaradi splošnega strinjanja in enotnega ukrepanja na ravni mednarodnih institucij (SB, MMF), so takšen program preprosto imenovali "washingtonski sporazum" (1989), ki pa ni bil formalni dokument, temveč nekakšno soglasje o tranzicijskih ukrepih. Njegov temeljni paradoks je bil, da je uveljavljal radikalne ekonomske reforme z močno vlogo socialnega inženiringa. Vsebinska "washingtonskega sporazuma" je omejevanje države na račun trga, toda te spremembe je mogoče uveljaviti samo z močno državo in hitrim političnim intervencionizmom. Celovit politični program hkratnih ekonomskih reform naj bi izpeljevali posebne politične elite, politični tehnokrati (tehnopol), ki nimajo političnih temveč kratkoročne strokovne politično ekonomske interese.

Dejansko pa je teoretsko in praktično celoten rezultat reform negotov, vlada ne pozna dejanske višine potrebnih nadomestil za izgubljene priložnosti in tudi nima ustreznih finančnih sredstev za njihovo pokritje (denacionalizacija). Ekonomske reforme v postkomunističnem obdobju po letu 1989 so dejansko spodbudile večjo politizacijo države in koncentracijo moči, politična demokracija pa je bila prešibka zaradi nedelovanja pravnega reda (sodne in zakonodajne oblasti). Temeljno politično ekonomsko protislovje teh sprememb je bila predpostavka o benoalentnosti vlade, da bo predana ekonomskim reformam. Od tod zahteva po postopnosti reform in njihovi zaporednosti. Toda prvo razumevanje gradualizma ni spremenilo cilja - oblikovanje kapitalizma zahodnoevropskega tipa, temveč je zgolj raztegnilo čas prehoda, da bi zmanjšali stroške prehoda in povečali politično sprejemljivost ekonomskih reform. Še vedno gre za spremembe od zgoraj navzdol, za

ukrep države in politične volje nad voljo in interesi ljudi. To samo po sebi zahteva centralizirano, politično močno, ekonomsko dobro informirano in moralno dobronamerno vlado, ki verjame, da lahko doseže svoje cilje na optimalen način. Toda tudi v tem primeru vlada razpolaga s premalo informacijami, da bi lahko uravnavala spontane gospodarske procese. Če pa vlade nimajo dobrih namenov in se tudi družbene institucije ne morejo hitro spremeniti zaradi ustaljenih vrednot in neformalnih pravil, neučinkovitega sodstva in javne uprave, potem morajo in dejansko tudi želijo ravnati drugače. Če gre torej za razumevanje tranzicije od zgoraj navzdol, s političnim oktroiranjem institucij, potem je politizacija gospodarstva logična in edina možna posledica. Politika je namreč toliko močnejša, kolikor več ekonomskih funkcij veže nase, od lastnine in organizacije do upravljanja in vodenja poslovnih procesov v podjetjih (Kovač, 1987).

Danes bolje kot pred desetimi leti vemo, da je tranzicija proces, kjer je pomembna kakovost institucionalnih sprememb in ne njihova kvantiteta, strukturne spremembe in ne formalno pravna forma. In na tem mestu obstaja kajpada tudi druga razlaga za prevlado politike nad ekonomijo v postsocialističnem obdobju. V postsocialističnih družbah ni posebnih zagotovil za stabilno demokratično ureditev s tržnim gospodarstvom. Teoretske in praktične izkušnje so dokazale, da je uspeh tranzicije sorazmeren:

- z ravnovesjem moči med vplivnimi skupinami, ki preprečujejo odločilno podrejanje političnih vzvodov moči
- z uveljavljanjem decentraliziranih institucij (javnih in zasebnih) ter njihove medsebojne konkurence
- s spoštovanjem pravil (pravnega reda) in procedur (neformalni principi), ki omogočajo neprisilno uravnavanje delovanja ljudi
- z upoštevanjem vrednot in kulture, moralne in etične držbe, ki v delovanju institucij uveljavlja transparentnost in javnost delovanja
- učinkovitega nadzora z vidika javnosti in učinkovitega pravnega reda (sodni sistem).

Uvajanje tržnega gospodarstva in novih institucij pomeni predvsem prerazdelitev interesov in politične moči. Uspešna stabilizacija, liberalizacija in privatizacija pomenijo, da institucionalne spremembe uveljavijo takšno politično ravnovesje, ki je spodbudno za nove reforme in ne za krepitev državnega intervencionizma. Politično ravnovesje je torej potreben pogoj za uspešnost tranzicije, zadosten pogoj pa je učinkovitost izbire pravih instrumentov in pristopov ekonomske reforme. Ponovimo še enkrat, da kapitalistične institucije, ki jih želimo uveljaviti, niso zgodovinsko nastale niti hitro niti od zgoraj navzdol. Te institucije so rezultat dolgotrajnega spontanega razvojnega procesa, ki upošteva vrsto povratnih informacij, sposobnost zgodovinskega učenja, institucionalne konkurence in političnega sporazumevanja in so v načelu posledica trdega političnega boja. Na spontanost in postopnost sprememb institucij vplivajo predvsem narava človeškega obnašanja, organizacijskega učenja in sposobnosti (nuje) političnega usklajevanja interesov (North, 1998). V tem primeru je gradualizem postavljen od spodaj navzgor in upošteva evolutivne zakonitosti postopnih institucionalnih sprememb. Seveda tudi tukaj obstaja zanka. Spontani razvoj je res najučinkovitejši

način razvoja tržnega gospodarstva, toda prav dediščina starih institucij je pogosto največja ovira hitrejšega razvoja in sprememb novih institucij. Temeljni politično ekonomski paradoks postsocialistične tranzicije je prav razpetost med tradicijo in potrebami po spremembah, ki omogoča učinkovit razvoj novih (nesocialističnih, kapitalističnih) institucij. V tem primeru je možnost za politični intervencionizem sicer manjša, odvisna pa je od nabora možnih reform ter vlade, ki je predana razvoju institucij in pri tem upošteva evolutivno naravo njihovih sprememb.

Sodobna politična ekonomija dokazuje, da je uspešnost tranzicije odvisna od gospodarskih in političnih pogojev. Interesne skupine morajo biti šibke ali pa uravnotežene, da ne bi katera prevladala nad drugimi. Reformni ukrepi vlade morajo biti jasno zavezani gospodarski rasti in blaginji ljudi, predvsem pa morajo čim hitreje in čim bolj učinkovito delovati temeljne institucije pravne države, zaščita lastninskih pravic in pogodbeno pravo. Izbira tranzicijske strategije je odvisna od mnogih faktorjev in številnih konkretnih posebnosti. Načrti in prisilni gradualizem še ne odpravlja nevarnosti prevelike vloge politike. Najbolj obetavna je vloga postopnega evolutivnega gradulizma, ki pomeni spontano, postopno in decentralizirano oblikovanje novih institucij, ki ima oporo v politiki vlade, ni pa temeljni vladni program.

Vzroki politizacije slovenskega gospodarstva

Prvi stavek v Tolstojevi Ani Karenini govori, da so vse družine srečne na isti način, nesrečne pa so vsaka po svoje. In podobno velja tudi za državo in njeno vpetost v ekonomska razmerja družbe, ki se je oblikovala v slovenski politično ekonomski zgodovini devetdesetih let. Politizacija slovenskega gospodarstva ima v teh okvirih svoje strukturne in zgodovinske institucionalne vzroke. Med zgodovinskimi razlogi prevladujejo:

- stare vrednote, principi delovanja ter organiziranja v okviru postsocialističnih pravil in norm (1981-1991)
- uveljavljanje nove nacionalne države z ustreznimi institucionalnimi aranžmaji od zgoraj navzdol (1991-1994)
- normativno usmerjanje gospodarske tranzicije in obsežnost stabilizacije, liberalizacije, privatizacije (1992 - 1998)
- institucionalno sprejemanje normativnega reda EU v procesu uveljavljanja načel pridružitvenega sporazuma in priključitvenih pogajanj (1997 - 2004)
- izrazito poudarjanje novih političnih elit prek ekonomske alokacije interesov in moči (še posebej v letih 1996-2000).

Pri tem bomo zagovarjali temeljno tezo, da je v Sloveniji v gospodarski sferi veliko političnega intervencionizma, ki je rezultat treh temeljnih procesov:

- objektivnih pogojev ekonomske tranzicije (privatizacija, stabilizacija, subvencioniranje)
- subjektivnih pogojev reprodukcije novih političnih elit (stranke in parlamentarizem)
- nedelovanja pravne države in omejenosti civilne družbe (nova zakonodaja, kriza sodstva).

Slovenski tranzicijski paradoks politično ekonomskega intervencionizma torej ni premočna temveč prešibka država. Država preprosto nima dovolj institucionalnih sposobnosti, da bi omogočala normalno delovanje tržnih subjektov in pravno varnost državljanov in zato tudi ni dovolj učinkovita. Država prisega na politično ekonomski intervencionizem, ker s tem prikriva svoje šibkosti na ravni zagotavljanja pravnega reda in normalno uravnoteženih političnih interesov posameznih političnih elit (strank, formalnih in predvsem neformalnih koalicij).

Temeljni problem slovenske družbe je zagotavljanje potrebne družbene enotnosti, tistega cementa, ki ga od nekdaj sestavljajo kultura jezika, skupni denar in trg ter sistem vrednot, v katere ljudje verjamejo brez politične prisile in vsakokratnih političnih elit. Gospodarstvo tržne družbe ne more delovati brez drugih dveh družbenih podsistemov:

- pravne države (politični sistem)
- sistema vrednot (morala in etika).

Druga skupina pojasnjevanj političnega intervencionizma pojasnjuje, da gospodarski razvoj ni mogoč brez podjetniške iniciativnosti. Če namreč trg nagradjuje najboljše in selekcionira šibke (socialna in poslovna diferenciacija), potem imata kultura in pravo v tržni družbi dejansko združevalni namen, ki smo ga opisali kot družbeni cement postsocialističnega gospodarstva (Kovač, 1993). Tega dejstva v slovenski družbi ne priznavamo, zato je gospodarstvo omejeno s premajhno pravno varnostjo in prešibkimi vrednotami, ki bi omogočale spontan razvoj institucionalnih sprememb. Politični intervencionizem ima torej v Sloveniji tudi strukturne korene:

- zaradi premajhne navezanosti ekonomskih institucij na pravno državo in vrednotni sistem
- zaradi neučinkovitega delovanja pravnega reda (upravni postopki, gospodarsko pravo, kazensko pravo)
- zaradi nespoštovanja vrednostnih norm in premajhnega poudarjanja moralnih vrednot ravnanja ljudi v gospodarstvu in politiki.

V politiki in gospodarstvu navidezno ni veliko prostora za moralo, ki bi morala biti skrito vodilo državnih uradnikov in menedžerjev. Toda v Sloveniji je morala odstopila mesto slepemu moraliziranju brez pravih argumentov in političnemu oportunističnemu pri vsakokratni javni presoji, kaj je prav in kaj narobe (Kovač, 2000). Temeljno vprašanje je, ali bi nas morala voditi moralna načela tudi takrat, ko nasprotujejo našim interesom. V okviru moralnega relativizma ni pravih pravil, tako da nam ostaja načelo zaščite temeljnih (naravnih) človekovih pravic in pa večja odgovornost javnosti za moralna vprašanja in strpnost do različnih vidikov naših konkretnih ravnanj. Vsaka svoboda izbire vključuje tudi sodbe, kaj je prav in kaj ni. Ljudje smo zato najprej zavezani lastni odgovornosti za svoje ravnanje, šele potem pride na vrsto javno opredeljevanje odgovornosti in na koncu tudi zakonsko (pravno) preverjanje skladnosti naših ravnanj.

Seveda obstaja še tretja raven pojasnil o slovenskem presežku političnega intervencionizma v gospodarstvu. Utemeljimo ga lahko s sposobnostjo delovanja posameznih avtonomnih vej oblasti, od vlade, parlamenta, sodstva do posebne avtonomije BS kot nekakšne četrte veje oblasti.

a) Klasične državne institucije, od vlade in njene javne uprave do številnih paradržavnih organizacij, so običajno strokovno šibke in menedžersko ne dovolj učinkovito organizirane. Predvsem pa je politično kadrovanje vodilnih struktur in srednjega menedžmenta že postalo pravilo, tako da državni aparat vedno bolj postaja neposredno odvisen od političnih interesov strank in vodilne koalicije.

b) Javne finance so sicer doživele temeljne sistemske reforme, večino izdatkov sicer določajo zakoni, njihovi strukturni deleži in obseg pa so primerljivi z EU, tako da ima država relativno malo vzvodov za ukrepanje, vendar pa je njihov nadzor pomanjkljiv in tudi odgovornost za javno porabo ni primerljiva z EU.

c) Politične stranke so z močnimi političnimi lobiji razširile polje političnega vpliva v gospodarstvo in javno upravo, pri čemer je njihov vpliv sorazmeren pomanjkanju prave politične konkurence, omejenosti pravne države in majhni moralni (javni) odgovornosti političnih elit.

d) Delovanje parlamentarne demokracije je učinkovito, če je dosežen razvojni politični konsenz o bistvenih razvojnih vprašanj države, kar za Slovenijo ne moremo trditi (razen osamosvojitvenega procesa in sedanje evropske usmerjenosti). Sodni sistem pa je politično razcepljen in predvsem usodno neučinkovit, tako da je politično zelo omajana njegova legitimnost.

e) Politična avtonomija in nevtralnost BS je bila pogojena z izbiro vodstvene skupine in demonstrativnemu prehodu gospodarskega dela Demosove vlade (1991-1992) v BS, tako da je to edina veja oblasti, ki je ohranila relativno politično neodvisnost in avtonomijo odločanja.

Četrta skupina vzrokov političnega intervencionizma zadeva ravnanje vlade in političnih elit ter je vedno rezultanta individualnih odločitev njenih vodilnih predstavnikov (predsednika vlade, ministrov, državnih sekretarjev...). Tudi slovenska vlada in politične elite pri tem vedno upoštevajo lastne koristi, njihovo ravnanje pa je zapleten kompromis politične koalicijske konkurence, sebičnih interesov posameznih članov vlade in pritiskov različnih interesnih skupin. Način in stil vodenja slovenske vladne administracije je razpoznaven, toda protisloven. Vlada je notranje razcepljena na posamezna ministrstva, za katera je značilna politična fevdalizacija (nekoordiniranost, nejasno prevzemanje skupnega tveganja, šibko timsko delo in projektno vodenje). Odgovornost za skupno delo vlade je omejena na posamezne funkcije in področja, vladni projekti pa so kompleksni in interdisciplinarni in zato premalo učinkovito nadzorovani glede odgovornosti za učinkovito izvedbo. Pri tem imajo vodilni ljudje v vladnih vladnih organih šibko poznavanje menedžerskih metod kakovostnega delovanja javne uprave in zato neučinkovito vodijo poslovanje, odločanje pa je neoptimalno glede na razvojne možnosti. Podobno velja tudi za delovanje drugih političnih elit, kjer so v ospredju individualni interesi, ki iz teorije javne izbire domala šolsko dokazujejo protislovja pri-pornikove dileme (nesodelovanja) in tragedije skupnega (zanemarjanje javnih koristi).

Dejstvo je, da je večina slovenskega političnega intervencionizma v gospodarstvu rezultat nedelovanja institucionalnega sistema, ki temelji na slabem pravnem redu, pomanjkanju vladnih strategij na določenih področjih in šibke politične etike (odgovornosti) za gospodarsko politične razmere. Poglejmo nekaj anekdo-

tičnih primerov, ki jih omenjamo kot zgodovinsko ilustracijo brez posebnih analitičnih poudarkov:

a) V primeru Mercatorja država ni imela jasne trgovinske strategije, paradržavni skladi so delovali neuskkljeno z interesi vlade, tako da je vlada zavrla integracijske procese, ko pravzaprav ni mogla več logično posredovati.

b) Pri Luki Koper je bila sprva temeljni problem klasična neurejenost prostorskega prava in povsem nepotrebna zakasnitev s koncesijskimi pogodbami, vključno z različnimi kriteriji in metodami vrednotenja obeh podjetij (menjalna razmerja), ključna pa je bila interesna delitev moči med vidilnima strankama koalicije.

d) V primeru Petrola in OMV Istrabenz bi država morala pred tem zagotoviti predvsem konkurenčno tržno strukturo, namesto da z intervencionistično politiko cen določa njun poslovni položaj in neposredno škoduje podjetjema kot subjektoma zasebnega prava, pri čemer je politične stroške stabilizacije država preusmerila na poslovno raven.

e) Pri Zavarovalnici Triglav je izhodišče nejasna in zapoznela privatizacija (nominiranost in obseg družbenega kapitala), predvsem pa povsem razpoznaven politični spor med državno agencijo in menedžerskim vodstvom, pri katerem nihče ne želi arbitrirati niti v imenu stroke niti politike.

f) Zadnji primer so brezcarinske prodajalne, kjer je vlada skonstruirala povsem nerealen model njihovega prestrukturiranja in zato spolitizirala celo ekonomsko stroko, da bi opravičila svoj politični intervencionizem in zgrešene evropske pogajalske predpostavke na tem poslovnem področju.

Vzroki slovenske politizacije gospodarstva so torej raznovrstni in jih lahko delimo na štiri skupine:

- prva skupina pripada zgodovinskim razlogom, kjer je močno vlogo socialistične države v gospodarstvu nadomestila tranzicijska država in posebnosti normativnega urejanja privatizacije, stabilizacije, liberalizacije in evropeizacije slovenskega gospodarstva

- drugo skupino tvorijo šibkosti, ki izvirajo iz premalo razvite pravne države (pravni red) in poslovne (tudi politične) morale, ki bi omogočale normalen razvoj tržnih institucij in njihovega bolj spontanega reda

- tretjo skupino tvorijo šibke menedžerske sposobnosti na vseh ravneh štirih avtonomnih vej slovenske oblasti in pomanjkanje temeljnega konsenza (strategije) o temeljnih problemih in rešitvah družbenega razvoja

- četrto skupino tvorijo nesposobnosti sedanjih političnih elit, kjer v okviru maksimizacije svojih političnih koristi zanemarjajo javno dobro in pozabljajo na sodelovanje kot obliko temeljnega političnega konsenza o družbenem razvoju.

Kako reformirati slovensko državo in omejiti njen intervencionizem

Politično ekonomski intervencionizem je v Sloveniji mogoče omejiti na različne načine, predvsem pa z radikalno reformo institucionalnega sistema. Njegova evropeizacija je sicer delni odgovor, ki pa ne bo prinesel pričakovanih in zelenih rešitev. Dejansko potrebujemo spremembe, ki bodo povečale institucionalno spo-

sobnost države in povečale učinkovitost njenega povezovanje s tržnimi institucijami. Med temi spremembami omenjamo najbolj pomembne in vplivne:

- a) splošno soglasje o pravilih odločanja vključuje reformo političnega sistema, od sprememb ustave do volilnega sistema, ki mora preprečiti ožjim interesnim skupinam, da lahko škodujejo državi in omejujejo blaginjo ljudi
- b) spoštovanje in uveljavljanje delovanja pravne države pomeni povečanje pravne kulture, skrbno ločevanje posameznih vej oblasti in predvsem večjo učinkovitost javne uprave in sodnega sistema
- c) uveljavljanje strateških ciljev in strateških usmeritev, ki jasno opredeljujejo razvojno vizijo države, poslanstvo in njeno razvojno filozofijo, predvsem pa jasneje določa cilje, strategije in politike za njihovo uresničitev
- d) večja javnost in nadzor nad političnimi odločitvami, ki pa zahteva kritično civilno družbo in korporativno (namesto kvazi politično) privatizacijo medijev, pri čemer se svoboda govora izraža s svobodo nestrinjanja in ekonomsko avtonomijo
- e) utrditev posebnih institucij za zaščito poslovnih interesov in razvojnih sposobnosti slovenskega gospodarstva, kjer je najpomembnejša prav vloga in pomen GZS in drugih formalnih in neformalnih profesionalnih organizacij
- f) večja vloga moralnih in etičnih vrednot posameznikov in skupin pri političnih in gospodarskih odločitvah.

S tega vidika je za menedžerje izjemno pomembno, kakšen je njihov pogled na svet, kakšni so njihovi interesi in vrednote, ki tvorijo okvir njihovega delovanja. Pri tem lahko te pristope delimo v tri skupine: liberalnega, konservativnega in revolucionarnega (Kovač, 1996). Liberalni pogled prisega na postopne spremembe obstoječega sistema, poudarja podjetniško vlogo človeka in njegove svobodne izbire in verjame v večni napredek socialne evolucije. Njegovi temelji so globoko vsajeni v logiko tržne družbe, zato je njihovo izhodišče hedonistična narava človeka (užitek), racionalizem (ekonomski račun) in individualizem (svoboda izbire). Konservativizem želi ohraniti obstoječi red in nasprotuje spremembam in inovaciji, prisega na kolektivne vrednote in skupne akcije in ne verjame v napredek. Konservativne vrednote upoštevajo štiri temeljna področja: religijo, družino, oblast in tradicijo. Revolucionarni pogled nasprotno v obstoječih sistemih vidi neprestano krizo, ki jo velja radikalno preseči, pri čemer so pomembni nosilci teh sprememb in poti njihovega spreminjanja. Liberali in revolucionarji verjamejo v spremembe (evolutivne ali revolucionarne), razlikujejo pa se glede hitrosti in radikalnosti sprememb ter temeljnih nosilcev. Konservativci sicer nasprotujejo zgodovinskim spremembam, toda podobno kot revolucionarji prisegajo na kolektivne vrednote (religija) in skupni politični aktivizem (nacionalna gibanja).

Podobno kot revolucionarje tudi konservativce manj skrbi problem omejevanja politične moči, kajti skupaj verjamejo, da imajo pravico vsiljevati svoje vrednote drugim ljudem. Liberali in konservativci se sicer razlikujejo pri vrednotenju sprememb, toda pogosto jim je skupna privrženost subjektivizmu in moralni drži, čeprav obojemu pripisujejo drugačen pomen in vlogo. In ne nazadnje, revolucionarji vidijo pomembnost politike pred ekonomijo, konservativci nasprotno ekonomske interese postavljajo pred politiko, medtem ko liberali prisegajo na njihovo avtonomijo. Konservativno držo običajno podpira močno sklicevanje na mo-

ralo, toda konservativci so politično vedno prepričani v monopolni položaj svoje morale in niso sposobni priznati enakopravnosti nasprotnih moralnih drž. Liberalna drža je mnogo bolj prizanesljiva do drugačnih izhodišč in dopušča, da ljudje zagovarjajo različne rešitve istih problemov. Medtem ko prvi zagovarjajo moralni monopolizem, drugi boleajo za moralnim relativizmom. Razlika med obema je preprosto v položaju političnih in poslovnih elit. Z liberalnega stališča se morajo te elite vedno znova dokazovati, da bi s svojimi sposobnostmi ohranile svoj položaj, medtem ko se konservativno usmerjene elite običajno sklicujejo na svoj podedovani moralni položaj, ekonomsko zapuščino ali politično avtoriteto. Konservativizem je naklonjen nacionalizmu in protekcionizmu, liberalizem je obrnjen h globalizmu in odprti družbi.

Nobena skrivnost ni, da je liberalna drža politična ideologija tržnega sistema, toda to še ne pomeni, da so splošna načela ekonomskega, političnega in socialnega liberalizma združljiva s to ali ono stranko ali vodilnimi partijskimi močmi v določeni deželi. Nasprotno, vsa ta načela imajo običajno zelo malo opraviti s političnim pragmatizmom in konkretno strankarsko politiko v Sloveniji. Zato so liberalizem, konservativizem in revolucionarni radikalizem zgolj vrednote in mitologije, ki posredno vplivajo na naše avtonomno ravnanje in svobodno izbiro. Pomagajo pa nam hkrati premagati ovire, ki jih imamo pri poglobljenem razumevanju politično-ekonomskega prepleta države in trga.

LITERATURA

- Boyer, Robert (1996): *Drache Daniel, States Against Markets*, London, Routledge
- Brabant, Jozef M. (1998): *The Political Economy of Transition, Coming to Grips with History and methodology*, London: Routledge
- Giddens, Antony (1998): *The Third Way, The Renewal of Social Democracy*, London: Polity Press
- Halal, E. William, Taylor Kenneth (1999): *21 st Centuy Economics*, London: Macmillan
- Hayek, Fredrich (1980): *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago UP
- Hayek, Friederich (1992): *Usodna domišljavost, Napake socializma*, Ljubljana: KRT
- Keynes, John M. (1963): *Essays in Persuasion*, New York: Norton
- Kelly, Gavin, Kelly Dominic, Gamble Andrew (1997): *Stakeholder Capitalism*, Sheffield: PERC - University of Sheffield, London: Macmillan Press
- Kovač, Bogomir (1996): *Poslovna mitologija*, Ljubljana: GV
- Kovač, Bogomir (2000): *Etični problemi slovenskega menedžmenta*, Ljubljana: Posvet ZES - Slovensko podjetje v devetdesetih)
- Naisbitt, John (1994): *Global Paradox*, New York: Avon Books
- North, Douglas C. (1998): *Inštitucije, inštitucionalne spremembe in gospodarska uspešnost*, Ljubljana: Krtina
- Peyovich, Svetozar (1995): *Economic Analyses of Institutions and Systems*, Dordrecht: Kluwer
- Ohmae, Kenichi (1996): *The End of the Nation State, The Rise of Regional Economics*, London: Harper Collins
- Oneill, John (1998): *The Market*, London: Routledge

Polanyi, Karl (1957): *The Great Transformation*, Boston: Beacon Hill

Popper, Karel (1962): *The Open Society and Its Enemies*, Princeton New Jersey: Princeton UP

Weis, Linda (1998): *The Myth of the Powerless State*, London: Polity Press

World Development Report (1997): *The State in a Changing World*, Washington: WB

SHIZOFREN ODNOS MED POLITIKO IN
GOSPODARSTVOM - SPREMLJEVALEC TRANZICIJE?

Povzetek. V tranziciji pogosto vlada shizofren odnos med vlado in podjetji. V borbi za pridobivanje ekonomske moči se stranke vmešavajo na način, ki odstopa od sprejemljivih razmerij med politiko in gospodarstvom. Bistveno je, da vlada ustvarja prijazne pogoje za delovanje podjetij. Stranke se ne bi smele vmešavati. Vloga vlade pa je predvsem v korigiranju tržnih napak in pa vizionarskem ustvarjanju bodoče strateške usmeritve nacionalnega gospodarstva. Članek vsebuje deset zapovedi o odnosu med politiko in gospodarstvom.

Ključni pojmi: trg, vlada, politika, gospodarstvo, stranke, tržne napake, politika redistribucije

Uvod

Ko sem dobil povabilo, da spregovorim o odnosu med politiko in gospodarstvom, mi je takoj prišel na misel, pred okoli 25 leti objavljen uokvirjen zapis predloga, takrat verjetno delegata, v našem osrednjem časopisu, ki je takratni republiški skupščini predlagal, da je "že skrajni čas, da skupščina sprejme zakon vrednosti, da bomo vsaj vsi vedeli za kaj gre in da se bomo po njem ravnali".

Čeprav je minilo precej časa, je ta predlog še vedno dokaj aktualen. Zakaj? Ponazarja namreč dve še vedno prisotni značilnosti slovenskega prostora:

- a) mišljenje, da lahko kar z zakoni odločilno urejamo gospodarsko življenje in
- b) da je stopnja nepoznavanja gospodarskih zakonitosti, ki je bila vzrok gornjega komentarja, še vedno kar visoka. Še vedno mnogi od kapitalistične države (za to namreč gre v tranziciji) pričakujejo socialistične izide¹. Še toliko slabše pa je, da se želi kapitalistične cilje dosegati s socialističnimi sredstvi, vzvodi, instrumenti, celo institucijami.

Gre za shizofren odnos, ki je očitno spremljevalec tranzicije, le da pri nas te tranzicijske "ošpice" trajajo predolgo, morda dlje kot v nekaterih drugih tranzicijskih državah. Prepogosto želimo uvesti tržno kapitalistično gospodarstvo ali drugače rečeno, demokratični kapitalizem, s socialističnimi sredstvi. Stranke posegajo

* Dr. Marjan Svetličič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Zato na primer kar 58% Slovencev meni, da bi vlada morala zagotoviti delovna mesta. V ZDA ko predstavnici liberalnega kapitalizma le 14%. Zato 55% Slovencev meni, da bi vlada morala nadzorovati cene in le 25% Američanov. Zato 49% Slovencev meni, da bi morala biti moč sindikatov večja, v ZDA pa le 13% ali na Irskem 12% (ISSP 96- Role of the Government, FDV, Ljubljana 1996).

celo po instrumentih trdega, pri nas zelo kratko prisotnega, centralno planskega socializma. Tipičen primer je bil predlog določanja obrestnih mer s strani države (z začetka tranzicije) ali pa neposredno vmešavanje v poslovanje firm, postavljanje "naših" direktorjev, da bi se s pomočjo gospodarskih vzvodov pridobila politična moč in oblast². Ali, ko se namesto po tržnih rešitvah podjetij v izgubah posega po neposrednem intervencionizmu³. Mnogi želijo tržno ekonomijo brez tržnih izidov. Ti nagrajujejo učinkovite, ne pa vse enako ali po potrebah. Od trga se pričakuje nekaj, kar trg ne daje, to pa je pravičnost.

Determinante odnosa politika-gospodarstvo

Obravnava odnosov med politiko in gospodarstvom ni nevtralna in neodvisna od:

- a) trenutnega stanja v gospodarstvu in politiki
- b) mednarodnega okolja.

Slovensko gospodarstvo in politični sistem so v tranziciji, bistvene značilnosti pa so: nestabilnost, nepredvidljivost, nepopolnost tržnih institucij in mešanje elementov novega kapitalističnega sistema z ostanki socialističnega gospodarjenja in urejanja družbenih odnosov. Vse te okoliščine onemogočajo dati kakršnokoli bolj poglobljeno sodbo o odnosu med politiko in gospodarstvom. Posploševanja so lahko nevarna. Oboji, politika in gospodarstvo ter njuno razmerje, so preprosto preveč spremenljivi, preveč odvisni tudi od zunanjih pogojev. Svetovno (evropsko) gospodarstvo je za razvoj majhnega slovenskega gospodarstva odločilnega pomena, je vsak dan pomembnejše od domačih razmer. Če z izvozom realiziramo skoraj 50% GDP in če temu dodamo še prodajo afilijacij naših podjetij v tujini, je pomen svetovnega gospodarstva za majhno ekonomijo več kot očiten. Te usodne vpetosti v svet se še veliko premalo zavedamo. Politika, pa tudi del gospodarstva, je še vedno preveč naravnana na razmere znotraj domačih "plank".

Globalizacija, ki jo poganjajo podjetja, potiska državo v tekmovanje z drugimi državami glede pogojev gospodarjenja. Če so pogoji gospodarjenja podjetjem neprijazni, če je država predraga, lahko podjetja premestijo svojo dejavnost tja, kjer so ti pogoji prijaznejši (cenejši). Vse večja institucionalizacija mednarodnih ekonomskih odnosov (WTO, IMF, ...) ter njihovo regionalno urejanje (EU in Acquis) erodira avtonomijo države in jo spreminja bolj v izvajalca regionalnih in

² Tipičen primer zelo dosledne izpeljave materialističnega (marksističnega) razumevanja družbe.

³ Na primer Litostroj, ki je sam že videl rešitev v sodelovanju s tujim partnerjem, pa se je vmešala politika s svojo "rešitvijo", ki pa je še danes ni; agonija se le podaljšuje. Podoben je primer TAM-a, kjer se je ravno tako skušalo z zelo drago administrativno "evtanazijo" rešiti nekaj, kar bi moral rešiti trg. V nasprotju s tem pa je kar precej primerov, ko je trg takšne bolnike resnično rešil. Kar precej podjetij se je rešilo s pomočjo tujih neposrednih investicij, to je s tipično tržno rešitvijo. V nasprotju z neutemeljenim prepričanjem, da tujci kupujejo naša dobra podjetja (če so tako dobra sploh ne potrebujejo tujcev, ali ne) lahko naštejemo celo vrsto primerov podjetij, ki so se po vstopu tujih naložbenikov izkopalila iz težav in sedaj uspešno poslujejo. Vsak lastnik namreč želi kupiti nekaj poceni, da bi potem s svojim znanjem to premoženje oplemenitil in tako zaslužil. Ne pa vse. Na vsak način pa je bilo umiranje krajše in za družbo cenejše in dolgoročno gledano, celo manj boleče za prizadete, saj so pravočasno zvedeli, kaj jim je storiti.

globalnih režimov. Privatizacija, deregulacija in liberalizacija ravno tako jemljejo vladam mnoge pristojnosti, ki so jih še "včeraj" imele. In vendar ne gre za igro ničelne vsote, ko trg pridobiva na pomenu na račun vlade (IMF, 1999: 376). "Velike" vlade se spreminjajo v "majhne", z manj neposredne moči, z manjšimi možnostmi neposrednega vmešavanja v gospodarske zadeve. Vlade postajajo vse bolj "impotentne". V "internet" ekonomiji, na primer, ne morejo več nadzirati kaj kdo kupuje. Birokrati se tega bojijo, zato posegajo tudi po "trdih" ukrepih direktnega vmešavanja v gospodarstvo, vse s ciljem ohranjanja svoje dominacije nad gospodarstvom, in ne tako redko, prikrivanja svoje lastne nesposobnosti.

Tudi spremembe virov konkurenčnosti v zadnjih nekaj dekadah vse bolj zmanjšujejo tradicionalno moč države, ki izhaja iz njenih lokacijskih prednosti, iz prednosti, ki jih daje njeno ozemlje. Determinante konkurenčne pozicije oziroma kreiranja bogastva so se spremenile tako, da krepijo relativen položaj majhnih držav. Pred letom 1960 se je tekmovalo predvsem na osnovi lokacijsko specifičnih prednosti, v obliki razpolaganja s cenenimi surovinami in energijo. Po letu 1960 se je težišče tekmovanja počasi selilo na tekmovanje s pomočjo cenenega dela. V sedemdesetih letih so pridobile na pomenu ekonomije obsega in s tem kapitalna intenzivnost. V osemdesetih letih je temeljni vir konkurenčnosti postala tehnologija, v devetdesetih pa znanje in informacije nasploh (ne le tehnološke). Vzporedno s tem je pridobival na pomenu dejavnik časa. Konkurenčnejši je tisti, ki karkoli že, naredi hitreje od drugih, ki je prvi na trgu ali takoj za prvim, ki je sposoben začeti nov izdelek prodajati hitreje kot konkurenca in ki ga je sposoben prodajati sočasno na čim večjem številu pglavitnih svetovnih trgov. Še bolj pa, če je sposoben iz njega narediti svetovni standard.

Vse večja gibljivost industrijskih dejavnosti terja od države vse prijaznejši odnos do gospodarstva. Tudi znanje kot današnja temeljna konkurenčna prednost, ki je danes vse bolj utelešeno v ljudeh, ti pa so še mnogo bolj gibljivi kot gospodarske dejavnosti, sili državo, da gospodarstvu nudi vse ugodnejše pogoje delovanja. Če se država ne prilagodi takšnim spremembam v okolju, če to ne stori pravočasno in hitro, lahko ogrozi konkurenčnost gospodarstva v pogojih tektonskih in vse težje predvidljivih tehnoloških ter hitro se spreminjajočih sprememb.

Če je bila nekdanja tehnika odnosa politika-gospodarstvo "politika težja", je danes to definitivno postalo "gospodarstvo".

Malo teorije

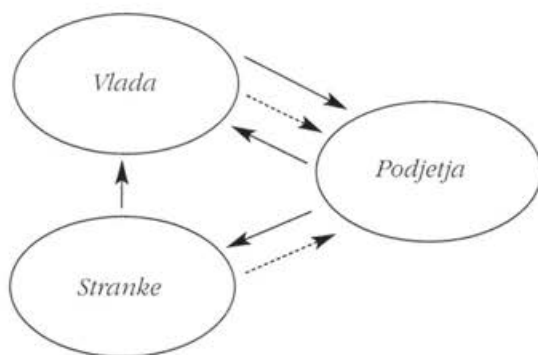
V osnovi poznamo dva načina urejanja razmer v družbi:

- a) tržno reguliranje in
- b) državno reguliranje.

Trg sicer ni popoln, ima niz pomanjkljivosti, vendar so izkušnje pokazale, da so vladne napake hujše, nevarnejše od tržnih, da je tudi "slab" trg boljši od "najboljšega državnega intervencionizma". Zato mora biti osnovni regulator razmerja med politiko in gospodarstvom trg.

Anatomija odnosa politika gospodarstvo pokaže, da imamo na strani politike državo in stranke in da so interakcije lahko posredne, prek trga, ali pa gre za neposredno vpletanje države ali strank v gospodarstvo (črtkane puščice).

Slika 1: Trikotnik odnosov; politika gospodarstvo

Ko govorimo o odnosu med politiko in gospodarstvom govorimo o trikotniku, na katerem je ena stranica gospodarstvo, druga so stranke in tretja je država oziroma njena vlada. V svetu praviloma ne gre za trikotnik odnosov, pač pa, poenostavljeno rečeno, za bilateralni odnos.

Stranke svoje rečeje na volitvah in potem delujejo prek vlade, prek zagotavljanja pogojev za gospodarjenje, ne pa z neposrednim vmešavanjem v gospodarstvo. To velja mnogo bolj za centralne vlade, medtem ko se na lokalni ravni v večji meri javljajo poskusi neposrednega vmešavanja. Če bi skušali konvergirati z razvitim svetom bi morali čim prej trilateralne odnose spremeniti v bilateralne, prekiniti bi morali možnost neposrednega vmešavanja strank v gospodarstvo.

Odnos med politiko in gospodarstvom leži v srčiki politično ekonomskega sistema vsake države. Od tega odnosa je odvisno, kako država razreši izbiri med:

- a) svobodo in neenakostjo in
- b) svobodo in učinkovitostjo.

Največkrat vlada prepričanje, da gre za dilemo ali-ali, da ni mogoče imeti in učinkovitosti in enakosti. Lanski Nobelov nagrajenec za ekonomijo A. Sen pravi, da je mogoče sinhrono uresničiti oba cilja (1999: 119). Čeprav je popolnoma nesporna postala primarna vloga trga, bi bilo "biti generično proti trgu skoraj tako čudno, kot če bi nasploh nasprotovali pogovorom med ljudmi" (Sen, 1999: 6). Kajti pri trgu ne gre le za izmenjavo blaga, pač pa tudi idej, za "pogovore" med proizvajalci". Po Senu sta cilj in instrument razvoja svoboda, trg pa pomeni eno svobodo, svobodo menjave.

Vloga države v reguliranju gospodarstva mora zato biti omejena na:

- a) popraviljanje tržnih napak,
- b) zagotavljanje preglednih in stabilnih pogojev gospodarjenja ter
- c) vizionarsko usmerjanje pogojev gospodarjenja skladno z dolgoročnimi trendi, ki gospodarstvu omogočajo vnaprejšnje hitro odzivanje ter prilagajanje.

Propad socializma je najbolj razkril vse slabosti državnega intervencionizma. Po Hayeku (1988) gre za usodno domišljavost ljudi, ki mislijo, da je lahko vlada pametnejša od trga. Da bi nas resnično prestrašil, govori o skrajni različici državnega urejanja družbenih zadev v obliki totalitarizmov takšnih pojavnih oblik kot je bil fašizem, kot možnem antipodu tržnemu urejanju družbenih zadev. Mehkejše različice so nam bolj poznane, na primer socializem, korporativizem. Nasploh trdi, "da se, zgodovinsko gledano, z vlogo vlad pretirava, ker pač nujno več vemo o tem, kaj so vlade storile kot pa o tem, kaj so dosežki spontane koordinacije individualnih dejavnosti posameznikov" (1988; 44).

Argumenti za upravičeno korigiranje spontanega tržnih izidov so politični in ekonomski, čeprav drži, da je meja med enim in drugim precej zabrisana, da gre za zelo prepletene dejavnike. Idealna vloga vlade bi bila, če bi uspela regulirati trg, zagotavljati nujne informacije tržnim subjektom ob čim manjši distorziji trga, čim manjših davkih, minimalnem obsegu zaposlenih v državni upravi ter ob najmanjši možni absorpciji ekonomskih virov s strani države (IMF, 1999: 376). Zveni skoraj utopično, posebno če k temu dodamo še doseči "poštene vlade, pregledni pravni sistem, dobro izobražene in plačane vladne uslužbenke predane borbi proti korupciji" pravi Naim (IMF, 1999: 377).

Prevladujoči ekonomski argumenti, ki opravičujejo poseganje države na trg so: 1. tržno delovanje ima pomanjkljivosti, trg ima napake (monopoli, javni značaj blaga⁴, zdravstveni razlogi⁵, zunanje ekonomije itd.)

2. argument mlade industrije in strateška trgovinska politika. Zaradi razvojnega zaostajanja je potrebno sprva zaščititi "mlade" panoge, da bi dosegle razvojno raven, ko se bodo sposobne same soočiti s konkurenco zdaj konkurenčnejših. Pri strateški trgovinski politiki pa gre za to, da država podpre določene dejavnosti, zato čeprav so (trenutno) nekonkurenčne, ker z njihovim razvojem dvigne konkurenčnost drugih dejavnosti (na primer elektronike oziroma informacijske tehnologije).

Politični argumenti za upravičeno popravljanje trga so predvsem naslednji:

1. zagotavljanje stabilnosti, varnosti in političnih svoboščin (zato prepoved otroškega dela, enakopravnost žensk, ...),
2. politika "polne"⁶ zaposlenosti,
3. zagotavljanje pogojev za trajnostni razvoj,
4. zaščita potrošnikov (varstveni, zdravstveni predpisi),
5. uresničevanje zaželene porazdelitve dohodkov v družbi skladno s prevladujočim sistemom vrednot (politika redistribucije).

Toda tudi trg ni idealen. Vendarle so njegove pomanjkljivosti mnogo manj nevarne od pomanjkljivosti državnega reguliranja gospodarstva. Da pa bi trg lahko opravljal svojo vlogo, da bi omilili njegove pomanjkljivosti, je treba njegovo delovanje ustrezno urediti z zakoni. V primeru EU je to *Acquis Communautaire*. Cilj

⁴ Trg na primer ne ovrednoti ustrezno neoprijemljivo znanje firm. Ravno tako bi bilo težko tržno prodajati splošno izobrazbo. Če nekdo kupi takšno blago, se tudi drugim poveča blaginja zaradi zmanjših ekonomij (svetilnik na primer koristi vsem ljudem, ne le tisti, katere lastnik ga je na primer postavil).

⁵ Na primer cepljenje prebivalstva ali boj proti drogam.

⁶ Danes bolj maksimiranje zaposlenosti.

Acqui-ja je omogočanje delovanja trga ter (socialno) korigiranje njegovih napak. Posamezna "drevesa" Acqui-ja so lahko tudi nesmiselna, v celoti pa "gozd" le zagotavlja transparentne in stabilne, za vse enake pogoje gospodarjenja. Tisti, ki menijo, da je 80% Acqui-ja neumnost, v bistvu zagovarjajo anarhičen, "laissez faire" trg, z vsemi njegovimi "kanibalskimi" rezultati, so proti institucijam, ki omogočajo nemoteno delovanje trga (na primer anti-monopolna zakonodaja).

Takšna regulacija trga prispeva k ustvarjanju stabilnih in preglednih, čeprav zapletenih pogojev gospodarjenja. Stabilnost pogojev gospodarjenja je ena najpomembnejših vlog države v njenem odnosu do podjetij v pogojih ogromnih nestanovitnosti globalnega trga, v katerih poslujejo podjetja. To pomeni tudi zagotavljanje splošne varnosti v družbi (od obrambne do notranje varnosti).

Danes je zlasti potrebno popravljati porazdeljevanje koristi in stroškov med sloji znotraj držav in med državami, ki so rezultat tržnih sil. Priseganje samo na tržne izide lahko privede do socialne dezintegracije doma in v svetu. Redistribucijska vloga države pridobiva na pomenu. Njeno načelno izhodišče mora biti kompenzacija tistih, ki zaradi "nepopravljenega" delovanja trga (ali globalizacije) trpijo škodo in to le v meri, v kateri tisti, ki imajo največ koristi od delovanja trga (globalizacije), ostanejo še naprej zainteresirani za rast produktivnosti.

Tudi "nejevernim Tomažem" je danes verjetno že postala domača Kindlbergerjeva ugotovitev (1970), da je država premajhna za reševanje ekonomskih in prevelika za reševanje družbenih zadev (zato načelo subsidiarnosti). Prvo zlasti velja za majhne države, katerih usoda je bolj odvisna od dogajanj izven, kot znotraj svojih meja. Država mora zato gospodarstvu zagotoviti infrastrukturne pogoje za hitro in prožno odzivanje na globalne trende, dober izobraževalni sistem (cenene komunikacijske povezave na primer⁷).

Nenazadnje se moramo zavedati, da je ena redkih očitnih prednosti majhnih držav lažje doseganje konsenza in lažje uresničevanje dogovorjene politike (Katzenstein, 1985). Žal smo njegove učne ure v Sloveniji "prešpricali", saj kaže, da se težje dogovorimo kot v velikih državah.

Toda tudi posamezniki in podjetja se moramo zavedati, da ne moremo ostati suhi, če skočimo v vodo, da ne moremo od kapitalistične države zahtevati socialističnih izidov oziroma dejanj, da ne morejo za nas veljati drugačne vrednote, kot pa jih pričakujemo od drugih⁸.

Kapitalizem pomeni prevlado trga nad državo (nekje bolj, drugje malo manj). Z drugimi besedami to tudi pomeni, da naj ne bi bilo več mogoče klicati na pomoč države, ko začne teči "voda v grlo"⁹. Ne more se od kapitalistične države zahtevati

⁷ Počasna privatizacija in odpranje na tem področju ogroža konkurenčnost gospodarstva in sposobnost njegovega odzivanja na svetovne trende.

⁸ Takšno dvojnost je pokazala tudi naša raziskava o motivacijah mladih poslovnežev v Sloveniji, ki smo jo izvedli med študenti MBA študija v letu 1999. Rezultati kažejo na velike razlike med njihovimi osebnimi motivi in motivi, ki se jih pričakuje od povprečnega poslovneža v Sloveniji. Še največja je razlika pri etičnih normah. Povprečen slovenski poslovnež bi moral, kažejo rezultati, upoštevati etične norme, sam jih bistveno manj, moral bi biti odgovoren v odnosu do zaposlenih, sam je precej manj. Povprečen poslovnež bi moral biti bistveno bolj odgovoren do družbe kot pa bo on osebno.

⁹ Ali, da spremni tečaj, ali da odobri subvencijo, ali da odpiše dolgove, kar je zelo priljubljeno in upravičeno v preteklosti. Danes to ni več, trg deluje v dobrem in slabem.

socialističnih ciljev ali načina ukrepanja, hkrati pa ravnati povsem kapitalistično¹⁰. Toda takšno zavedanje še nima domovinske pravice. Odpravili smo sicer socializem, ne pa še socialističnih vrednot, "socialističnih pričakovanj do drugih". Potrebna pa je korekcija tržnih izvidov, učinkov delovanja trga.

Vpletanje politike v gospodarstvo; izbrani vidiki

Skladno s primatom, ki bi ga moral imeti trg, je upravičeno le posredno vpletanje države, to je z reguliranjem trga (zakoni, institucije...), ne pa direktno (subvencije, državna lastnina¹¹ preobsežno nadziranje cen tudi kjer to ni potrebno, mastodontski državni skladi in agencije itd.). Popolnoma nesprejemljivo in ekonomsko škodljivo pa je neposredno poseganje strank v gospodarstvo. Stranke delujejo v normalnih pogojih na volitvah, izvoljene oblikujejo vlado, ki je potem poklicana, da zastopa nacionalne in ne strankarske interese. Boj strank za vpliv v gospodarstvu, za "prisvajanje" posameznih podjetij¹², vse v cilju krepitve svoje ekonomske osnove je ekonomsko škodljivo. Pomeni namreč ponovno prevlado političnih kriterijev nad kriteriji učinkovitosti, kriterija neznanja nad znanjem itd. Znano pa je, da so predsodki tesno povezani z neznanjem, z nepoznavanjem posameznega pojava ali stvari. Ali kot pravi Hayek, "morda največji vzrok vztrajnega odklonilnega odnosa do tržnih rešitev leži enostavno v neznanju in konceptualnih slabostih. To se seveda poveže še s prastrahom pred neznanim" (Hayek, 1997: 94). Vse to lahko vodi v nove "politične tovarne". Kot da smo pozabili, da je bil to osnovni problem socializma. V času tranzicije se je temu skoraj nemogoče popolnoma izogniti, ker gre pač za borbo za oblast, vendar takšne "tranzicijske ošpice" trajajo že predolgo in so preobsežne.

Poseben problem pa je enotnost vladnega delovanja. V tako negotovih pogojih, v silovitih tektonskih spremembah ter vseh vrst nepredvidljivosti, ki vnašajo visoko stopnjo nestabilnosti v poslovanje, je najslabše kar se gospodarstvu lahko zgodi še domača negotovost, neenotnost in nepredvidljivost. Če vsaka stranka v vladi zastopa drugačno mnenje o ključnih razvojnih problemih, je lahko že kar usodno. Še bolj pa je, kar pa sploh ni izjema, če se skupne odločitve s strani vsake od vladnih strank različno uveljavljajo. Še slabše, če se zaradi strankarskih razprtij ali kupčij zavlačuje z odločanjem ali pa se sprejme nekonsistentna odločitev, odločitev ki z levo roko poruši to, kar zgradi desna.

Primer zahteve po uzakonjanju "zakona vrednosti" iz uvoda v prispevku morda najbolje ponazarja, da odnosa politika gospodarstvo ne more urejati kakšen poseben zakon. Gre za splet zakonov. V EU bi to lahko bil kar *Acquis*, pa tudi vse pogodbe o ustanovitvi evropskih skupnosti. Ko gre za reguliranje delovanja

¹⁰ Med bistvenimi motivi mladih poslovnežev v Sloveniji prevladujejo motivi kot so: rast, moč, kratkoročni dobiček, osebno bogastvo. Širši družbeni motivi so bolj na repu.

¹¹ Država se nikjer v svetu ni pokazala kot učinkovit gospodar, zato ni pričakovati, da bi bili mi lahko izjema.

¹² Primerov ne bom našteval, jih je pa veliko. Dovolj zgovoren je primer Litostroja in ABB oz. kasnejših domačih alternativ.

strank, so to zakoni o strankah in lobiranju, pa še bi se kaj našlo. Bistveno pa je, da se tega odnosa posebno ne regulira, ker naj v pogojih tržnega gospodarstva to ne bi bil problem, ki ga je potrebno posebej regulirati, mimo splošne regulacije delovanja trga in tržnih ustanov in mimo splošnih pravil političnega sistema.

Posredno delovanje države preko trga pa vključuje tudi pomoč njenih diplomatsko konzularnih predstavništev, ki je v primeru majhnih držav še toliko pomembnejša. Še posebej pa takšno informacijsko konzultantsko pomoč potrebujejo majhna podjetja. Nasploh bi moral biti pomen gospodarskih tem na dnevnem redu delovanja vlad v majhnih državah relativno bistveno večji kot v velikih. Podobno velja tudi, ko gre za krepitev dolgoročnejših oblik mednarodnih ekonomskih odnosov, kot so to tuje neposredne investicije.

Glede na to, da je v pogojih tektonskih sprememb v svetu danes pomembno ne le sprejemati prave odločitve, pač pa je odločilen tudi njihov "timing", njihova pravočasnost. Opuščanje odločanja takrat, ko je to nujno, je ravno tako slabo, kot če se sprejema napačna odločitev. Že Keynes je ugotovil, da je bolje biti hiter in imeti približno prav, kot pa imeti popolnoma prav in odločiti prepozno. Neodločanje oziroma prepozno odločanje, je včasih še bolj boleče kot odločanje. To pomeni ne le dolžnost vlade v izpolnjevanju svoje vizionarsko razvojne vizije reagirati na dražljaje, ki prihajajo iz okolja, pač pa poskusiti delovati tudi *ex ante* in ustvarjati ugodnejše in stabilnejše pogoje gospodarstvu. Med to se uvršča tudi članstvo v EU in ne nazadnje v OECD.

Da bi država uspešno opravljala svoje upravičene naloge, ne sme biti prepuščena sama sebi. Gospodarstvo mora biti v mnogo večji meri kot doslej agresivnejše v odnosu do države in ne nazadnje tudi vplivati na strankarsko politiko. V pogojih demokratičnega kapitalizma lobiranje ni "umazana", pač pa popolnoma legitimna dejavnost. Zakonodajalci morajo biti bolj seznanjeni z možnimi posledicami svojih odločitev. Gospodarstveniki morajo skratka biti in lobisti in s tem politiki, toda ne zato, da bi klicali državo na "gasilske akcije" kot včasih, ne tako poredko pa tudi še danes, da bi zahtevali uveljavljenje netržnih rešitev, ki koristijo njim ne pa gospodarstvu v celoti. Tudi splošno načelo njihovega delovanja so omejitve, ki jih postavljajo tržne zakonitosti. Morda so najboljši primer iz preteklosti mnoga podjetja izven centrov političnega odločanja (Ljubljane), ki so se že v času socializma morala bolj naslanjati na čiste ekonomske vzvode konkurenčnosti. Preživela so in so mnogo učinkovitejša kot tista, ki so takrat svojo moč črpala z vplivom v bankah in politiki. Tranzicija je kaj hitro razkrila njihove trhle "fundamente" in jih odplavila.

Danes, kot je pred kratkim izjavil prvi človek ameriške multinacionalke 3 M, ne rabimo več toliko menedžerjev kolikor rabimo voditelje, ki imajo vizijo, ki vidijo globalne spremembe, ki znajo motivirati in inovirati in ne le učinkovito "premetavati domine", ki so že na mizi. To kar je danes potrebno, je na mizo postaviti nove domine ali pa jih popolnoma drugače zložiti skupaj, kar ravno tako lahko predstavlja pomembno inovacijo.

Gospodarstveniki morajo kazati tudi na škodljivost novega strankarskega voluntarizma, na nevarnosti prevlade politike nad kriteriji učinkovitosti ali razvoja. Nekateri pa se morajo tudi upreti skušnjavi, da bi s političnimi vzvodi poskušali

reševati svoje gospodarske probleme. Koristno bi bilo, da bi bili gospodarstveniki vsaj pol toliko agresivni, kot so politiki.

Da bi lahko vsaj nevtralizirali učinke novega političnega voluntarizma, da ne bi prišlo do "nadomeščanja" enega (politično ideološkega) voluntarizma z drugim. Vsa revolucionarna obdobja imajo revolucionarje in kaže, da vsi verjamejo v moč svoje volje, v moč svojih ciljev. Zato težijo zavračati vlogo ekonomskih zakonitosti, čeprav vsi prisegajo na trg kot temeljni regulator (Svetličič, 1993: 206). Še vedno je aktualna misel z začetka tranzicije, da "nove demokracije želijo okrepiti svojo ekonomsko moč s pomočjo vpletanja na trg na netržni način. Posiljuje se ekonomijo z neekonomskimi kriteriji. Močne so aspiracije, da bi se okrepila ekonomska moč, zato da bi se pridobila politična. Politične stranke želijo okrepiti svojo ekonomsko vlogo zato, da bi okrepile svojo politično pozicijo (Svetličič, 1993: 206).

Deset zapovedi v odnosu politika – gospodarstvo

V luči osnovnih problemov na relaciji politika gospodarstvo sem sestavil nekaj splošnih priporočil. Izhajajo iz ocene, da imamo preveč vpletanja politike v gospodarstvo, da je to tudi v primeru upravičenosti neučinkovito, da pa je premalo vlade tam, kjer je potrebna (razvojna vprašanja).

1. Vladne napake so hujše od tržnih

2. Državno poseganje v gospodarstvo je upravičeno le preko regulacije trga s ciljem:

- Zagotavljanja varnosti in stabilnosti poslovanja,
- Odpravljanja tržnih napak,
- Redistribucije koristi in stroškov,
- Uresničevanja dolgoročne razvojne vizije.

3. "Strankam vstop v gospodarstvo prepovedan".

4. Povečati vpliv gospodarstva na politiko, saj je ekonomska problematika za delovanje vlad majhnih držav pomembnejša kot v primeru velikih držav.

5. Zavejmo se, da naj bi bila ena redkih prednosti majhnih držav lažje doseganje konsenza ter lažje uresničevanje dogovorjene politike, kot je to v primeru velikih držav, in se zedinimo na temeljnih nacionalnih interesih.

6. Modernizirajmo infrastrukturo (izobraževanje, raziskovalno razvojno dejavnost) in jo pocenimo (telekomunikacije...), da bi krepili konkurenčnost in omogočili hitrejšo odzivanje/prilagajanje gospodarstva globalni ekonomiji.

7. Modernizirajmo in naredimo podjetjem prijaznejšo državo, povečajmo njeno učinkovitost (saj ona vse bolj postaja uresničevalec mednarodno dogovorjenih politik) in jo s tem pocenimo.

8. Država oz. stranke naj se odpovedo direktnemu poseganju v gospodarstvo, firme pa naj pozabijo preteklo prakso klicanja države na pomoč, ko začne teči voda v grlo.

9. Podjetja naj bodo agresivnejša in učinkovitejša v svojih zahtevah v odnosu do vlade in do političnih strank.

10. Ustanovimo Strateški razvojni svet sestavljen od predstavnikov gospodarstva (na primer 35%), vlade (35%), znanosti (20%) ter sindikatov (10%). Na dve leti naj pripravi priporočila za srednjeročno razvojno delovanje vlade.

LITERATURA

- Hayek, F.A. (1988): *The fatal conceit: The Errors of Socialism*. Routledge, London.
- Hayek, F.A. (1997): *The Road to Serfdom*. Routledge, London.
- Katzenstein, P.J. (1985): *Small States in World Markets; Industrial policy in Europe*, Ithaca and London, Cornell University Press.
- Kindleberger, Charles (1984): *Multinational Excursions*. MIT Press, Cambridge Mass., London.
- IMF (1999): *Second Generation of Reforms Call for Varied Approaches to Institution Building and Growth*. IMF Survey November 22, 1999.
- ISSP 96 - *Role of the Government III*, FDV, Ljubljana 1996.
- Sen, Amarta (1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press. Oxford, New York.
- Svetličič, Marjan (1993): *Transformation of Central European Economies and Cooperation with Asian NICs: The Case of Slovenia*, v: Ku-Hyun Jung, Dalchoong Kim, Kap-Young Jeong (ur.), *East Asia and East-Central Europe: Market-Oriented Reforms and Transformation, 199-219*.
- Vernon, Ray (1998): *In the Hurricane's Eye; the Troubled Prospects of Multinational Enterprises*, Harvard University Press, Cambridge Mass., London, England.

PRAVNI VIDIKI POLITIKE IN GOSPODARSTVA

Povzetek. *Avtor uvodoma opredeljuje pojem politik in politikanstva in kratko prikaže razvoj razmerij med gospodarstvom in državo. Temelj razmerij je v ustavno opredeljenih svoboščinah, zato avtor opozarja na pomen njihove interpretacije. Poseganje v podjetniške pravice je treba interpretirati z ustavnimi svoboščinami, ob upoštevanju sorazmerja med javnim in zasebnim interesom, ravnanja se presojuje glede na pravne posledice, poseganje v pravice je pridržano izključno le zakonu, kar temelji tudi na načelu delitve oblasti. Posebna pozornost je posvečena zakonom ukrepanja, ki so značilni za obdobje kriz, pri nas tudi v tranzicijskem obdobju. Posebnosti v omejevanju podjetniških pravic pojasnjuje z nemško "stopenjsko teorijo", s tradicionalnimi objektivnimi in subjektivnimi omejitvami, z davčnim poseganjem in dajanjem pogosto spornih subvencij. Za izboljšanje stanja v pravu predlaga uvedbo racionalnega prava, pri sprejemanju zakonov simulacijo predpisov in načelo sorazmernosti ter previdnost pri uporabi nedoločenih pojmov in prostega preudarka. Na koncu daje nekaj predlogov za izboljšanje stanja v pravosodju.*

Ključni pojmi: *politike, gospodarstvo, država, pravo*

Uvod

Naslov sestavka je lahko sporen, če pojmujeemo politiko kot umetnost upravljanja z državo ali drugo skupnostjo in se vsi postopki upravljanja v organiziranih oblikah družbene akcije odražajo v težnji uresničevanja družbenih interesov in splošnih zadev skupnosti. Na ta način postanejo določena razmerja "politična" na temelju zavestnega, več ali manj organiziranega vzajemnega delovanja subjektov, nosilcev teh interesov. S pojmom politike so se ukvarjali že v antiki, najbolj znano delo je Aristotelova "Politika", ki je politiko opredelil kot znanost in prakso, politika raziskuje različnost empiričnih oblik oblasti v državi, torej je znanost o naravi, funkciji in ciljih neke skupnosti. Več ali manj se tudi kasnejši avtorji opirajo na Aristotelova izhodišča in lahko zaključujemo, da se kot neposredni minimalni cilj politike v pozitivni ureditvi razpravlja z vidika rezultata prisilne organizacije moči, ker je cilj (javni red, ureditev) istoveten z močjo države.

* Dr. Janez Šinkovec, redni profesor Pravne fakultete v Ljubljani, upokojeni sodnik Ustavnega sodišča Republike Slovenije.

Drugače pojmuje "politikantstvo" s katerim se opredeljuje ravnanje nasprotno javnemu, splošnemu interesu, kjer se zasledujejo strankarski interesi, predvsem zaradi zadovoljevanja ožjih skupinskih interesov v obliki zakulisnega ravnanja, spletkarjenja in zlasti zasledovanja materialnih interesov. V normalnih razmerah je politikantstvo moralno in politično obsojano, opredeljevanje pa je lahko težavno, ker je praviloma prikrito z domnevnim splošnim interesom. Tako ravnanje je pogosto pogojeno z željo za pridobivanje glasov volivcev, neredko pa tudi kaže na skrajno pomanjkanje urbanizacije.

Naša ustava izhaja iz svobode podjetniškega ravnanja (74. člen). Iz določbe tretjega odstavka tega člena, ki poudarja, da so prepovedana dejanja neloyalne konkurence in dejanja, ki v nasprotju z zakonom omejujejo konkurenco. Iz te določbe izhaja ugotovitev, da ustava opredeljuje tržno naravnano gospodarski sistem. Pregled nekaterih zakonov, npr. zakona o kontroli cen, postavlja take ugotovitve lahko pod vprašaj.

Kratek pregled pojmovanja položaja podjetništva nam pokaže razvoj skozi zgodovinska obdobja. O pravnih problemih podjetništva so začeli razpravljati že v srednjem veku ob naraščanju meščanstva, kar je vodilo do nasprotij med fevdalno ureditvijo in zahtevami mest. Gospodarsko pravo je bilo sprva domena mestnega prava, s pomembnimi cehovskimi elementi. Mesta so neredko določala cene proizvodov, kvaliteto ponudbe in podobno. Kasneje so na podlagi teh izkušenj začeli s kodifikacijami civilnega in trgovskega prava. V nadaljevanju bomo opozorili na glavne razvojne elemente gospodarskega prava.

Pomembna je liberalistična teorija (Smith, Maltus, Ricardo itd.), ki pri urejanju gospodarstva ni dajala prednost državi, pač pa posamezniku. Državo so več ali manj šteli kot vsoto posameznikov, temelj razmerij sta posameznik in svoboda njegovega ravnanja. Moto liberalizma je bil, da naj si človek pomaga sam in naj se ne zanaša na pomoč države. Uveljavljal je svobodo gospodarskega delovanja in svobodno izmenjavo dobrin med državami.

Svobodno konkurenco je Smith štel kot nujen izvor harmonije, država naj se vzdrži posegov v gospodarstvo. Srednji vek je uveljavil vrsto privilegijev cehov, patronat države in cerkve, sinekure, omejitve v prometu blaga in storitev s posebnimi davščinami ipd. Zato je liberalizem uveljavljal zahtevo po enakosti subjektov, zahtevo po opredelitvi pravic v katere naj država ne posega, zlasti naj bi preprečili samovoljo državnih organov in zagotovili varnost posameznika. Po prvi svetovni vojni se je liberalistična teorija pojavila v obliki neoliberalizma, ki ima še danes močan vpliv. Tudi za neoliberalizem je individualna svoboda v tržnem gospodarstvu s popolno konkurenco glavni cilj. Konkurence ne šteje več za "naraven pojav", priznava potrebo po državnem urejanju, vendar naj bi bilo zakonsko urejanje države čim manjše, opredeljeni naj bi bili predvsem temelji, ki bi zagotavljali učinkovitost in potrebe nacionalnega gospodarstva. Večji spopad z neoliberalizmom je bil v času svetovne krize, ko je postala intervencija države nujna (Keynes). Opuščamo opis stanja v "socialističnih državah" po drugi svetovni vojni, saj so ti pogledi dovolj znani. Sodobne demokratične, socialne in pravne države izkazujejo precejšnje nezaupanje v "preveč države". Te ustave izhajajo iz subjektov (fizičnih in pravni oseb), ki jim država zagotavlja vrsto pravic in svoboščin. Ustavne svo-

boščine in pravice namreč veljajo tudi za pravne osebe, seveda le tiste, ki se smiselno lahko uporabijo. Zagotovljena naj bi bila svoboda ravnanja, omejitve so izjeme, zahteva se nujna potreba v splošnem interesu, zato države ni mogoče zamenjavati s stanjem v kurji farmi, kjer naj bi frčalo perje....

Če so ustavne pravice in svoboščine temelj zakonodajnega urejanja položaja vseh subjektov, je potrebno nekaj besed o interpretaciji teh pravic in svoboščin, saj prav na tem področju prihaja do "politikantskih" pojmovanj in njihove rabe v zakonih.

Interpretacija ustavnih pravic in svoboščin

Osrednji problem pri urejanju zakonodaje in odločanju v posamični zadevi je pravilna interpretacija ustavnih pravic in svoboščin. Za ustavne pravice je značilna humanistična interpretacij, uporablja se zgodovinski razvoj nekega instituta (filozofija, sociologija, politika) in idejna izhodišča sodobne pravne kulture (primerjalno pravne metode, mednarodni pravni akti), kar vse je pripeljalo do nekega ustavnega instituta. Te metode so zlasti pomembne, če se zakonodajalec ali državni organ v posamičnem odločanju poslužuje ozke interpretacije, čeprav velja splošno sprejeto pravilo in dubio pro libertate (v dvomu za svobodo). Nedvomno so pravice kompleksen sistem, posamezne pravice ni mogoče obravnavati izolirano, temveč v vseh njenih povezavah. Tako na primer svobodo podjetništva povežemo s temeljno opredelitvijo svobode podjetništva (74. člen ustave) in z njo povezanimi svoboščinami kot so pravica do združevanja (42. člen), prosta izbira poklica (49. člen); ustavne določbe o lastnini (33. člen) in posebej o socialni, ekonomski in ekološki funkciji lastnine (67. člen). Zato se glede razlaganja ustave poudarja sistemska interpretacija prava. Mnogi teoretiki zavračajo zgodovinsko interpretacijo, ker naj ne bi bila uporabna glede na dinamični razvoj, potrebno je uporabiti sedanje pojmovanje, ki se velikokrat razlikuje od pojmovanj v preteklosti. Tako najbrž ni utemeljeno sklicevanje na pridobitev premoženja s cesarskimi dekreti in trditi, da gre za pridobljeno pravico, čeprav je bilo to premoženje že zdavnaj odkupljeno (cerkveni gozdovi). Pomembno je trenutno, v svetu splošno sprejeto pojmovanje. Vrsto pravic se lahko glede na svetovnonazorsko ali versko pojmovanje razlaga zelo različno, zato se v primerih sporne interpretacije sklicujemo na mednarodnopravno uveljavitev pojmovanj, zlasti pa tudi glede na določbe Evropske komisije in sodišča za pravice človeka (evropski standardi). Sodobna država bi morala biti svetovnonazorsko in versko nevtralna. Vrednostna teorija o pravicah poudarja, da gre za temeljne vrednote, ki so namenjene tudi integraciji države. Predstavljajo objektivno normo, ki ji daje humanistično pojmovanje podlago. Demokratično - funkcionalna teorija vidi v pravicah njihovo javno in politično funkcijo. Teorija socialne države poudarja zahtevo po socialnih storitvah države. Vsekakor ni mogoče pravic opredeljevati le po eni izmed naštetih teorij. Večinsko mnenje je, da so potrebne liberalistične, socialne in demokratične komponente.

Poseganje v pravice

Posamezne ustavne pravice predstavljajo kompleksna razmerja, ki najpogosteje zahtevajo normiranje z zakoni. Pravice zajemajo tudi zasebna ravnanja ljudi, ki pa niso izolirani posamezniki, delujejo v družbi, stopajo v razmerja z drugimi, zato so za ravnanja posameznika zainteresirani tretji in družba kot celota. Pri pravnih osebah (gospodarstvu) je treba varovati varnost v pravnem prometu, ter varstvo zdravja in življenja zaposlenih, okolja in porabnikov.

Poseg v ustavno pravico načelno ni prepovedan, izpolnjena morajo biti jamstva, ki jih daje načelo o pravni državi. Ob vsakem posegu je treba tehtati zasebni in javni interes, ter interes tretjih (načelo sorazmernosti). Analiza utemeljenosti posega poteka v več etapah. Najprej je treba ugotoviti, ali ravnanje (stanje neke dobrine) predstavlja dejanski stan posega v neko pravico, pri čemer uporabljamo pravila o interpretaciji ustave. Nato je treba ugotoviti, ali je nekdo (državni organ, tretji) posegel v pravico. Poseg je možen le na temelju zakona, ki je tak poseg opredelil povsem določno, poseg ne sme biti v nasprotju z ustavo in mora biti skladen z javnim interesom ter z njim sorazmeren. Poseg ni dopusten, če ni skladen z načeli pravne države (zaupanje v pravo, pravna varnost). Poseg je lahko blažji, če dobi prizadeti neko izravnavo, uveljavljena naj bi bila kompenzacija. Tak primer je ob razlastitvi, ko država poseže v lastninsko pravico, vendar zagotovi odškodnino. Evropska konvencija o pravicah človeka (EKPC) poudarja v 50. členu pravično zadoščenje.

Protipravne posege je treba sanirati z naravno restitucijo (vzpostavitev prejšnjega stanja), z odškodnino ali neveljavnostjo protipravnega ravnanja (ničnost dokazov v kazenskem postopku, če so bili pridobljeni protipravno).

Država lahko uresniči socialne pravice s storitvami, sprejetimi v posebnih zakonih. Zato vsako normiranje pravic z zakonom ne pomeni posega v ustavno pravico.

Ravnanje oseb je lahko omejeno tudi s splošno sprejetimi moralnimi pravili (tudi poslovna morala). Nemoralna ravnanja so zlasti opredeljena v kazenskih predpisih, poslovna nemoralna pa v civilnem pravu (glej generalne klavzule o vestnosti in poštenju, prepovedi zlorabe pravic, dobrem gospodarjenju ipd). Načelo socialne države opravičuje določene posege v nekatere pravice. Taki posegi se npr. lahko nanašajo na zagotavljanje varnosti v pravnem prometu (višina osnovnega kapitala), na varstvo zaposlenih, okolja in potrošnikov, s čimer se posega v svobodo podjetništva). Tako so lahko dane podjetništvu subjektivne omejitve (zahtevana strokovna izobrazba) ali objektivne (omejena proizvodnja z določenimi snovmi, določenimi tehnološkimi postopki ipd). Svobodo podjetništva (74. člen ustave) je mogoče razdelati v več smereh (ustanavljanje podjetij, pogodbeni in poklicni svoboda, konkurenca ipd). Socialna država posega v omejevanje lastninske pravice (socialna funkcija lastnine), določa različna javna bremena glede na materialni položaj subjekta, vendar ne v toliki meri, da bi bila gospodarska dejavnost nesmiselna ali da bi se lotila premoženjske substance.

Nedvomno je vsak poseg v ustavno pravico strogo vezan na urejanje z zakonom (2.odstavek 15. in 87.člen ustave), govorimo o zakonskem pridržku. Za vsak

poseg v pravico s strani državnega organa z individualnim aktom mora biti temelj dan v zakonu, poseg ni mogoč s podzakonskim aktom, čeprav se slednje pri nas neprestano dogaja, kljub številnim odločbam Ustavnega sodišča.

Pri morebitnem posegu v pravice se najpogosteje presoja sklepno (finalno) ravnanje, presojamo pravno posledico državnega ukrepa (zlasti pri omejevanju lastninske pravice). Poseg mora pravico prizadeti praviloma neposredno z državnim aktom na podlagi moči države (prisila), taki akti so najpogosteje enostranski. Pri sklepanju javnopravnih pogodb se lahko državljan odpove neki pravici (volenti non fit iniuria). Pri upravnih aktih je zagotovljena pravica do pritožbe in tudi sodno varstvo, po izčrpanju vseh pravnih sredstev je dopustna tudi ustavna pritožba, če gre za kršitev ustavne pravice.

Poseg v pravico najpogosteje vsebuje zapoved ali prepoved, zakon predpiše način ravnanja. Pri poseganju v pravice subjektov so lahko uporabljene posebni akti, kot so na primer prostorsko ureditveni akti (z njimi se npr. določa namen rabe prostora in se s tem omeji svobodno ravnanje) ali akti Banke Slovenije zaradi varovanja državnih monetarnih interesov ipd. Pravni akti lahko nekoga prizadenejo tudi posredno. Če da država nekemu gospodarskemu subjektu subvencijo, prizadene druge subjekte, znajdejo se v materialno neenakem položaju, prizadeta je svobodna konkurenca. Če država razlasti nepremičnino gospodarske družbe, lahko pade vrednost delnic, zmanjšana je pravna varnost upnikov in delničarjev.

Zakonodajalec utemeljuje poseg v pravico z javnim interesom, temu naj bi bil podrejen zasebni, kar je v načelu lahko sprejemljivo, vendar le ob pogoju, da je upoštevano načelo sorazmernosti, ki določa meje poseganja. Tehtanja interesov, ki so v igri, morajo upoštevati določena jamstva pravne države (določnost posega, zagotavljanje pravnih sredstev, sodnega varstva ipd.).

Že večkrat je bilo omenjeno temeljno pravilo, po katerem je možen poseg v ustavno pravico le na podlagi zakona. Zakonska določba mora biti povsem jasno opredeljena, ne more dopuščati arbitrarnosti organov, ki bi o tem odločali. Subjektom mora biti jasno, katere ukrepe lahko državni organ sprejme ob povsem določenih pogojih (načelo zaupanja v pravo, predvidljivost državnega ukrepanja, pridobljene pravice). Zakon lahko daje upravnemu organu določeno diskrecijsko pravico v odločanju, vendar je ta pravica po pojmovanju pravne države omejena, zlasti s tem, da mora biti možna sodna presoja odločitve, temeljiti mora na pravilno ugotovljenem dejanskem stanju, ukrep mora biti skladen in sorazmeren z namenom zakona. Zakon, ki ureja posege v pravice, mora biti abstrakten in splošen, ne more biti namenjen rešitvi individualnega primera, saj bi bilo s tem kršeno načelo enakosti pred zakonom.

V zvezi s tem je potrebno omeniti zelo sporne "zakone ukrepanja", ki se nanašajo največkrat na socialne in gospodarske probleme. V teh primerih pomeni zakon sredstvo za uresničenje konkretnega načrta. Praviloma posegajo na ožje področje, morajo biti pa še vedno splošni in abstraktni, saj sicer kršijo načelo enakosti pred zakonom (14. člen ustave). V bistvu največkrat predstavljajo suspenz splošnih zakonov ali privilegiranje nasproti splošnemu pravnemu redu. V tujini se taki zakoni sprejemajo za razrešitev nujnih primerov (naravne in druge katastrofe, socialne intervencije v času kriz). Pri nas so pogosto zakoni ukrepanja vprašljivi,

ker uveljavljajo posebna pravila, ko bi lahko uporabili splošno veljavna (npr. specialni predpisi o sanaciji bank namesto uporabe pravil o prisilni poravnavi in s tem razrešitev vloge vlagateljev; podobno grozi lastninjenju zavarovalnic, čeprav so vlagatelji znani, ne gre za nenominirani kapital ipd.).

Posebej so lahko vprašljivi zakoni ukrepanja, če negirajo splošna pravna pravila. Tako je zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij postavil domnevo, kdaj je družbeno premoženje oškodovano, deževale so ugotovitve SDK, določeni krogi pa so se in se še hudujejo, ker ni bilo kazenskih postopkov.

Teh ni moglo biti, saj se kazenski postopek lahko uveljavlja le na podlagi utemeljenega suma, ne pa na domnevi (pravna varnost subjektov). Podoben primer je bil zakon o zaključku lastninjenja in privatizaciji pravnih oseb v lasti Slovenske razvojne družbe, ki je grobo kršil ustavno pravico o domnevi nedolžnosti in tudi sicer vnesel neverjetne "novote" v klasične pravne kategorije kot je avtonomnost pravnih oseb. Pokazalo se je, da se prav pri zakonih ukrepanja (Massnahmen-gesetze) najpogosteje pokaže "politikantsvo" in lahko zaključimo, da je uvajanje neverjetnih novosti, mimo utrjene mednarodno uveljavljene pravne civilizacije odraz politikantskega ravnanja.

Ukrepi, s katerimi se pravice omejujejo, morajo temeljiti na predhodnem tehtanju javnega in zasebnega interesa, morajo biti sorazmerni javnemu interesu in tudi nujni in potrebni. Omejitev ni dopustna, če se javni interes da doseči na drug način, mimo omejevanja pravic. Namen in sredstvo morata biti skladna.

V bistvu torej velja načelo ustavnosti na katerega je zakonodajalec vezan, državni organi pa tudi na zakon. Načelo ustavnosti in zakonitosti je imperativ sodobne evropske civilizacije. Zato nas lahko čudi izjava dr. Pučnika v Slovenskih novicah (26.11.1999), ko je dejal: "Slovensko pravosodje bi moralo motivirati sodnike in vplivati nanje, da sprejemajo sodbe tudi tam, kjer ni jasnih zakonskih okvirov. Vrhovno sodišče naj zatem preverja skladnost sodb in odločitev z veljavnim pravnim sistemom." Izjava je v direktnem nasprotju z ustavo. Ustava v 28. členu določa, da nihče ne sme biti kaznovan za dejanje, za katero ni zakon določil, da je kaznivo, in ni zanj predpisal kazni, še preden je bilo storjeno". Apelira na uporabo anglosaksonskega sistema, ki pa tudi ni tako brezbrizen za stara načela nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege, lex certa itd. Izjema od tega strogega pravila je določena po izkušnjah na nuernberškem procesu v drugem odstavku 7. člena EKPČ, da gornje pravilo "ni ovira za sojenje ali kaznovanje oseb za kako storitev ali opustitev, ki je bila v času, ko je bila storjena, kazniva po splošnih pravnih načelih, ki jih priznavajo civilizirani narodi". Tako stališče je imelo tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije glede kaznivih dejanj, ki jih je določila Titova uredba o vojaških sodiščih (OdlUS III - 33). Prenašanje takih idej v sedanji čas bi ogrozilo pravno varnost ljudi, omogočeno bi bilo arbitrarno (samovoljno) ravnanje državnih organov.

Posebnosti v omejevanju podjetniških pravic

Materialna merila, ki omejujejo poklicno in podjetniško svobodo, je opredelilo Ustavno sodišče ZR Nemčije s "stopenjsko teorijo". Teorija opozarja na pravno državo in načelo sorazmernosti ukrepanja. Zakonsko urejanje je vsebinsko toliko bolj svobodno, čim bolj je čisto izvajanje pravic. Ustavne pravice mora zakonodajalec varovati, omejitve lahko temeljijo le na zakonu ob hkratnem splošnem interesu. Na prvi stopnji je mogoče poseči v svobodo z omejevanjem, če to narekuje resno tehtanje splošnega interesa in je taka omejitev tudi smiselna. Omejitev je lahko le tolikšna, kolikor je nujno potrebno za varstvo pomembnega splošnega interesa, ne sme se uvajati nesorazmernih ukrepov (npr. prenehanje podjetja ali institucije, kot nekateri predlagajo za nekaj zavarovalnic). Tak interes mora biti izkazan s skrbnim tehtanjem splošnega interesa in individualne pravice subjekta. V drugi stopnji se obravnavajo subjektivni pogoji za omejitev poklica (gospodarske dejavnosti).

Gre za urejanje posebnega dela pravnega reda, ki na določen način omogoča dostop do poklica (dejavnosti), predvsem gre za določanje kvalifikacij za izvajanje poklica (dejavnosti), zlasti na področjih, kjer je lahko ogroženo zdravje in življenje ljudi. Na tretji stopnji se presoja, koliko je lahko dostop do pravice omejen, dokazana mora biti nevarnost ali visoka stopnja verjetnosti, da bi bila pomembna skupna dobrina v nevarnosti. Ta teorija sili zakonodajalca k racionalnemu razmišljanju in argumentiranemu odločanju. Ustavno sodišče na to sklepa iz pripravljanih dejavnosti v parlamentu, neredko v njih ni najti kaj prida gradiva o spornem vprašanju.

Odločitev o omejevanju podjetništva mora temeljiti na proučenih dejanskih stanjih. Poseben problem nastaja pri spreminjanju pogojev za opravljanje dejavnosti, s čimer so lahko prizadeti nosilci pravice. Teh pravic ne morejo izgubiti kar čez noč (pridobljene pravice), problem je treba razrešiti s prehodnimi določbami zakona (da za njih sprememba ne velja, ali se določi daljši rok za doseg novih pogojev, naša praksa ni skladna s tem pravilom, zna pa biti še huje ob prevzemanju evropskega prava).

Pri nekaterih dejavnostih obstoje tradicionalne omejitve, ker so trajne, zaradi varovanja splošnega blagostanja (zdravstvo). Danes je več dejavnosti, ki posegajo v splošno blagostanje, upoštevati je treba gospodarsko in socialno realnost. Dejansko se stanje stalno spreminja, vedno obstoje določene negotovosti, zato zakonodajalec uporablja napovedi in vrednostne sodbe, za kar pa mora imeti navezne točke v izkušnjah in kompleksnih razvojnih težnjah. Prognoze ex ante vnašajo določeno stopnjo negotovosti, gre za riziko napačne odločitve. Ti riziki se pokažejo v praksi, ko se ugotovi, da norma ni racionalna, ni prilagojena dejanskim potrebam in razmeram. Ustavna presoja takih ukrepov je težavna. Ustavno sodišče ZRN je v nekaj primerih ugotovilo, da je norma objektivno nesposobna za realizacijo, v drugem, da je objektivno neprilagojena in objektivno nesposobna ali slabo prilagojena. V vseh teh primerih je ustavno sodišče v bistvu izhajalo iz načela pravne države, da mora biti norma jasna in sposobna uresničitve. Nadzorovanje napovedi mora biti opravljeno v parlamentarnem postopku, pregled tega gradiva pa nas pogosto razočara.

Ukrepi, ki so se sprva nanašali na zdrave ljudi, se širijo: varstvo potrošnikov glede na nevarnost predmetov; varstvo v pravnem prometu (osnovni kapital, posebne kvalifikacije za nudenje pravne pomoči, strokovni pogoji za zaposlene v bankah in borzah; oskrbovanje prebivalstva z življenjskimi dobrinami; oskrbovanje z energijo in vodo in s tem povezano obvezno kontrahiranje). Določene so pravne oblike v katerih se izvaja gospodarska dejavnost, tretji mora vedeti s kom stopa v pravno razmerje in kakšna je njegova sposobnost za jamčenje. Zaradi varstva svobodne konkurence so prepovedani monopoli in omejeni karteli. Prisilnega pomena so tudi norme o zastopanju pravnih oseb, o obličnosti določenih pravnih poslov, varovanje intelektualne lastnine, poslovna tajnost, plačevanje davkov in prispevkov, varstvo okolja – prepoved določenih dejavnosti v že preobremenjenem okolju, kreditni pogoji, omejevanje in enakost v dodeljevanju subvencij itd. Z vidika varstva okolja je pomembna in težavna evropska konvencija o predhodnem preizkusu projektov.

Posebna pozornost se posveča kreditnim pogojem in davščinam, kjer lahko nastopijo posebne težave zaradi morebitne kršitve enakosti pred zakonom. Kreditni pogoji so lahko privilegirani, če je podan poseben interes (prestrukturiranje gospodarstva, demografsko ogrožena območja), enako velja za pridobivanje državnih poroštov. S tem so lahko nekatera podjetja privilegirana.

Zato je temeljno pravilo, da morajo biti izjeme določene s splošnimi in abstraktnimi normami (ne smejo biti podjetja posamično poimenovana), ker se le tako lahko izognemo morebitni diskriminaciji, krog upravičencev mora biti določen z zakonom (panoga, področje). Za različna dejanska stanja namreč lahko uporabljamo različne norme (temeljno pravilo o enakosti). Možno pa je, da so bili privilegiji dani s suspektno motivacijo, zagotavljanje privilegijev prav določenim skupinam, kar je lahko politično motivirano, zlasti glede na volilni boj (organiziranje posebnih zbornic s privilegiji ipd.). Davčne obremenitve lahko obravnavamo z vidika omejevanja svobode podjetništva, pa tudi kršenja načela enakosti. Pri davkih je treba analizirati njihov glavni in stranski namen. Zato, da bi davek pomenil omejevanje podjetniške svobode, morajo biti dani tehtni razlogi, dokazati bi bilo treba, da je bil to zakonodajalčev namen (suspektna motivacija). Davek je lahko problematičen, če že po naravi ni primeren za uresničitev opredeljenega namena in je po višini močno presežen, tako, da podjetju zajema dobiček v tolikšni meri, da nadaljne poslovanje zgubi smisel – "davki, ki davijo".

Zelo sporne so subvencije. Ko podjetje pridobi od države subvencijo, pridobi s tem določeno konkurenčno prednost pred drugimi podjetji (enakost pred zakonom). Pri nas so že bile dodeljene subvencije časopisu določene stranke, s čimer naj bi bil zagotovljen pluralizem glasil, ki je potreben za smotrno oblikovanje politične volje. Pri dodeljevanju subvencij gre za varovanje pravic tretjih podjetnikov. S podelitvijo se podjetniku občutno izboljša premoženjski položaj, država mu je pokrila del stroškov, omogočila investicijo, s tem pa se poslabša konkurenčna sposobnost drugih subjektov – ustavno prepovedano omejevanje konkurence (74. člen). Zato se za podeljevanje subvencij zahteva opredelitev v zakonu (pogoji, obseg, roki ipd), saj subvencija poseže v tržna razmerja, lahko tudi spremeni kalkulacijo cene. Pri tem ni mogoče spregledati socialne funkcije države, ki s podelitvi-

jo subvencije opravlja prerazporeditev sredstev, da reši določena krizna razmerja, vendar mora imeti država za to podlago v zakonu. Tako je subvencija dovoljena, če je namenjena obrambi dokazane ali zelo verjetne hude nevarnosti za pomembno skupno dobrino (nemško ustavno sodišče, zbirka odločb 7 stran 377). Podobna odločba navaja da se za dovoljene subvencije lahko štejejo nujne strukturna spremembe, ohranjanje delovnih mest v ključnih panogah nacionalnega gospodarstva, pri čemer pa morajo biti izdelani sanacijski programi (29, 83).

Preprečevanje politikantstva

Da bi bilo gospodarstvo čim bolj varovano, bi morala pridobiti Gospodarska zbornica določena pooblastila v fazi sprejemanja zakonov, naše rešitve v tej smeri pa so nevdržne, saj je temeljna naloga GZ, da predstavlja gospodarstvo pred državo in da zastopa interese gospodarstva. Če naj bi odigrala tako vlogo, bi se lahko posluževala naslednjih metod:

a) zahteva po racionalnem pravu

Pri urejanju gospodarskih vprašanj so vsebinski elementi znanost, tehnika, trg in etika. Pravo mora torej prevzeti spoznanja znanosti in stroke, le tako lahko postane razumsko (racionalno) pravo. Spoznanja znanosti in stroke se le preoblikujejo v pravni jezik. Le tako lahko s pravom reagiramo na realne pojave. Sodobna evropska teorija zahteva uvajanje racionalnega prava. Poti racionalnega prava začnemo praviloma iskati takrat, ko se arbitrarnost odločanja poveča preko normalnih mej, ko pravni sistem zgubi svojo povprečno učinkovitost (in s tem tudi legitimnost) in ko zdrsnejo nekatere pravne vrednote (zakonitost, predvidljivost pravnega urejanja in pravna varnost) daleč pod običajne standarde ali vrednote. Ali ni pri nas že dan alarm glede na stanje prava?

Na negotovosti ni mogoče več reagirati emocionalno (politikantsko), temveč le z razširjanjem znanja o tem, kaj je dano. Gre za racionalizacijo prava, ki se uresničuje v profesionalizaciji kot specifičnem koraku v delitvi dela; v pozitivizaciji kot vse večji neodvisnosti od tradicije; v generalizaciji kot oblikovanju splošnih načel, iz katerih bi morale izhajati posamezne norme z logično dedukcijo; s sistemizacijo prava, njegovo standardizacijo in procesualizacijo, kar vse je odraz spreminjanja prava v sistem. Racionalnosti je tuje tradicionalno ravnanje, ker izhaja iz ustaljenih navad, pa tudi afektno, posebej emocionalno, ker izhaja iz politično obarvanih vrednot. Uveljavitev teh pravil bi morala biti danes enostavna spričo razvite informatike in možnosti iskanj primerjalnopravnih rešitev.

Naša praksa ne govori za sistematiko v oblikovanju novega prava, saj se ne sprejemajo zakoni z določenega področja in ga zaključijo, pač pa se hkrati sprejemajo zakoni s povsem različnih področij. Zato tudi prihaja do neusklajenosti zakonov in celo definicij pojmov med seboj, kar je v sedanjem času ob računalniški obdelavi tekstov možno zelo enostavno preprečiti.

b) načelo predhodnega preizkusa

Pred zakonsko ureditvijo je potrebno s posebnimi metodami ugotoviti sposobnost predlaganih norm za realno življenje. To lahko dosegamo z jasnimi opredeljevanjem dejanskih stanj in predvidenih pravnih posledic. V parlamentarnem gradivu je torej potrebno prikazati dejanska stanja na katera bo uporabljena norma, ter ugotoviti, ali taka norma ustreza, zlasti tudi glede predvidenih posledic. Taka vprašanja se lahko razrešujejo z anketami med pričakovano prizadetimi subjekti; z določitvijo subjektov, ki naj bi določen čas uporabljali predvidene norme; s primerjalnopравниim študijem, kako imajo neko vprašanje urejeno v razvitih državah; s primerjavo z evropskim pravom in prakso evropskega sodišča. Lahko se oblikujejo tudi preiskovalne komisije za tak namen, pri nas se uveljavljajo pretežno za razreševanje škandalov. Neredko je v nekaj mesecih predvidena sprememba komaj sprejetega zakona (npr. o finančnem poslovanju podjetij), kar jasno kaže, da so bile prikazane metode opuščene. Jasno pa je tudi, da je potrebno pritegniti ustrezno stroko (biologijo, medicino itd), ki naj predoči svoja izkustva, kar nato pravniki preoblikujejo v norme. Naš državni zbor nima zakonodajne komisije, ima le službo, ki jo predstavljajo parlamentarni uradniki, te pa poslanci neredko zavračajo, češ da niso predstavniki ljudstva in da nima kaj početi v parlamentarni razpravi. Tako služba nima možnosti reagirati na neustavne ali neracionalne in zato pravno nesprejemljive "modre amandmaje", posledice so torej na dlani, ostane le še Ustavno sodišče.

c) načelo sorazmernosti

Načelo sorazmernosti prihaja v poštev predvsem pri ocenjevanju utemeljenosti ukrepov, ki so določeni z zakonom. Načelo sorazmernosti se povezuje z obravnavanjem pravičnosti, ki še vedno v veliki meri temelji na Aristotelovih spoznanjih. Med bistvenimi načeli pravičnosti je ustavno načelo enakosti pred zakonom (14. člen). Sprva so z načelom sorazmernosti razumeli predvsem prepoved prekomernih ukrepov, kar pomeni, da ni dopustno uporabiti strožjega ukrepa, če se da namen doseči z blažjim. To pravilo ne zavezuje le zakonodajalca, pač pa tudi vse državne organe (uprava, sodstvo), ki sprejemajo posamične akte. V zvezi z ukrepi se poudarja, da morajo biti primerni (uporabni in možni), potrebni in proporcionalni (sorazmerni v ožjem pomenu). V državne ukrepe štejemo tudi dejanja državnih organov (npr. primernost policijskih prijemov v podjetju).

Ta ne smejo preseči z zakonom določenega namena, zlasti ne, če bi se namen zakona lahko dosegel z uporabo blažjega ukrepa. Nemška teorija je glede načela sorazmernosti opredelila naslednje pogoje:

- da je cilj, ki ga država zasleduje, legitimen, to je stvarno upravičen;
- da so od države uporabljena sredstva kot taka pravno dopustna;
- da so od države izbrana sredstva za doseg cilja primerna, uporabna in možna in kot taka pridejo v poštev;
- da so v poštev prihajajoča sredstva za doseg cilja potrebna;
- da niso zunaj vsakega razumnega razmerja do družbene in politične vrednosti cilja oziroma, da mora biti vzpostavljeno proporcionalno sorazmerje med

prizadeto ustavno pravico posameznega subjekta, ki jo povzroči uporaba sredstva, in med ustrezno koristjo, ki jo pridobimo z uporabo sredstva, v prid skupnosti.

Zakonodajalec se pri sprejemanju ukrepov nujno drži ustavnih pravic in svoboščin, spoštuje ustavno določene zapovedne in prepovedne določbe. Za zakonodajalca je kriterij tudi legitimnost, spoštovanje mednarodnega prava ter splošno sprejeta pravila o morali. Pomemben kriterij je potrebnost ukrepa, država naj posega le v tista razmerja, kjer je njena intervencija nujna, saj naj bi sicer veljala svoboda ravnanja subjektov (samooomejevanje zakonodajalca). Če ima zakonodajalec na voljo več ukrepov, sprejme tistega, ki v čim manjši meri omejuje subjekte v njihovi svobodi, zlasti če se da z milejšim ukrepom doseči upravičen splošen interes. Ukrep mora biti določeno opredeljen, onemogočiti je treba arbitrarnost (samovoljo) državnih organov. Zahtevana opredelitev norme je podana, če se da njen smisel opredeliti s temeljnimi pravili o interpretaciji prava.

Angleška pravna doktrina izhaja iz spoznanja, da se predpostavlja ravnotežje med nasprotujočimi si vrstami javnega interesa ter sorazmerna povezava med sredstvi in nameni. Pri uporabi proporcionalnosti razlikujejo pet stopenj:

- najprej je treba identificirati relevantne interese;
- interese, ki smo jih opredelili, je treba opremiti z določenim ponderjem, to pomeni, da jim je treba pripisati ustrezno težo in vrednost, kajti to je predpogoj za tehtanje interesov;
- posebej se je treba opredeliti do nekaterih ključnih interesov, ki se jim je mogoče odpovedati v zameno za druge; večina se bo strinjala, da ni mogoče trgovati s temeljnimi svoboščinami in se jim odpovedati v zameno za splošne ekonomske dobrine;
- pri posameznem primeru in ob upoštevanju dejanskega stanja glede na dosežanje premise je treba presoditi, ali je izpodbijana norma uporabljena sorazmerno.

Pri iskanju odgovora na prejšnje vprašanje, je treba opraviti naslednji preizkus:

- ali je izpodbijani ukrep najmanj omejujoče sredstvo, ki ga je mogoče uporabiti v danih primerih;
- ali sredstva, ki so uporabljena za doseg namena, ustrezajo pomenu namena in ali so za njegovo uresničenje tudi potrebna;
- ali je izpodbijani akt uporaben in potreben za doseg namena in ali je takšen, da ne nalaga nepotrebnih bremen posamezniku;
- kakšni so zadevni stroški in korist od izpodbijanega ukrepa;
- pri različnih vrstah primerov je treba zgornje ugotovitve uporabiti glede na naravo primera;
- prvo vprašanje je običajno v vseh tistih primerih, kadar je sporni ukrep v navzkrižju z neko človekovo pravico ali svoboščino, to je tedaj, kadar gre za interventne oblastvene posege;
- ustavno sodišče se mora odločiti, kako intenzivno bo uporabilo kateregakoli od zgoraj navedenih testov, kajti vsakega je mogoče uporabiti z različno stopnjo intenzivnosti sodne presoje.

Če bi naša podjetja in GZ začeli presojeti zakonske ukrepe iz opisanih vidikov, bi kaj lahko ugotovili vrsto spornih vprašanj.

d) o bistvu pravice

Slovensko ustavno sodišče je že v nekaj primerih uporabilo teorijo o prepovedi poseganja v bistvo pravice, kar je opredelila nemška ustavna teorija in sodna praksa. Vsaka pravica ima trdno jedro, bistvo, od tod izvira teorija o bistvenosti. Ta teorija poudarja, da s posegom države ni mogoče poseči v samo bistvo ustavne pravice, pravice so seveda med seboj različne. Nemško zvezno sodišče je v več odločbah poudarilo, da je pravica bistveno prizadeta, če zakon omeji neko pravico v tolikšni meri, da je ta omejena bolj, kot bi zahteval primer in temelj, ki je vodil do prisilnega ukrepa. Poseg v pravico je možen le v skrajnem primeru in v čim manjšem obsegu, potrebno je ogrožanje nujnih pravnih dobrin. V nekaterih primerih zadošča omejevanje le za določen čas. Ustavni teoretik Duerig navaja, da je bistvo pravice prizadeto takoj, ko postane subjekt objekt državnega ravnanja. Poseg v pravico je pogost pri reševanju naravnih katastrof. Nekateri teoretiki poudarjajo, da je treba presojati cilj neke pravice in vrednoto, ki naj bi bila z njo uresničena, pri tem se manjša vrednota podreja višji. Manjša dobrina se omeji zaradi varovanja višje vrednote (vrednostna skala). Če vzamemo naše ideje o lastninjenju bank in zavarovalnic se zastavlja vprašanje, ali ne gre za poseg v bistvo pravice, če se vlagatelju odvzamejo korporacijske pravice, njegov vložek pa se v bistvu nacionalizira, čeprav ustava tega instituta nima, končno pa naj bi bil poseg opravljen pri bankah kar z uredbo (poseganje v pravice je materija zakonov).

e) nedoločeni pojmi in prosti preudarek

Nepravilna uporaba nedoločenih pojmov in diskrecijska pravica povzroča samovoljo in arbitrarnost državnih organov, zato bi se morali v zakonodaji temu v čim večji meri izogibati. Slovensko ustavno sodišče je o obeh primerih razpravljalo v zadevi Up 84/94, vendar poudarjam ločeno mnenje sodnika prof. Udeta.

Bistvo nedoločenih pojmov je, da zakonodajalec uporabi v hipotezi pravne norme, torej v opisu abstraktnega dejanskega stanja nedoločen pojem tedaj, kadar želi z njim zajeti različne dejanske dogodke in stanja, ki imajo neko skupno pomensko vsebino (npr. dober gospodar, vestnost in poštenje, poslovna morala ipd). Tako se srečujemo s področjem "gotovega" in "negotovega". Nekatera dejanska stanja očitno sodijo v okvir nedoločenega pojma, druga pa so vprašljiva. Problem razrešuje upravna in sodna praksa, ki naj bi polje negotovosti čim bolj omejila (pravni standardi), ki pa morajo nujno upoštevati namen pravne norme, ali je zakonodajalec imel namen neko ravnanje zajeti pod tak pojem, pri čemer pa ne gre za prosto presojo državnih organov. Avstrijska ustavnosodna praksa je več primerov opredelila in poudarila, da mora zakonodajalec opredeliti ravnanje državnih organov do tolikšne mere, da lahko sodišče ob preizkusu upravnega posamičnega akta presodi njegovo skladnost z zakonom. Ti pojmi so ustavno sprejemljivi le, če imajo tako vsebino, da se naslovljenec lahko po njih ravna in če jih lahko sodišče preizkuša.

Z določitvijo prostega preudarka zakonodajalec pooblasti upravni organ, da na podlagi ugotovljenega dejanskega stanja uporabi veljavno pravno normo, ne da bi mu pravni red vnaprej določil vsebino konkretne odločitve (pravno posledico). To pa ne pomeni, da so upravni akti, izdani po prostem preudarku, povsem prav-

no nevezani, ne gre za svobodno ravnanje upravnega organa, še vedno je vezan na izbiro ukrepov, ki jih ponuja zakon (ožje ali širše). Upravni organ mora izbrati najustreznejšo rešitev. Prosti preudarek v zakonu je presežen, če ob upoštevanju pravičnosti ni več možno najti stvarnih, razumnih ali očitnih razlogov za razlikovanje. Za prosto presojo mora biti podan utemeljen razlog, ki ne more biti stvari tuj. Ali ni sporno, če zakon o zaključku lastninskega preoblikovanja podjetij daje pooblastilo, da pristojni organ o nečem "lahko odloči", torej mu je dano, ali bo neko pravico podelil ali odvzel, torej ne gre za možnost izbire med več pravnimi posledicami, temveč za omogočanje polne samovolje, kar je v polnem nasprotju s pojmovanjem pravne države. Zanimivo je, da podjetja niso sprožala ustavne spore ob tako širokih možnostih samovoljnega ravnanja, ki posegajo v lastninsko pravico.

Pravosodje in gospodarstvo

Vrsta političnih skupin zatrjuje, da sodstvo ne ustreza družbenim zahtevam, ker ne preganja številnih storilcev kaznivih dejanj, zlasti tistih, ki se nanašajo na lastninjenje podjetij. Najprej je treba ugotoviti, da kritiki pogosto ne ločujejo funkcije odkrivanja (policija, inspekcije), pregona (državno tožilstvo) in sojenja (sodišče). Nikjer v svetu ni več isti organ tožilec in sodnik. Če nekdo ni obtožen, ne more biti sojen. V zvezi z lastninjenjem pa je treba poudariti, da je večina ugotovitev SDK in kasnejše Agencije temeljila na 48a členu ZLPP, ki je opredelil domneve. V pravni teoriji je nesporno, da mora domnevo državni organ dokazati, da gre za kaznivo dejanje pa opisati tako dejansko stanje, ki ima elemente določenega kaznivega dejanja. Če takih ugotovitev ni bilo, ne more biti uvedena preiskava, vložena obtožnica in seveda tudi ne izrečena sodba. Ker so bili organi odkrivanja, pregona in sojenja pod pritiski, je teklo kar nekaj procesov zaradi pritiska, ustvarjenega javnega mnenja, s čimer pa je ogroženo načelo nepristranosti in neodvisnosti sodišč.

Sodobni svet ugotavlja, da višina zagrožene kazni ne vpliva na večje ali manjše izvrševanje kaznivih dejanj, saj storilci ne razmišljajo o kazni, temveč le o tem, da ne bi bili odkriti. V državah, kjer so odpravili smrtno kazen ali jo uvedli, se ni spremenilo število kaznivih dejanj za katere je zagrožena (ali ukinjena) smrtna kazen. Z zadnjo novelo slovenskega Kazenskega zakona so se kazni občutno povečale, ne da bi bil izkazan občuten porast kriminala, razen morebitne plakatne resnice o pretepenih in posiljenih Slovenkah, ki Slovence prikazujejo kot hudo kriminalno populacijo. Koliko je povišanje kazni, uveljavljanje kvalificiranih kaznivih dejanj in nove inkriminacije skladno z načeli humanizma, kar je element demokratične države (1. člen ustave), je seveda posebno vprašanje, vprašanje pa lahko naslovimo tudi ministru za pravosodje, ki pripada stranki, ki razglašča pravičnost in tudi druge svetopisemske resnice.

Res je, da so sodišča v krepkih zaostankih, vendar je to splošen evropski pojav. Jasno je, da bo v času recesije, nezaposlenosti in podobnih družbenih pojavih naraščal kriminal, delovni in odškodninski spori, prekrški in podobno. Na področju kazenskega prava se da temu odpomoči z:

- dekriminacijo manj pomembnih kaznivih dejanj in prekrškov, ne pa z njihovim stalnim povečevanjem;
- amnestijo storilcev, ki so dejanja storili v nekajletni preteklosti in so v bistvu drugi ljudje (poročeni, očetje, matere itd.);
- povečanim nadzorom sodstva nad upravo, ki neredko tepta človekove pravice z uporabo provokativnih in drugih metod, brez sodnega soglasja;

Kako se lahko v državnem zboru hudujejo poslanci nad velikimi zaostanki, ko neprestano večajo pristojnosti sodišč, sodnikov za prekrške in državnih tožilcev, pa pri tem spregledajo, da sodišča izvajajo zakone, ki so jih sprejeli. Ali res sodobne družbe poznajo le negativne sankcije? Zakaj ne posnemamo modernih držav, ki uravnavajo želeno obnašanje ljudi s pozitivnimi sankcijami (vzpodbude ipd).

Več problemov je na področju gospodarskega prava, pa tudi tu bi se dalo doseči zmanjšanje sporov že z opustitvijo nekaterih zahtev po obličnosti podjetniških ravnanj. Prisilna ravnanja so utemeljena le v primerih, ko se varuje nek pomemben splošen interes, ne pa za vsak domislek, povezan s frčanjem perja. Seveda pa bi se število sporov pred sodišči še povečalo, če bi obveljal 6. člen EKPČ, ki določa, da o civilnih pravicah odločajo lahko le sodišča, ne pa upravni organi ali celo posredni upravni organi (zavodi, skladi). V pravu velja pravilo, da so odločitve nepristojnih organov nične, koliko upravnih odločb v Sloveniji bi lahko zadela taka posledica.

Končno velja razmisliti, ali ne bi GZ posvetila pozornost povečanju arbitraž, da bi bili spori hitreje in učinkovito rešeni.

Glede na omejen prostor sem se lotil obravnave temeljnih vprašanj, pa še tu sem verjetno kaj spustil.

LITERATURA

- Bleckman (1989): Staatsrecht, Heymans Verlag
 Haeblerle (1973): Wesengehaltsgarantie
 Isensee (1989): Handbuch des Staatsrecht, Band VI in VII, Mueller Verlag
 Klecatsky 1989): Bundesverfassungsrecht. Mnaz Verlag
 Maunz, Duerig (1991): Grundgesetz, Kommentar, Beck Verlag
 Perenič, Anton (1987): Pravo kot dejavnik racionalnega družbenega vedenja, Združeno delo
 Šinkovec, Janez (1996): Pravna, demokratična in socialna država, Delavska enotnost
 (1997): Pravice in svoboščine, Uradni list
 (1999): Ustavnost davkov in prispevkov, Podjetje in delo

Mohamed HATAMI

BITI RELIGIOZEN V SODOBNEM SVETU*

Kje se nahaja religija našega časa, s kakšnimi težavami se sooča religiozna oseba in kakšne so njene naloge? Naj postavim vprašanje malo natančneje: kakšno je stanje sodobnega sveta, v katerem se nahajmo mi. Izraz *mi* se seveda lahko interpretira na različne načine in privzame različne pomene; v tem primeru mu bomo dali pomen "mi religiozni", muslimani, kristjani, judje in številni drugi; posebej "mi", ki se nahajamo izven uradne zahodne civilizacije; in glede na moj položaj in moje študije, razumite ta "mi" še posebej kot "mi muslimani", čeprav je možno, da mojih besed ne bodo brali le muslimani, in čeprav vprašanje, ki smo si ga zastavili, verjetno zanima tudi nekoga, ki ni musliman, a se ukvarja s težavami človeškega življenja in deluje za dostojanstvo in plemenitost celotnega človeštva.

Torej, da pojasnim: vprašanje o "religiji" postavljam kot musliman, ki bi rad živel v svojem času, ki ima pogled usmerjen v prihodnost in ki bi rad dostojanstveno odigral svojo vlogo v procesu oblikovanja te prihodnosti. Gre za vprašanje, ki se poraja v moji globini: če povem drugače, vprašanja se ne lotevam od zunaj kot človek brez jasnega stališča, ki se ne postavlja na nobeno od vpletenih strani, temveč kot musliman, ki ga žene raziskovalni duh – čeprav je občasno potrebno religijo pogledati tudi od zunaj, da ne bi po nepotrebem stopali na hujskaške položaje in napravili napako, da bi slepo imeli sebe za središče sveta. Kakorkoli že, ko se (mi, muslimani) sprašujemo, v kakšnih pogojih se nahajamo v današnjem svetu, morata sogovornikom biti jasni obe plati vprašanja.

Kar se tiče izraza "mi", sem že poudaril, da gre ta izraz razumeti kot "mi muslimani"; sedaj tukaj dodajam, da smo mi muslimani v preteklosti zgradili civilizacijo, odigrali smo pomembno vlogo v človeški zgodovini, medtem ko je danes naš položaj povsem drugačen, saj ne igramo več te vloge; kljub temu pa bi bili radi vtankani v tkivo zgodovine in si zgradili prihodnost, ki se bo razlikovala od sedanjosti in celo od naše preteklosti, ne da bi hoteli odvzeti prostor tistim, ki niso del naše skupnosti, in ne da bi prezrli dosežke znanosti, raziskovanj in spekulativne ter praktične misli človeštva.

Kakšen pomen pa dajem drugemu delu vprašanja, "v sodobnem svetu"? Na kratko, kot "sodobni svet" razumem "zahodno civilizacijo". Torej vse, kar v tem obdobju vlada in upravlja s svetom in človeštvom, ima močen vpliv na naše ekonomsko, politično, kulturno in družbeno življenje in brez česar – brez njenih odtisov, brez njenih dosežkov – bi bilo življenje nemogoče tudi za tiste, ki ne prihajajo z zahoda. Tudi tukaj, v tem kulturnem centru, kjer sedimo in se pogovarjamo, so povsod prisotne sledi zahodne civilizacije: ta zgradba, njeno projektiranje, upravljanje njene izgradnje, oprema in material, ki so bili uporabljeni, da bi jo

* *Dindari dar Donya-ye Conuni, govor v Libanonskem kulturnem centru Dar on Nodvah (pomlad 1996)*

postavili, mesto, v katerem se nahaja, komunikacijska sredstva, še posebej globalna komunikacijska sredstva, oprema, ki omogoča mojemu glasu, da pride do vas, in mnogo drugega.

Sodobni svet je bodisi sam zahoden (zahoden po pojmovanjih, vrednotah, mislih in teorijah, ne nujno geografsko zahoden) in je torej njegovo življenje zahodno v vseh njegovih razsežnostih; ali pa ni vmeščen v geografski zahod ali v okrilje zahodne civilizacije, a je kljub temu deležen njenega vpliva in ne more živeti brez nje. Takšen je naš sodoben svet. Zahod je seveda človeštvu podaril številne sadove in dosežke, a mu je ustvaril tudi številne težave, kar lahko sicer trdimo za katerikoli človeški fenomen. To, na kar moramo biti pozorni, pa je ugotovitev, da so naše težave pomnožene v primerjavi s težavami na zahodu. V končni fazi je kultura zahodnjaka v popolni harmoniji z njegovo civilizacijo, tako da njegovo osebnost ne razjedajo razkoli; medtem pa se naše težave množijo, ker je naše (individualno in skupno) življenje podvrženo močnim in intenzivnim vplivom zahoda, ne da bi pri tem mi prevzeli temelje zahodne civilizacije, hkrati pa naša kultura, ki v vsem ali deloma prevladuje v naši duši, našem srcu in naši misli, pripada civilizaciji, katere čas je minil (da bi poglobil to temo, bi potreboval več prostora in primernejšo priložnost). Naj takoj pojasnim, da, čeprav ne obstajajo gotove pojasnitve in skupen pogled na koncepte kot so civilizacija in kultura, v tem govoru razumem "civilizacijo" kot celoto materialnih mrež skupnega življenja in vse osnovne strukture in institucije, v okviru katerih se odvija naše življenje, torej ekonomske, politične, tehnološke in druge institucije, ki dejansko sestavljajo tkivo konkretnega, družbenega življenja. Kar se tiče "kulture" mislim, da je sestavljena iz verjetij, ritualov, navad, miselne tradicije in čustev, ki so zakoreninjani v družbi.

Vir krize zahodnega sveta je možno utemeljiti v nekompatibilnosti med motivacijami in projekti človeka, ki pripada zahodni civilizaciji in med naravo in temperamentom človeka *tout court*. Kriza o kateri govorim, se zaradi vpliva, ki ga ima zahodni svet na nas, širi tudi med nami; toda ta kriza se pri narodih in družbah, ki ne sodijo v zahodni svet, še okrepi, poglobi in pomnoži, ker je kultura, ki v celoti ali deloma določa našo duševnost, povsem nezdružljiva s civilizacijo, na kateri je bolj ali manj utemeljeno naše objektivno življenje; in to protislovje, ki ga zahodni svet opaža na precej manj dramatični stopnji, je tisto, kar povzroča vserazsežnostno krizo, ki tare življenje večine nas, ki ne pripadamo zahodnemu svetu.

Moram dodati, da je razkol med civilizacijo in kulturo v smeri, ki sem jo očrtal, možen: možno je torej, da neka kultura, ki je združljiva z določeno civilizacijo in zakoreninjena v duševnosti ljudi, preživi propadanje in izginotje te specifične civilizacije; toda, ker civilizacija na poseben način tvori temelj kulture, ta razkol povzroči, da postane kultura, ki je ostala osamljena, sterilna in se spremeni v dejavnik zaviranja razvoja ter zaradi izgube svojega temelja kmalu tudi sama počasi izgine. Torej je ena naših osrednjih težav dejstvo, da naša kultura ali njena določena pomembna področja, pripadajo neki civilizaciji, ki je izginila pred stoletji, medtem ko na naše življenje vpliva nova civilizacija, ki zahteva kulturo, ki ji bo prilagojena. To je "naš sodobni svet".

Sedaj se je naše iztočno vprašanje razjasnilo in izgubilo vsako dvosmiselnost: kaj moramo narediti mi, ki smo muslimani in hočemo živeti polno in dostojan-

stveno življenje, ne da bi izgubili našo zgodovinsko identiteto (ki jo za nas konstituira Islam).

Ne pričakujte, da bom tukaj razdelal "manifest", posvečen temu vprašanju: kot prvo, priznavam svoje znanstvene in intelektualne omejitve v soočenju s tako zahtevnimi pričakovanji, kot drugo, pa se človeško življenje ne da zgraditi z "manifestom". Eden najbolj vprijočih argumentov za to je Manifest Marxa in Engelsa in videli smo, kakšne učinke je povzročil: ne glede na to, če hočemo biti pravični, sta oba avtorja, še posebej Marx, bili izredno inteligentni in močni osebnosti, Marx pa se je izkazal kot eden največjih opisovalcev patološkosti kapitalizma zahodne civilizacije, pa je izid njunega dela danes pred našimi očmi.

Iskreno moramo priznati, da je življenje sestavljeno iz skupnega in ponižnega truda in da lahko napreduje le ob sodelovanju, izmenjavi mnenj, zmožnosti simpatizirati z ljudmi, v etimološkem pomenu besede, in s stalnim zavedanjem dejstva, da so človeško umevanje in rešitve, ki jih lahko ponudi človek, omejene. Zato je razumljivo, da je naša tukajšnja razprava le ena od številnih možnosti, nikakor pa tista prava in končna rešitev; naš ideal je razpravljati, sporazumevati se, sodelovati in postavljati vprašanja ter ponujati odgovore z vso resnostjo, inteligentnostjo in iskrenostjo.

Dovolite mi, da ponudim nekaj predpostavk o "religiji", zato da bi lahko kasneje iz tega izvlekli nekaj zaključkov.

1. Religija se je rodila s človekom, predstavlja najstarejši element človeškega značaja. Človeško življenje nima smisla brez religije in brez odnosa s sublimnim. Če človek to želi ali ne, najde znake neizmerne skrivnosti v globokem tkivu svojega bivanja in se v intimnosti svoje duše tega zaveda. Človek je bitje, ki stremi za razkrievanjem skrivnosti obstoječega: obstoječe je prepolno skrivnosti; in ravno v tem je težava človeka, v dejstvu, da se skrivnosti zaveda in jih želi nenehoma razgaljati – kdove, koliko mu jih še ostane za odkriti! Ne glede na to, pa je obstoječe tako zamotano in kompleksno, da poskus razkritja ene skrivnosti vodi k opažanju stotine drugih. Človek se zaveda, da je potopljen v ocean skrivnosti, ki se tičejo obstoječega, zato živi v stanju neprekinjenega čudenja v odnosu do samega obstoječega, v odnosu do take zapletenosti: in religija je najbolj stabilen in iskren odgovor takemu čudenju. Verjamem, da bo, dokler bo obstajal človek, obstajal tudi ta občutek čudenja in dokler bo obstajal ta občutek, bo religija v mislih ljudi zasedala večje in pomembnejše mesto kot katerikoli drugi element ali fenomen; religija je dejavnik povezovanja, ki vzpostavi stik med omejenim človekom in Neomejenostjo, med radovednim in zavedajočim se človekom in bistvom bivajočega, to je s Stvarnikom sveta in Tistim, ki pozna vse skrivnosti. Seveda ni nikogar, ki ne bi v globini svoje osebnosti verjel v Neomejeno in v Sublimno; a se dogaja, da ljudje pozabljajo in zanemarjajo višjo Resnico. Pozabljanje na Popolnost, pozabljanje na to, da obstaja višja raven bivanja, povzroča tragedije, ki so tem večje, kot je močnejše pridajanje statusa nespremenljivosti in neomejenosti tistemu, kar je končno in spremenljivo. Nažalost je bila zgodovina pogosto priča scenarijem takih katastrof, ki jih je povzročil takšen odnos.

Brez Boga, še posebej brez Boga nebeških religij in Boga gnoze¹, ki je drugačen od boga malikovalcev in površinskih bogov, pa tudi od boga filozofov, brez Boga je življenje utesnjeno in mračno. Bog je vrh velikosti in blišča, toda človek, navkljub svoji nepopolnosti in omejenosti, lahko z Njim vzpostavi neposreden in iskren odnos, s srcem in celo z jezikom; v svetu polnem nezanesljivosti in skrbi se lahko pogovarja s samim Jedrom bivajočega in se Nanj lahko obrne v intimni in tihi molitvi; lahko govori z Njim in posluša Njegov odgovor. Bog je lepota in zato se človek Vanj zaljubi; Bog je veličanstvo, je Gospod in zato se Ga človek boji, a ne s strahom, ki navdaja nemočno bitje v odnosu do mogočnega nerazumljivega, temveč z bojznijo nekoga, ki je nepopoln in išče popolnost v popolnem Ljubljemem. Ta bojazen je temelj morale; avtentična morala izhaja iz asketizma in asketizem izhaja iz osvoboditve od spon, ki vklepajo svet. Kdor sledi materialnemu svetu je odvisen od njega, medtem ko je asketu svet na razpolago, kot orodje, ki ga lahko uporablja za izpopolnjevanje na duševni plati, na plati, ki presega njegovo bit. Seveda so obstajali in še vedno obstajajo primeri asketizma, gnostike, religioznosti, ki jih gre kritizirati, saj so ti primeri uničujoči za človeško življenje, kar je otipljiv dokaz za omejenost in zmotljivost človeka, a o tem bi lahko govorili ob neki drugi priložnosti.

Mistična religiozna oseba se oddalji od sveta, zadovolji se z minimumom zemeljskih dobrin in jasno uživa v večjem miru in zadovoljstvu kot nekdo, ki uživa vse materialne dobrine in ima na razpolago priložnosti in bogastva. Saj je končno največja od vseh zadovoljstev potešenost duha, ki je trajno zadovoljstvo, medtem ko je užitek in potešenost telesa in čutov na drugem mestu, ne le zato, ker je le-ta minljiva in ponovljiva, temveč tudi zato, ker so mehanizmi za potešitev telesa izven človekovega dosega in odvisni od številnih drugih dejavnikov in ker je ta potešitev vedno spodkopana in uničena s strahom, da jo bo človek izgubil.

Razumno razmišljajoč zato lahko sklenemo, da je religioznost ukoreninjena v človekovi duši; tudi po neprecenjenem Koranu je religija in vera v enega Boga prirojena človeku.

2. Bistvo religije je njen sveti in sublimni značaj. Če ji odvzamemo sveto in sublimno, religija preneha biti to, kar je. Po drugi strani pa, tam, kjer obstajata sveto in sublimno, obstajata tudi absolutno, nepogojeno in neomejeno. Ne obstaja religija, ki ne bi bila povezana z absolutnim, s svetim in s popolnim: v njih je utemeljena narava religije.

Na tej točki bi rad nakazal enega od nesrečnih dejavnikov, ki grozijo religioznem življenju človeka in religioznosti sami in ki je v toku zgodovine povzročil, na tak ali drugačen način, številne težave človeštvu. Človekovo srce je domače s sublimnim in svetim, ki sta argument in značaj same religije; vsakdo v globini svoje zavesti goji posebno ljubezen (čeprav megleno in zmedeno) do njiju; in ta domačnost, ta privlačnost sama po sebi dokazuje ukoreninjenost človekove duše v tisti

¹ Gnoza (irfan) je iniciacijska, duševna in kontemplativna pot do spoznanja o končni Resnici, do katere se pride, ko človek očisti svoj razum in svojo dušo, se posveti meditaciji o transcendentnem in uspejetej nespremenljivo Resnico kozmičnega reda. Pri tem spozna, da lahko občutljiv svet in fenomeni le deloma odsevajo njeno lepoto.

višji in sveti Resnici, ki je bila v Koranu opisana kot "Božji duh" in v kateri se človekovo stvarstvo izpopolni.

Kljub temu pa človeška bit ponuja dve razsežnosti: metafizično in naravno. Človekova glava je v nebesih, torej človek pozna sveto; toda njegove noge so na zemlji in on je obsojen na življenje na tem svetu; ker je človek del najglobjega tkiva narave in ker je naravni svet označen s stalnim nemirom, sta človekova misel in življenje vedno neustaljeni; kot naravno bitje je človek omejen z različnimi pogoji časa, prostora in družbe, tako da sta njegovo znanje in sam način spoznavanja relativna in zmotljiva. Človek, ki živi na tem svetu, je podvržen silam svojega časa in prostora, je relativen, vezan na zgodovino in občutljiv na spremembe. S časom se spreminjata tako njegovo telo kot tudi njegova misel. Seveda ne trdim, da so vse človekove pridobitve, pojmovanja in spoznanja relativna in da v človekovi misli ne obstaja nič nespremenljivega; toda njegovo trdno znanje, čeprav temeljno, ostaja na splošni in pomanjkljivi ravni. Večji del teoretičnega znanja, do katerega se dokoplje njegova zavest, je relativen, zmotljiv in spremenljiv. Relativna narava človekovih verjetij in spoznanj je še močnejša in intenzivnejša v obdobjih brez Nezmotljivega², ko je človek prisiljen voditi življenje na temelju svoje relativne biti, torej prek poskusov in zmot, in ko mora popravljati tako svoje znanje kot izkušnje v vsakodnevem življenju in v zgodovinskem kontekstu.

Človeška zgodovina je zgodovina sprememb njegovih prepričanj in miselnih izdelkov. Ali je v zgodovini človekova racionalnost ostala vselej ista? In ali se verjetja in pobožno obnašanje neke religiozne skupnosti ni spreminjalo skozi čas? Vse spremembe – ki jih lahko opazujemo skozi zgodovino – v prepričanjih privržencev kultov in utemeljiteljev različnih teoretičnih pojmovanj, pa tudi temeljna razhajanja med teološkimi šolami znotraj ene religije, pa celo doktrinarne razlike med tokovi ene same teološke šole dokazujejo, da ne more nihče trditi, da pozna vso resnico, v vseh njenih oblikah. Ko na primer govorimo o Islamu, kateri Islam mislimo? Ali je to Islam Abu Zarja³ ali pa Islam Avicene⁴ ali Islam al-Gazalija⁵ ali

² Izraz *ma'ssum* pomeni "imun na greh". Za vse muslimane ta izraz referira na preroka Mohameda in na njegovo hčerko Fatimo; za Šiite se predpostavka o nezmotljivosti razširi še na dvanajst imamov, ki po odhodu preroka izvajajo funkcijo vodij islamske skupnosti in ki izhajajo po neposredni črti od prvega, Alija, ki je bil Fatimin mož.

³ V interpretaciji Islama, ki jo je razvil Abu Zar (eden najbližjih tovarišev prerokovega zeta Alija), je velik pomen posvečen temam in idealom družbene pravičnosti in boju proti zatiralcem.

⁴ Perzijec Ibn Sina (Avicena: 980–1037) je razvil poglobljeno interpretacijo Aristotila z vidika koranskega pojmovanja Boga in začrtal vzročno zvezo med stvarstvom in Prvobitnim prek procesa emanacije; s tem je pripravil pot za premostitev prepada med Bogom in materialno realnostjo, ki so ga predpostavljala prejšnja religiozna pojmovanja.

⁵ Al-Gazali (1058–1111) je v svojem tekstu Uničenje filozofov izrazil radikalen odziv na osrednjo vlogo, ki jo je v islamskem svetu igrala filozofija; trdil je, da se sveti spisi ne smejo interpretirati z racionalnim branjem, temveč da morajo biti preprosto sprejeti v njihovem dobesednem pomenu.

Islam al-Arabija⁶ ali Islam sufistov⁷ ali pa je to Islam al-Ašarija⁸ ali Islam motešarehan ale zaher? Na kateri? Ta niz neizpodbitnih zgodovinskih pričevanj potrjuje relativno naravo človekovega spoznanja, celo na religioznem področju. Danes, ne glede h kateremu bogočastju pripadamo, se od naših očetov razlikujemo tako v teoriji kot v praksi. Ne trdim, da se vse vedno spreminja, toda spreminjanje številnih dejavnikov, ki pogojujejo človekovo osebnost in s tem relativno naravo človekove misli in življenja, so temeljna in resnična dejstva.

Torej, ena od osnovnih težav, s katerimi se soočajo religiozne družbe, je ta: na eni strani te družbe verujejo v Resnico in v absolutne, sublimne in svete resnice; po drugi strani – v toliko, ker gre za bitja, katerih misli in življenja imajo dejansko relativen značaj – preučujejo in vrednotijo te argumente glede na zmožnosti svojih relativnih misli in svoje relativne duše. Dokler se bodo zavedali svoje omejenosti in razlogov, ki povzročajo zgoraj opisano protislovje, njihove notranje težave ne bodo dobile razsežnosti katastrofe. Do velikih katastrof, ki s seboj nosijo tragedije, pa pride v religioznih družbah, v katerih absolutni in sveti značaj, ki je bistvo religije, prenesejo na interpretacije, omejene s prostorom/časom, relativne in zmotljive, ki jih o religiji razvija človek, in ko ljudje enačijo religijo s tem, kar so sami, v svoji omejenosti, proizvedli; tako se krepi prepričanje, da je religiozna le tista oseba, ki sprejme te interpretacije; in iz tega se razvijajo številne izroditve, številne nevernosti, številni spori.

Obstajamo torej mi, religija (katere bistvo je "sveto", "sublimno" in "absolutno") in nek skupni element, ki mu pravimo razum, le-ta pa je mehanizem za razumevanje tega sveta in sredstvo, ki ljudem omogoča, da se izjasnijo in sporazumevajo. Četudi bi, kot številni filozofi, menili, da človeški razum označujejo nekateri nespremenljivi principi, ki so sposobni oblikovati absolutne zaključke, ki so veljavni vedno in povsod, bi kljub temu morali priznati, da je človek v svojem sklepanju in ko rešuje svoje težave s tem, da se zateče k svojemu razumu, še vedno tako omejen, da so njegova spoznanja in interpretacije, njegovi sklepi še vedno pretežno pogojeni s številnimi dejavniki in da so torej relativni in zmotljivi. Neizpodbiten dokaz in pričevanje za to našo trditev so velike spremembe, ki jih neprestano doživljamo v naših mislih in življenju, in razlike v mnenjih, pojmovanjih in interpretacijah, ki niso značilne le za privržence posameznih kultov, temveč tudi med teološkimi šolami iste religije in celo med tokovi iste teološke šole.

⁶ *Mohji al-Din ibn Arabi (1165–1240), ki je izviral iz Andaluzije, je ravnal spekulativno filozofsko strukturo, ki je bila povezana z iluminacionistično šolo (ishraq; ime izvira iz pojmovanja, da je izvor vsega bivajočega "luč luči", to je božansko bistvo, od katerega so v hierarhičnem redu odvisne različne vrste luči vse do telesnih materializacij), raziskoval pa je predvsem različne postaje na poti, ki jo mora prehoditi gnostik, da bi dosegel do Boga, od telesnosti prek psihičnih momentov do duševne razsežnosti, dokler ga ne prežme želja po zlitju z božansko popolnostjo.*

⁷ *Sama gnoza (glej op.1) se razlikuje od svoje različice, ki jo imenujemo sufizem (tasawwuf), ki mu del ortodoksnega Islama oporeka verodostojnost.*

⁸ *Teološka sekta, ki (stoletja pred Davidom Humeom) zanika bistvo principov vzročnosti, ima poseben pogled na imena in značilnosti Boga ter zanika prepričanje, da ima človek svobodno voljo.*

⁹ *Skupina, ki verjame v površinske očitnosti (torej v izključno dobesedno vrednost) besed religioznih tekstov, ne sprejema možnosti, da bi bile te besede posredovane ali interpretirane in zavrača možnost, da bi se k razumevanju religiozne razsežnosti pristopilo z metodo racionalnega dokazovanja.*

Skupni mehanizem, h kateremu se zatečemo ali bi se morali zateči, če gre vse po sreči, za naš pristop k bivajočemu in naravi (to je k tekstu o genezi in stvaritvi) ter obenem k božanskemu Razodetju (to je k tekstu o Zakonu in religioznosti), je ravno človeški razum, človeško znanje, ki je omejeno in dojemljivo za spremembe.

Ali takšno razmišljanje navaja k sklepu, da so vrata absolutne Resnice zaprte za človekov duh? Vemo, da so nekateri zahodni filozofi v polpretekli zgodovini odgovorili pritrdilno na to vprašanje; zanikali so obstoj absolutne resnice ali vsaj zanikali, da bi se je lahko človek dokopal; tako so mnogi zahodni misleci prišli do zaključka, da bi morali povsem izbrisati religioznost ali pa jo vsaj izključiti iz družbenega in vsakdanjega življenja. Tako naj bi torej obstajali le mi in naš razum, ki je omejen in zmotljiv (seveda moramo izpostaviti, da ne obstaja in ni nikoli obstajala enotna interpretacija, ki bi dala pomen izrazu "razum"). Ne glede na vse, pa takšno zatrjevanje ne bo nikoli prepričalo religiozne osebnosti, ki v globini svoje duše verjame v vsemogočnega in vsevednega Boga. Štejem za nemogoče, da bi Bog spodbujal svoje sužnje k religioznosti, če ne bi obstajala neka pot, ki bi vodila do Njegovega globokega bistva. Spodbujati nekoga, da doseže nek nedosegljiv cilj, bi bilo nerazumljivo in krivično že, če bi tako vabilo ponudil nek človek; še toliko bolj pa v primeru, ko to vabilo ponuja Bog, ki ga označimo za vsevednega in stvarnika človekovega sklepanja.

Po mojem mnenju je gotova pot do spoznanja Boga pot intimne združitve¹⁰ in ne pot zavesti; to je pot srca, ne razuma - pot, ki jo tudi religije močno cenijo. Naši islamski predhodniki so nas naučili, da je razum orodje, s katerim obožujemo dobrohotnega Boga. Tukaj je razum vir oboževanja, ne izvor zavesti; toda drugje je bilo oboževanje označeno kot pot do zanesljivosti, ne pa pot, ki bi se začela na poznani predpostavki in vodila do nepoznanega izida. V dragocenem Koranu je zapisano: "in obožuj... svojega Gospoda, dokler ne dosežeš vzvišene zanesljivosti!" (15,99) Pot zanesljivosti in spoznanja vodi prek oboževanja, obnašanja in notranjega očiščenja. Z drugimi besedami, najboljša pot do religioznega spoznanja Boga je pot intimne združitve, ki vodi k doseganju in ne razumevanju. Seveda ta razprava nima za cilj na kakršenkoli način zavračati moč razuma in filozofskega ter teoretskega spoznanja, še posebej v Islamu, ki je v pomembni meri utemeljen na elementu racionalnosti in na miselnosti. Kljub temu pa je potrebno poznati omejitve vsake od sestavin človekove duše, da bi bili pravi verniki pa moramo slediti poti srca.

Religiozna resnica je izkušnja, ne pa misel; izkušnja, katere izhodišče je oblikovanje samega sebe, obvladovanje skušnjav, biti pripravljen predati se Jedru neizmernosti in posvetiti svoje srce Ljubljenemu. Če človek prehodi to pot, doseže Boga - to doseganje pa ne pomeni razumevanja. Razumevanje je delo razuma in na podlagi znanj o spoznanem pride do nepoznanega; v večjem delu je razumevanje relativno, saj temelji na sposobnostih tistega, ki uporablja razum, in je odvisno od prostorsko/časovnih danosti ter številnih notranjih in zunanjih dejav-

¹⁰ "Intimna združitve", označena naprej tudi kot "združitve", v gnozi (primerjaj op.1) označuje postopno človekovo opuščanje svoje individualnosti; na ta način se končno združi z Absolutnim, da bi bilo "vsrkano" v Resnico v zvezi polne ljubezni, kot "se kapljica vode, ki je bila ločena od morja, vanj vrne in z njim zlije". (Motahari)

nikov. Kar sem dosedaj povedal seveda ni nič novega in ničesar ne dodaja k temu, kar nas učijo religiozni teksti; tudi vsi veliki mistiki potrjujejo omejenost razuma, pravijo, da so noge pristašev logičnega razmišljanje "lesene", torej zelo nestabilne in šibke, zavrnilo so iskanje Resnice prek tesni razuma in se začeli truditi, da bi našli Razum razuma. Poudariti moramo, da niti veliki misleci kot Avicena niti številni filozofi, ki so zagovarjali učinkovitost in moč razuma ter verjeli, da so intelektualna in dokazljiva spoznanja res avtentično znanje, niti oni niso trdili, da bi lahko prek razuma dosegli bistvo Resnice in vrh Sublimnega, saj razum misli, kar je spoznanega. Lahko celo priznamo, da nas razum lahko pripelje do meja Sublimnega: toda ne bo nas pripeljal do njegovega bistva.

Pot srca je tista, ki nas pripelje do Resnice. Religiozna resnica je izkušnja, ki jo religiozni človek doživi, če krene na pot z iskrenostjo svoje duše in iz globine svojega srca. In čeprav, kot je pričakovati, so številni gnostični filozofi in mistični teoretiki skušali dokazati, da ta pot in to vedenje ponujata tudi razumljiv vidik, je kljub temu ta pot tlakovana na doseganju in ne na razumevanju.

Težavnost tega vprašanja temelji na tem, da samo posameznik, ki sledi poti srca, torej edini poti, ki nas zanesljivo pripelje do Resnice, in dospe do njenega konca, razume samo Resnico. Z drugimi besedami, pot srca je individualna pot, ne skupinska; vsakdo mora po njej hoditi sam, da bi dosegel cilj, in v trenutku, ko ga doseže, ne more tega posredovati drugim prek mehanizmov signifikacije in metodične zaznave, saj gre za globok občutek zavedanja, ki ga je možno doživeti le z osebno izkušnjo.

Po drugi strani je človek družbeno bitje, ki je obsojeno živeti na zemlji z drugimi ljudmi, zato potrebuje mehanizme, ki jih deli z drugimi, da bi se lahko z njimi sporazumeval. Jezik je zelo pomembno orodje za medčloveško sporazumevanje, toda jezik izraža in sporoča neko nematerialno resničnost, ki obstaja v mislih človeka. Človek je gospodar spoznavanja z razumom in zaznavo in prek jezika, recimo, sporoča drugim to, kar razume, kar zaznava, kar sklepa, svojo interpretacijo realnosti in tudi svoje občutke ter drugim razlaga, kaj se dogaja v njegovem duhu. Beseda je izraz misli in tukaj mislim "misl" kot zmožnost, ki je skupna vsem, ki se ukvarjajo s spoznavnim. Zahvaljujoč misli se lahko spoznava; prek misli, objekta spoznavanja in človeške zmožnosti razumevanja. Razumevanje – če ne vedno in povsod, pa vsaj v večini primerov – je odvisno od številnih pogojev in okoliščin, ki niso pod človekovim nadzorom. Človek, čeprav je v okviru svojih možnosti neomejen in čeprav se mogočnost njegove biti ne more omejiti le z materialnimi in naravnimi parametri, je kljub vsemu še vedno s časom in prostorom omejeno bitje, tako da je njegov pogled omejen. Pogojen je s svojimi čustvi in njegova razumnost se ne more izogniti vplivu njegovih želja in čustvenih nagibov. Vse to nakazuje, da imajo tako razumevanje kot medčloveški odnosi nekaj skupnega: to, da so v številnih primerih relativni in zmotljivi. Dejstvo, da se interpretacije, ki jih razvija človek, spreminjajo z vseh vidikov, je že samo po sebi zadosten dokaz za mojo trditev in mislim, da nihče ne more spodbijati mojega razmišljanja, vsaj v njegovih osnovnih točkah.

Torej lahko trdimo, da človek v globokem tkivu svoje osebnosti poseduje znak nekega višjega sveta; kljub temu pa človek z vsemi svojimi značilnostmi in omejit-

vami le živi na tem svetu in v njem poseduje nek mehanizem, to je razum, katerega naloga je razumevanje zemeljske realnosti; ker je ta svet nestalen, zmotljiv in dovzeten za spremembe, človek, dokler je na njem in dokler je vpet v skupnost, nima druge možnosti kot interpretirati svet s pomočjo tega mehanizma, ki mu ga je stvaritev dala na razpolago.

S pomočjo misli in razuma lahko človek, da bi prišel do nekega zaključka, preučuje dva teksta: eden je tekst o obstoju narave, to je tekst o stvaritvi, drugi pa tekst o Razodetju in Zakonu, to je tekst o kanonu in bogočastju.

Hodeč po poti srca in zahvaljujoč praktični vedenjski izkušnji se lahko človek združi z Načelom stvaritve in z globokim Smislom religije; religija slehernega posameznika je notranje izkustvo, ki se pridobi z združenjem obstoječega bitja z izvršnim Načelom. Toda, ker smo razumna bitja in nagnjeni k učenju, ker se nahajamo na tem svetu in živimo v okviru skupnosti in ker je naše razumevanje naše skupno življenjsko orodje, ki ga zgradimo s pomočjo naše skupne racionalnosti, zaradi vsega tega razumemo religijo tako kot razumemo naravo in se z drugimi sporazumevamo na temelju takega razumevanja; in ker naše razumevanje, čeprav mu lahko hipotetično priznamo neko stabilno strukturo, kljub temu temelji na relativnih in spremenljivih osnovah, se ravno na tej točki izpostavi ena temeljnih in najnevarnejših težav religiozних družb. Nekateri religiozni ljudje oskrunijo svetost, absolutnost in sublimnost bistva religije in Resnice nekega bogočastja z omejenimi in relativnimi interpretacijami same religije in z razumevanjem, ki je pogojeno z obdobjem in krajem v katerem živijo. S časom in glede na spremembe, ki se dogajajo v mislih in življenjih ljudi, interpretacija, ki je bila razvita v preteklosti, ni več sposobna ponujati ustreznih odgovorov. Toda namesto, da bi osvobodili telo Resnice starih, tesnih oblačil in bi se teoretičnih in etičnih zalog religije lotili z novimi pogledi, namesto, da bi oblikovali popolnejšo in bolj živo interpretacijo religije, se te religiozne osebe na vse pretege trudijo, da bi vsilile resničnosti svojo nepopolno interpretacijo: to je na dolgi rok obsojeno na propad, na kratki rok pa povzroča katastrofo.

Obstaja zelo pomembna razlika med pojmovanji o naravnem svetu, ki jih ima človeštvo danes, in tistimi, ki jih je imelo v preteklosti. V preteklosti so se celo trudili, da bi dali značaj svetega tudi naravnim znanostim in človekovim interpretacijam o naravnem svetu: Cerkev ali druge religiozne skupnosti so posvetile neko določeno interpretacijo narave in cela stoletja niso na površje prišli novi pogledi, novi poskusi prenovitve znanja. In koliko ovir in pritiskov so morali utrpeti raziskovalci in misleci! Toda postopoma se je tak pogled spreminjal; danes skoraj nihče od kristijanov, muslimanov ali privržencev drugih religij ne zagovarja stališča, da "Razodetje" in "Sveti tekst" določata človekove naloge v razmerju do pojavov v naravnem svetu; nasprotno, vsi do neke mere priznavajo, da je za spoznavanje sveta in narave potrebno uporabljati razum in misel, razvil pa se je teoretični sistem, ki ostaja veljaven, dokler uspeva zagotavljati odgovore na vprašanja in pomaga zadovoljevati potrebe, a ga je ob tem vedno moč ovreči in čaka na svoj padeč. Takšen način mišljenja in vrednotenja pa se še ni uveljavil v okviru znanosti o človeku in družbenih znanosti. Seveda moramo izpostavljati razliko med argumenti čistega razuma in med dejstvi, ki jih lahko raziskujemo poizkusno. Koliko

filozofov in mislecev s področja znanosti o razumu verjame v nespremenljiva in univerzalna načela! Toda humanistične znanosti niso same po sebi univerzalna načela; ravno nasprotno, interpretacije, ki jih proizvede človeški razum, so predvsem teoretične, so sklepanja na podlagi drugih teorij ali spekulativnih aksiomov.

In ravno v tem sklepanju postanejo vidni relativni značaj, omejitve in napake človekove misli; torej, interpretacije, ki jih razvija človek tako o naravi kot o religiji, so spremenljive in vsekakor človekove.

Pri preučevanju teksta o naravi, pri analiziranju teksta o Zakonu, torej v preučevanju "sveta" in "Razodetja", človek uporablja tako svoj razum kot svojo sposobnost razumevanja in njegovo znanje je sestavljeno iz interpretacij, ki jih je razvil iz teh dveh virov; take interpretacije so interpretacije Resnice, ki jih je oblikovalo človeško bitje, ki je omejeno in relativno, in kot spremembe človekovih pogledov in njegovega znanja o naravi ne povzročijo spremembe resničnosti, tako tudi spreminjanje človekovih pogledov na religijo ne poškoduje Resničnega, Svetega in Sublimnega samega bistva religije. Do škode pa pride v trenutku, ko neki človek (kdorkoli že to je) obravnava svoje interpretacije o religiji kot religijo samo; v tem primeru je prizorišče zaprto za kakršenkoli drugačen pogled, drugačno razumevanje ali interpretacijo in koliko izobčenj, izroditev, sporov in spopadov je zabeležila zgodovina zaradi te težke napake! V takih primerih utrpita škodo tako človek, katerega um, ki je vedno v gibanju proti Resnici, je trenutno zaustavljen, kot tudi religija sama, saj človekova misel, ko je končno spet osvobodjena, potem ko je bila zatirana, spozna religijo v njenih tesnih oblačilih in v temačni atmosferi, ki je le določena interpretacija religije, in postane skeptična do samega načela religioznosti.

Na podlagi vseh teh izhodišč bi želel priti do zaključka: biti religiozen v današnjem času pomeni hrabro razlikovati bistvo religioznosti, ki je sublimno in sveto, od interpretacij o religiji, ki jih je razvil človek in ki so po svoji naravi relativne, omejene in dojemljive za spremembe; to bo zagotovilo, da bo religija ostala v svojem svetem prostoru v globini srca verujočih ljudi, hkrati pa bo to odprlo pot za pozitiven razvoj religiozne misli. Če imamo v mislih različne, pogosto nasprotujoče si interpretacije o religiji, ki so bile ponujene v toku zgodovine, in razlike v interpretaciji med različnimi mistiki, filozofi, privrženci hadita¹¹, površinskimi opazovalci in drugimi utemeljitelji miselnih tokov, ne smemo misliti, da je pogled, ki smo ga razvili mi, ravno pravi in globoki Pomen religije; kadar črpamo iz religioznih zalog je pomembno, da je naš pristop vedno utemeljen na korektnih, znanstvenih, logičnih, določenih in jasno opredeljenih metodah – metodah, ki so sicer, kot vsak človekov proizvod, spremenljivi in ki jih lahko izboljšamo. Res je, da

¹¹ *Hadit so dokumenti, v katerih so zbrane izjave, trditve preroka Mohameda ali opisi njegovega vedenja v določenih situacijah. Skupaj s Koranom predstavljajo haditi vir zakonov za muslimane, kot parametri za sleherno vrednotenje. Skozi stoletja je zbirka, komentiranje in filološka kritika haditov, postala prava znanost zaradi potrebe, da se iz korpusa Tradicije izloči citate, katerih avtentičnost ni bila zanesljivo potrjena. V glavnem tudi danes izjave, ki so protislovne tekstu Korana, ne štejejo za vir zakonov; haditi, za katere bi bilo težko določiti skladnost s Koranom, pa so le odloženi na stran. Obstajajo pa, tako med šiiit kot suniiti, skupine verujočih, ki so prepričani, da mora biti vsak hadit, ki je zabeležen v Tradiciji, nujno spojen z zakoni kot tak in da ga je potrebno sprejeti izključno dobesedno, ne da bi ga interpretirali z razumom.*

je religija sveta, toda priznati moramo, da je naša interpretacija religije človeška. Ko se strinjamo glede tega načela, postane razumljivo, kako pomembno je, da je človek ponižen, vedno iskreno pripravljen na spreminjanje in tudi dojemljiv za uporabo miselnih in življenjskih izkušenj drugih ljudi.

Glede na vprašanja in potrebe, ki se venomer spreminjajo - tista vprašanja in potrebe, katerih odgovori določajo usodo človeškega življenja - lahko razumemo religijo na najbolj živ in učinkovit način: to je bistveno. Seveda, kot sem že rekel, ne moremo kot veljavno sprejeti vsako interpretacijo, tudi tisto, ki nima trdnih temeljev, tako kot se v znanosti ne sprejme vsake interpretacije narave, ki jo razvije kdorkoli, kakorkoli hoče. Veljavna interpretacija religije, kolikor je razumna in logična, je odvisna od spoštovanja izvirnih zalog religiozne misli, za nas muslimane še posebej od spoštovanja Korana, in tudi od poučenosti o metodah razumevanja, ki omogočajo doseganje religioznega spoznanja in njegove uporabe, a ne glede na vse to bo končni proizvod še vedno le naša interpretacija religije, medtem ko večni značaj religioznosti ne moremo pripisati nobeni od posameznih interpretacij, omejenih in ujetnic časa in prostora. Če sprejmemo tak pogled, odpremo religioznim osebam možnosti za razvoj na vseh področjih življenja, ne da bi deviantni pogledi, ki si prisvajajo naziv religije, odvzeli prostor za misel in ne da bi bili oškodovani Resnica religije, Sveto in Sublimno, ki so del njenega bistva.

Po drugi strani pa je živa in učinkovita interpretacija religije zagotovljena z njeno prisotnostjo v sodobnem življenju, ne bomo pa mogli biti prisotni v sodobnem svetu, če ne bomo pridobili natančnega znanja o najbolj pomembnih aktualnih dejstvih, če ne bomo odkrili načinov in metod, da se s sodobnostjo soočimo in ob tem ohranimo našo zgodovinsko-kulturno identiteto; po mojem mnenju je zahodna civilizacija danes pomembno dejstvo, čeprav predstavlja zahod za nas politične vidike, ki so nesprejemljivi, in čeprav je malo nezahodnih narodov, ki niso na svoji koži občutili trpljenja in biča zatiranja s strani političnega in ekonomskega zahoda, tako po krivdi starega kolonializma kot sodobnega ekspanzionizma. Toda politični in ekonomski vidik je le enden od obrazov zahoda. V svoji celoti se identificira z določeno civilizacijo, ki je razvila svojo posebno kulturo; in ta civilizacija in kultura sta utemeljeni na posebnih pogledih in vrednotah, ki jih je potrebno spoznati, če ne želimo ostati omejeni s površinskim in varljivim znanjem o samem zahodu. Nujno je, da med poglobljanjem tega znanja gledamo na zahod in ga skušamo razumeti brez sovraštva in ljubezni, tako da smo na eni strani pozorni na njegove nevarnosti, na drugi pa sprejmemo njegove humane osvojitve. Vse to bo možno, če bomo dosegli pristno miselno in zgodovinsko zrelost in v soju te zrelosti našli moč za razilikovanje in izbiro, tako da si bomo ob tem naložili tudi odgovornost naše izbire.

Anton PERENIČ

Nicola Matteucci

Novoveška država, Izrazoslovje in pota

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1999,

uvod: Iztok Simoniti,

prevod: Marjan Sedmak

Nedavno sem bral, da gre pravzaprav za izrabljen kliše, če ob novih prevodih na družboslovno-humanističnem področju trdimo, da prevod zapolnjuje vrzel, ki smo ji priča v domačih razmerah na tem področju. O zapolnjevanju vrzeli nas sicer prepričuje tudi dr. Simoniti v uvodu k Matteuccijevi knjigi, ko ugotavlja, da po Pitamičevi Državi iz leta 1927 nismo napisali nobenega celovitega dela o državi in je zato Matteuccijevo delo več kot dobrodošlo, toda težko bi mu očitali, da se je tudi dr. Simoniti zaradi dodatnega utemeljevanja smiselnosti ali celo nujnosti prevoda zatekel k takemu klišeju, saj je njegova trditev več kot očitna. Prej bi kazalo podrobneje raziskati vzroke za obstoj take vrzeli, kajti vsaj ko gre za preučevanje države, le-te ni mogoče pojasniti zgolj z običajnimi vzroki (ideološkimi, kadrovskimi, denarnimi in podobnimi ovirami). Zavore, ki so ustvarjale tako vrzel, so globlje zgodovinsko-civilizacijske narave.

Ne glede na utemeljenost Simonitijeve uvodne misli, si upam trditi, da bi bil prevod Matteuccijeve knjige, tudi če ne bi šlo za polnjenje vrzeli, vselej dejanje, ki bi zaslužilo posebno pozornost. Vzrokov za to je več. Prvi in osrednji je seveda sama kakovost Matteuccijevega dela, k njemu pa kaže dodati pomen obsežne uvodne študije dr. Simonitija, saj gre za kakovostno dopolnitev prevedenega dela in obenem za pripravo na razumevanje dela, ki je v veliki meri filozofsko-zgodovinski premislek o nekaterih ključnih značilnostih državne oblasti. In končno, izid Matteuccijevega dela v slovenščini nudi izjemno priložnost za presojo, v kolikšni meri je mogoče presaditi tuje delo v slovenščino in pri tem ohraniti vsaj temeljne značilnosti avtorjeve jezikovne kulture in zadostno mero jezikovne zlahkosti, ki jo premore izvirnik. Morda se zdi poudarjanje tega vidika pretirano ob dejstvu, da gre za prevod znanstvenega ne pa leposlovnega

dela, toda ni mogoče prezreti dejstva, da je Matteuccijevo delo, zlasti v nekaterih poglavjih, izrazil jezikovni podvig, saj poskuša z zgodovinsko-pojmovnim pristopom, kot sam pravi, opozoriti na semantične globine izrazov, ki so prav na področju, ki se ga loteva, "najbolj izrabljeni ali dvoumni". Prepričan je, da je naloga znanosti, ko gre za območje politike, vnesti jasnost v vsakdanji jezik, v jezik vseh. Temu prepričanju se je imenitno oddolžil v svojem delu. V njem tudi v izbranim jezikom in slogom pozornemu bralcu ponuja izjemen užitek.

Že ko sem pred leti prebral knjigo v izvirniku, sem sem in tja pomislil, kako težavno nalogo bi imel prevajalec pri prevajanju dela, ki ima namen "opredeliti pojme, ki se skrivajo za besedami". Morda po svoji izobrazbi nisem najbolj primeren za presojo jezikovne kakovosti prevoda, vendar si ne morem kaj, da ne bi povedal, da je prevajalec gospod Marjan Sedmak, po moji presoji, res imenitno opravil svojo nalogo. Jezikovni čar izvirnika je ohranil tudi za slovenskega bralca in obenem pokazal, kako lahko tudi v slovenščini s premišljeno rabo domačih pojmov prispevamo k jasnosti sporočil in torej k sporazumevanju. Kako lepo zazveni že prevod naslova dela: *Lo Stato moderno postane novoveška država!* Kot pravni teoretik sem z veseljem ugotovil, da je avtor tudi pri slovenjenju pravnih pojmov spoštoval njihov v slovenski rabi ustaljen pomen, a se pri tem dosledno izogibal tujkam povsod, kjer je mogoče enakovredno uporabiti domačo besedo. Naravnost ganilo me je, da so v njegovem prevodu "fizične osebe" postale "naravne osebe" in se tako jezikovno enakovredno postavile ob bok pravnim osebam. Pokazal je, da se da na primer slovensko dopadljivo in razumljivo prevesti sicer tako pogosto uporabljeni tujki kot sta konformizem in marginalnost in še in še bi lahko navajal.

Čas in namen današnje predstavitve knjige mi ne omogoča, da bi se lotil kakršnekoli natančnejše vsebinske predstavitve in presoje, zato naj tokrat na hitro nanizam le nekaj kratkih opomb in utrinkov, ki so se nabrali ob branju. Mojstrstvo avtorja se kaže že v tem, da mu je, kljub temu, da je posamezna poglavja napisal v različnih časovnih obdobjih,

jih kot gesla za posamezne enciklopedije, uspelo z njihovo združitvijo oblikovati celovito delo, s prepričljivimi povezavami med posameznimi poglavji, v katerih avtor dosledno izpolnjuje temeljni namen dela, kot ga je napovedal v predgovoru. Zgodovinsko-pojmovno osvetljevanje nekaterih ključnih prvin novodobne države nudi izjemen intelektualni užitek, ob katerem se zaveš tako prehojene poti kot tudi sodobnega sprevačanja in zlorabljanja zgodovinsko oblikovanih pojmov. Kljub obilnemu navajanju zgodovinskih dogodkov ter številnih avtorjev, ki so te dogodke bistveno zaznamovali ali vsaj miselno učinkovito spremljali, Matteuccijevo besedilo nikoli ne zabrede v faktografsko opustelost, saj vseskozi ohranja in razvija pretanjen miselno razčlenjevanje z jasnimi, čeprav nikoli vsiljivimi ali pretirano moralizirajočim sporočilom današnjemu bralcu. Sporočilom, ki se pogosto dojame prej kot samoumevna posledica njegovega filozofsko-zgodovinskega raziskovanja kot pa avtorjeve osebne opredelitve in vrednotne presoje. Izrazit primer je njegovo razpravljanje o politiki, kjer nas na nevsiljiv, a tako prepričljiv in zavezujoč način, privede do spoznanja, da smo sicer ohranili antični pojem, a ga skozi stoletja tako prevrednotili, še več, sprevrgli in oddaljili od njegovega izvora, da je izgubil pojmovno globino in se izrazil do te mere, da mu z lahkoto pripisujemo tudi takšne lastnosti, ki s samim pojmom ne bi smele imeti nobene zveze. Pritrditi je avtorju, da gre za izrabljenost, še več, za oropanje pojma. Ni mogoče ostati ravnodušen ob njegovem nekoliko daljšem razmisleku o javnem mnenju, pa tudi ne ob sicer kratkih, navidez bolj mimogrede navrženih opombah o odnosu vere in cerkve do države, o vzrokih in pomenu sekularizacije, o veri in njenem vztrajanju pri nespremenljivosti vrednot, o političnem razredu in demagoških bližnjicah, o genezi zakona kot pravnega vira in o prepričanju, da sodobna družba še vedno išče svoj nomos, ki pa ga utegne najti samo tedaj, pravi avtor, če bo sposobna udejaniti enake možnosti dostopa na prizorišče razpravljanja, in se obrniti k dejanskim izkušnjam ljudi in ne k avtoritarnim načrtom politikov ali k sanjarijam raz-

svetljenih duhov, ki bi radi uveljavili svoje vedenje, ne pa razlagali skupne izkušnje.

Kako naj gre slovenski bralec neprizadeto mimo avtorjeve, dejali bi, bolj mimogrede zapisane ugotovitve, "da je moč določena opravila izpeljati bolje in razumneje, če se odpre širok prostor delovanja in če je moč delati z velikimi števili. Politični prostor mora biti velik, saj omogoča bogatejši in bolj raznolik pluralizem, medtem ko je majhna država prej vzrok za takšno prežemanje in poenotenje, ki izloča različnost in daje prednost enovitosti". Neprijetna pripomba za pripadnika majhnega naroda in majhne države, a hkrati izzivajoča: če se zaveš nevarnosti majhnosti, se morda zaveš tudi nuje iskanja moči za njeno preseganje. Tudi zaradi te in vseh drugih avtorjevih premislekov in odzivov je Matteuccijeva knjiga prvovrsten intelektualni izziv, ki bi moral izzvati ne le zgolj teoretike, temveč tudi vse tiste, ki krojijo naše življenje v okviru ustanove, ki je v preteklosti in sedanjosti tako močno zaznamovala naše vsakdanje početje, kakor tudi moralno in intelektualno življenje.

Aleš DEBELJAK

Dimitrij Rupel **Svoboda proti državi**

Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana 1998

Knjiga kulturno-socioloških spisov Dimitrija Rupla z naslovom "Svoboda proti državi: osvobodilni in prosti čas" (Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana 1998) prinaša predvsem osebno in hkrati analitično refleksijo socialnih, kulturnih in političnih razsežnosti "tranzicije", kakor jih vidi nekdanji disident in polemični pisec, pa tudi bivši ljubljanski župan in slovenski veleposlanik v ZDA.

Knjiga je zgrajena iz dvanajstih poglavij, ki so notranje razčlenjena na posamezne spise, hkrati pa vendarle razmeroma smiselno zaokrožena. Poglavja, ki "za nazaj" podeljujejo koherenco posameznim esejem, ki so nastali ob različnih priložnostih, kontrapunktično povzemajo in preoblikujejo tematske sklope, ki definirajo jedro knjige. Grobo vzeto so tematski sklopi sledeči:

problem demokracije in njenih meja ter inspiracij; slovenska kulturna, zlasti književna zgodovina v tistih "nevrtažnih točkah" slovenskega devetnajstega in dvajsetega stoletja, kjer se zveza med kulturno in politično sfero pokaže še zlasti izrazito; metodološke dileme pri uporabi fenomenološke sociološke misli, kakršno razvija avtorju ljubi teoretik Alfred Schutz in na njegovi sledi potem še Thomas Luckman ter Peter L. Berger z "družbeno konstrukcijo realnosti"; funkcija in vloga slovenskih intelektualcev pred in po koncu komunističnega *ancien regime*; nazadnje pa tudi vprašanje svobode in individualizma, ki predstavlja pravzaprav nekakšen strukturni okvir vseh Ruplovih meditacij.

Dimitrij Rupel v teh spisih domiselno kombinira analitična pristopa, ki ju je v svojem dosedanjem obširnem opusu že večkrat uporabil. Gre za osebno navdahnjeni in z biografskimi ekskurzi podprti slog literarnega eseja, kakršnega je Rupel pognal do vznemirljivega vrhunca v svoji knjigi *Poskusi z resničnostjo*, hkrati pa gre za pretehtano sociologizirajoče mišljenje, ki ga je Rupel elegantno demonstriral v svojih bržkone najpomembnejših knjigah *Svobodne besede* in *Besede božje in božanske*. V pričujoči knjigi imamo opravka s križanjem teh dveh pristopov. V marsičem, zlasti v analitičnih intervencijah, kjer se zdi, da pisec predvsem reagira na aktualne pojave post-komunističnih družb in globalnih komunikacij, je ta metoda gotovo plodna, saj prinaša zanimive rezultate. Tako Rupel npr. ne parazitira na (pri nas razmeroma trdno zasidrani) romantizirajoči ideji intelektualnega poslanstva, ampak pogosto uspe iz disidentske intelektualne drže izluščiti racionalno jedro kritike, hkrati pa razgaliti manipulacije intelektualcev (in z njimi) v "areni post-komunističnega življenja", vključno s spremenjeno vlogo množičnih medijev. Pri teh analizah, kjer se njegova advokatura državnih institucij včasih zdi le pretirano goreča, se opira na relevantno literaturo tujih in domačih avtorjev, informirano segajoč v različne discipline (zgodovina, sociologija, politologija itd.), hkrati pa ponuja tudi izvirne prispevke k tej tematiki, ki bo zaradi

svoje aktualnosti gotovo v središču zanimanja socialne misli še vrsto let.

Vendar ima Ruplova metoda tudi nekaj slabosti, saj se je težko otresti občutka, da včasih preveč površno, nekako mimogrede navrže idejo, referenco ali pa zgodovinsko dejstvo, ne da bi natančno domislil posamezne motivne sklope ali pa ublažil svoj bržkone "politično zainteresirani" odpor do kritične inteligence svojih nekdanjih prijateljev iz kroga Nove revije. To je morda razumljivo: eksplozivna avtorjeva gnanost, da bi raznolike, duhovite in nemalokrat pronicljive ideje "na ogled postavil" takoj, pa čeprav v nekoliko grobem stanju, tu in tam avtorju tudi preprečuje, da bi svoje zamisli konsekvantno izpeljal in nemara preveril protislovja, ki se skrivajo v izbrani tematiki. Mislim, da s tega vidika ne bi bilo nemogoče govoriti o nekakšnem "intelektualnem laboratoriju", kjer občinstvo ne vidi le končnih rezultatov, ampak predvsem proces mišljenja sam. Z drugimi besedami: kakor univerzitetni profesor pred študenti preverja nekatere še ne povsem kristalizirane, zato pa nadvse urgentne misli, tako tudi Rupel zapisuje svoje eseje kot svojevrstno obliko predavanj, kjer polemična ostrina in publicistična ohlapnost nista nujno moteči, ampak utegneta delovati provocirajoče. V tem pa je tudi ena od odlik Ruplovega tukajšnjega pisanja.

Najmočnejši je Rupel nedvomno v slovenski intelektualni zgodovini, katere mnogovrstno gradivo zna v navzkrižnih branjih domiselno povezati tako, da bralec dobi vpogled v iskrivega duha, ki se zaveda, da zgodovinski fakt dobi svoj smisel šele v aktualni prisvojitvi. Fascinantna je Ruplova seznanjenost z mnogovrstnimi oblikami slovenske ustvarjalne energije od Slavka Gruma in Vitomila Zupana pa do Ivana Hribarja in Ivana Tavčarja, slovenskega kulturnega boja in slovenskih intelektualnih publikacij. Nič manj ni spoštovanja vredno avtorjevo poznavanje aktualnih "svetovnih" intelektualnih trendov (konflikt civilizacij S. Huntingtona, konec zgodovine F. Fukuyame itd.) oziroma avtorjeva sposobnost, da jih smiselno naveže na slovenske družbene razmere.

Ta knjiga Dimitrija Rupla, ki je—kot mnoge njegove—več knjig v eni, daje navsezadnje tudi nekatere nastavke za razvoj kulturološke terminologije, saj s svojo hitrostjo pozvedanja in prilaganja tujih, zlasti ameriških teoretskih konceptov slovenskim razmeram v našem znanstvenem oz. še boljše, širšem kulturnem prostoru, opravlja pionirsko delo, kar je počel npr. že s svojimi spisi v tradiciji teorije "družbene konstrukcije realnosti", ki jo je promoviral mnogo let pred dejanskim izidom slovenskega prevoda osrednje knjige iz te sociološke usmeritve.

Gregor BULC

Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitja Velikonja

Urbana plemena: subkulture v Sloveniji v devetdesetih

ŠOU – Študentska založba, Ljubljana 1999.

Zbornik je prvi podrobnejši oris različnih slovenskih subkultur, če odštejemo nekaj posameznih poskusov, kar mu daje posebno mesto v zbirki sodobnih socioloških raziskav pri nas. Žal je potrebno že takoj na začetku ugotoviti, da je razpon *Urbanih plemen*, poleg razumljive časovne zamejitve, zožen pretežno na mladinske, zlasti v glashi osmišljajoče se subkulture. Slednje bi sicer, sodeč po kriteriju preglednosti, lahko bila prednost, a je uredniki eksplicitno ne izpostavijo, eden izmed njih pa ji celo delno odvzame legitimnost, ko definicijo subkulture, po našem mnenju pravilno, poda izredno široko (str. 14). Čeprav so *Urbana plemena* tudi znotraj tega omejenega področja nekoliko površna ali celo ignorantska, pa nikakor ne smemo iti mimo dejstva, da je zbornik izpustil kar celo kopico subkultur, ki v omenjeni pristrženi koncept ne sodijo oziroma so po naravi delovanja skregane s stilsko specifičnostjo, tržno zanimivostjo in/ali medijsko atraktivnostjo, ki jo izžarevajo *skaterji*, *rockabillyji*, *rockerji*, *raverji*, *lezbijske in gayi*, *heavymetalci*, *skinheadci*, *bikerji*, *punkerji* in udeleženci *balkan scene*. Podnaslov zbornika bi torej moral natančneje poudarjati spe-

cifično vkalupljanje pojma subkultura, ki ga skozi tekste odslikujejo skorajda vsi avtorji.

Oblikovno je zbornik *Urbana plemena* izredno razgiban, saj ne vsebuje niti ene strani, ki ne bi bila ozaljšana s fotografijami, ikonografijo ali ovitki plošč. Ti vizualni elementi po pravilu niso postavljeni v klasični maniri, ki poudarja primarno mesto tekstu, temveč se v tekst zarezujejo, ga lomijo, prebadajo in sekajo, tako da z vsiljivostjo napoljujejo k sklepu, da je za pričujoči zbornik vizualna plat popisovanja subkultur vsaj toliko, če že ne še bolj pomembna kot tekstovna. Pri izboru fotografij nas, če kakovost kot nepoznavalci pustimo ob strani, kaj lahko zmoti pretirana enoličnost, tj. ponavljanje istih prizorišč in dogodkov, kar je bržčas davek maloštevilčnosti fotografov, ki so bili pri projektu angažirani. Poleg tega pa si ne moremo kaj, da nas ne bi vznemeljivalo protežiranje prispevka o rave subkulturi/sceni, ki ga je edinega doletela čast barvnega tiska, in to navkljub fotografijam, ki globoko zabredejo v pravkar omenjeno brezno stanovitnosti in enoznačnosti.

Pisni del *Urbanih plemen* odpreta dva uvodnika. Prvi, izpod peresa *Gregorja Tomca*, ki je o subkulturah v Sloveniji prvi začel pisati že pred leti, se osrednje teme zbornika loti na dokaj neobičajen način. *Teze o telesu*, kakor je njegovemu prispevku naslov, namreč odpirajo vprašanje povezave bioloških in kulturnih dejavnikov, ki vplivajo na izoblikovanje subkulturnih praks. Ob tem zagovarja izogib tako biologizmu kot hermetičnemu zazrtju v kulturne razlage družbenih pojavov in predlaga srednjo pot, za katero je značilno poudarjanje vzajemnega vplivanja biologije in kulture na posameznika. Tomc razume subkulturo generacijsko, v smislu mladinske subkulture, in zato tudi izpostavlja, da "bi neupoštevajoč posebnosti biologije težko celovito razložili visoko stopnjo agresivnosti in upornosti mladinskih subkultur" (str. 9) ter da "mladinska subkultura v zadnji instanci gnezdi v biološki mladosti" (str. 11), iz česar izpelje sklep, da je "človek pri štiridesetih letih lahko sicer ljubitelj techno/rave glasbe, ne more pa biti pripadnik techno/rave subkulture" (str. 11), ker glasbo ne dojema z "jajci", temveč estetsko, se pravi cerebralno.

Tome pogoj za nastanek subkulture vidi v prekrivanju kulturne usode določene skupine posameznikov z njihovo socialno zavestjo in specifično obliko estetskega občutenja. Temelj vsakega estetskega pojava je po njegovem telesno ugodje, zato zaključí, da "ni naključje, da pozna vsaka mladinska subkultura tudi specifično obliko plesa" (str. 12), kar po našem mnenju postane sporno, če že ne prej, pa takoj, ko prestopimo meje v glasbi osmišljajočih se subkultur. Ob koncu še opozori na distinkcijo med sodobnimi in nostalgíjnimi "mladinskimi pojavi" (str. 13) v Sloveniji, pri čemer loči tiste, ki se odzivajo na kulturni kontekst devetdesetih in tiste, ki se sklicujejo na subkulture iz preteklosti, zatorej predvsem na estetsko plat pojava. Po njegovem edina celovita sodobna slovenska glasbena subkultura techno/rave subkultura, medtem ko so ostale v zborniku omenjene glasbene subkulture, razen sodobnih rock-erjev, a s punkom vred, "primeri nostalgíjnih, estetsko dokaj enodimenzionalnih pojavov" (str. 13).

Drugo uvodno besedilo, ki bi ga bilo prejkone treba uvrstiti kar na izhodišče zbornika, saj tvori relevanten pregled vseh ključnih pisanj o tej temi doslej, obenem pa utemeljuje snov z novim izrazjem, je spisal Mitja Velikonja. V začetku avtor zavrne termin podkulture kot pomensko pejorativen in zavajajoč, zato ostaja pri neprevajani *subkulturi*, ki jo uporablja v širšem smislu kot Tome, in sicer za "označevanja specifičnih kulturnih praks, pogleda na svet, povečini manjšinskega estetskega ustvarjanja in načinov bivanja, obnašanja, mišljenja in videza, gradnje in ohranjanja posebnega življenjskega sveta v družbeno-kulturnem smislu" (str. 14). Vseeno pa v opombi doda, da v zborniku "torej ne obravnavamo drugih vrst subkultur, npr. prestopniških, politíjnih, regionalnih, poklicnih, etničnih, navijaških, narkomanskih ipd." (str. 14), kar po našem mnenju ni tako samoumevno, temveč prej nenavadno in verjetno neupravičeno. K osmišljanju pojma subkulture doda še naslednje razmišljanje: "čeprav se subkulturnih praks pogosto avtomatsko drži pridevnik mladinske, tudi generacijska pripadnost ni več odločilna, čeprav seveda v njih prevladuje mladina" (str. 17).

Velikonja v osrednjem delu svojega teksta pomenljivo detektira dve plati obravnavanja subkultur v devetdesetih. Prva temelji na romantiziranju sodobnih subkultur kot uporniških, nekonformnih, politíčno subverzivnih, kar je posledica tradicionalne obravnave te teme v kulturnih študijah šestdesetih in sedemdesetih let. Po tej logiki subkulture, ki ne odražajo prevratniškega duha, subkulture sploh ne morejo biti. Drugo plat subkulture obravnava kot del vseobsegajočega dominantnega diskurza, v katerem naj bi bila nekonformnost stvar preteklosti, zakaj vsak upor in alternativa sta v teh časih lahko le marketinško sproducirana in sta "zgolj nadaljevanje logike kapitala in dominantnih kultur z drugimi sredstvi" (str. 15) Šlo naj bi torej za svet, v katerem prevladuje sproščenost izbire in v katerem razredne determiniranosti ni več čutiti, zaradi česar se subkultura v njem utopi, saj ne premore temeljev za svoj obstoj.

Ko Velikonja trdi, da so subkulture dejansko tako uporniške kot apologetske, oba ekstrema s tem pronicljivo preseže. In sicer z uvedbo sintagme subkulturne prakse, ki jih nato deli na *subkulture* in *subkulturne scene*, kar po Velikonji nista dva ločena načina subkulturnega bivanja in ustvarjanja, ampak zgolj "dve idealnotipiski skrajnosti na enem kontinuumu ... dva vidika znotraj iste subkulturne prakse" (str. 16). Subkulture še vedno določa razredna pripadnost, zato so nasproti subkulturnim scenam rigidnejše, neprehodnejše, bolj hermetične in ekskluzivistične. Scene pa so mehka, popularna, konformnejša oblika subkultur, zato so prehodnejše, fleksibilnejše, bolj vpete v dominantne kulturne prakse in tržno ponudbo ter politíčno indiferentne. Skupinska identiteta je na sceni šibka, s sceno se lahko poistovetijo tudi pripadniki drugih scen, kar poraja pojav vikend-punkerjev, vikend-raverjev ipd. oziroma surfanje po stilih. Skratka, zabava nadomesti angažiranost.

V zaključku Velikonja ugotavlja, da so subkulturne scene popolnoma legitimen odgovor na razsredičenost sveta, ki smo mu priča. Izraža tudi bojazan nad sodobno družbo, ki uvaja vladavino drugačnosti, odštekanosti, ki združuje skozi različnost, ločenost, entropijo in v kateri prevladuje

"Zeitgeist splošnega strinjanja" (str. 21), a to bojazen pomirja z uteho, da subkulturne prakse še vedno predstavljajo tisto svetlo točko inovativnosti, drugačnosti, ki (s subkulturnimi scenami) obogatujejo dominantne kulturne vzorce, hkrati pa (s subkulturami) vzpostavljajo alternativo tem vzorcem.

Dvema uvodnima teoretskima razmišljanjema sledi deset konkretnih opisov subkultur in subkulturnih scen, ki so delo desetih različnih avtorjev, zato je posledično nihajo v kakovosti. Vsi zapisi so nastali kot rezultat dela na terenu, tj. opazovanja z udeležbo, v večini pa jih preveva zgolj skopo opisovanje zunanjih razpoznavnih znakov posameznih subkultur. To pomeni, da nam je deseterica v zborniku vključenih subjektov opazovanja izredno podrobno predstavila subkulturo skozi kronologijo delovanja, vključno s pomembnimi akterji in zbirališči, ikonografijo, slengom in zlasti imidžem. Žal pa zapisi včasih celo bolj odražajo apetite po promociji določenih kulturnih artefaktov in zbirališč kot pa zrele spopade s preučevanim problemom. Gre skratka za etnografski popis najizpostavljenějšíh domačih subkultur, ki mu zgolj v treh, morebiti štirih primerih sledi tudi nekoliko bolj poglobljena analiza.

Predvsem je treba izpostaviti tekst Nataše Velikonje o lezbični in gayevski sceni, ki že v uvodnih razmišljanjih postavi pod vprašaj ohranjanje takšnega koncepta raziskovanja subkultur kot prevladuje v *Urbana plemeni*, saj po njenem mnenju "postavljanje novih družbenih skupin zgolj v reference, okrog katerih se združujejo (glasba, spolna orientiranost, op.p.), brez predpostavljjanja nadgradenj, ki izhajajo iz njih, pomeni ne prepoznavati jih kot socialno, kulturno ali politično relevantne. Ali z drugimi besedami: vzdrževati zgolj tiste, ki že obstajajo z nevprašljivo legitimizacijsko močjo" (str. 65). S tekstom v tem zborniku je Nataši Velikonja to bariero dovolj dobro uspelo preseči.

Peter Stankovič v besedilu *Rockerji s konca tisočletja* poda poglobljen oris, kako zunanji, globalni dejavniki (pojav kitarskega fundamentalizma kot posledice vse bolj dominantne elektronske glasbe) in lokalne specifikke (vpliv jugo-rocka, slovenska cankarjanska zagrenjenost) izklesčejo novo, v

bluesu in preverjenih rockovskih formah osmišljajočo se glasbeno subkulturo. Ob tem je sicer res, da mu poimenovanje le-te povzroča nekaj težav, saj pod rockerje lahko razumemo kar dobršno število diferenciranih glasbenih občinstev ter da se ta subkultura delno prekriva z v zborniku prav tako predstavljeno balkan sceno, a ti dejstvi pri analizi kot celoti vseeno ne igrata elementarne vloge.

Za konec naj kot izrazitejša prispevka omenimo še tekst Igorja Bašina o punkerjih, v katerem, poleg dobrodošlega vnašanja problema glasbene industrije v analizo, po sledih uvodnika M. Velikonje, detektira razliko med punkom kot modno muho in punkom kot etično držo ter Mitje Prezlja o heavymetalcih, ki med drugim kritično obravnava vlogo trga in kulturne industrije pri konstituiranju identitete heavymetalcev.

Zbornik *Urbana plemena* je za slovensko sociologijo pomembna pridobitev. Če ne toliko po teoretski izvrstnosti, pa zagotovo zato, ker na plano, pred kritiko zainteresirane javnosti, prinaša specifičen, v Hebdigeovi klasični študiji bazirajoč pogled na subkulture, in ker nezadržno cvocira tisti primanjkljaj, ki ga bo v podobnih bodočih projektih potrebno zapolniti. S tem mislimo tako na drugačne pristope k tej problematiki kot na pogršane bodisi glasbene bodisi druge subkulture, kot so hip-hoperji, kinoušesniki, ljubitelji etna in folka, darkerji, čefurji in že v zgoraj omenjeni opombi Mitje Velikonje izpostavljeni ostali.

Matjaž URŠIČ

Jean Baudrillard Simulaker in simulacija Popoln zločin

Koda - Šou (Študentska založba), Ljubljana, 1999. 389 str.

Osupljiva hitrost in dinamika tehnološko-ekonomskih sprememb ter inovacij, ki so se zgodile v obdobju zadnjih treh desetletij, so svoj pečat pustile tudi na področju socialne filozofije. V ta kontekst spada tudi Jean Baudrillard kot eden izmed najemi-

nentnejših predstavnikov francoskega post-strukturalizma. Tega paradoksalnega avtorja, ki se zaradi svoje kameleonske drže vseskozi giblje po skrajnem teoretskem robu in se obenem spretno izmika kakršnikoli jasni definiciji svojega filozofskega pristopa pri obravnavi sodobnih družbeno-kulturnih pojavov, lahko še najbolj opišemo z naslednjimi besedami: negotovost, radikalni relativizem, neobvladljivost, razpršenost, kaotičnost in nenazadnje tudi pesimizem. Kljub navidezni ciničnosti pa se zdi, da avtor ne popušča pri kritični obravnavi dominantne, kibernetične (tehno) kulture, ki v razvitem svetu vse bolj prevzema primat nad realnostjo klasičnih (tradicionalnih) oblik kulturnih vzorcev in se kot parazit zajeda v socialno-reprodukcijske mehanizme ter s tem slabi percepcijske sposobnosti individua in družbe.

Knjiga obsega dva velika teksta, ki sta nastala v precej različnih časovnih obdobjih. Prvi je nastal leta 1981 (Simulaker in simulacija), drugi pa kar štirinajst let pozneje, leta 1995 (Popoln zločin). Kljub velikemu časovnemu razmiku sta teksta koherentna in sodita v isti, tipični baudrillardovski filozofski koncept. Osnovni diskurz, okoli katerega avtor naplete svoj celoten mikrokozmos izvornih idej in konstruktov, temelji na razmerjih med realnostjo, podobo, iluzijo. Da bi boljše poznal odnose med temi elementi in prikazal stanje teh kategorij v sodobnem družbenem kontekstu, se Baudrillard odloči za izredno kompleksno zgradbo svojega teksta. Besedilo dobesedno prepoji z množico prisodob, primerov, pojmov, ki jih črpa iz vseh mogočih področij (kulture, tehnike, industrije, ekonomije, sociologije, filozofije, zgodovine, vsakdanjega življenja itn.). Že v uvodnem prispevku prvega dela knjige (gre za poglavje z naslovom: Pred-hodnica simulakrov) naletimo na cel kup zgodovinskih primerjav, prek katerih skuša pojasniti osnovne koncepte, s katerimi bo operiral v nadaljevanju. Osrednje mesto med opisanimi koncepti nedvomno zasedata pojma simulaker in simulacija. Poenostavljeno povedano, za Baudrillarda simulacija ne pomeni posnemanja, prikazovanja neke abstrakcije (bodisi naj bo to neko stanje, dejanje, teritorij ali referenčno bitje) iz realnega sveta.

Simulacija je zanj že zdavnaj postala svoj lasten čisti simulaker, ki je brez referenčnega okvira, brez substance, na katero bi se lahko naslanjal. Simulaker potemtakem nastane praktično iz nič oziroma iz samega sebe. Je hiperrealen, ker gre za simulacijo simulacije, kjer prihaja do generiranja kopij brez izvirnika. Od tu je le še korak do kibernetizacije in zamenjave realne podobe s serijo znakov (npr. digitalizirana slika je razgrajena na skupke kodov in v realnosti lahko sploh ne obstaja, obstaja le kot zapis znakov v računalniku). Najbolje je, če simulaker ilustriram s primerom iz prvega poglavja, kjer govori o simulakru božanstva. Celotna ideja boga namreč sloni le na podobi boga, ki je le simulacija simulacije, saj nihče v resnici še ni videl prave podobe boga. Spekuliramo lahko tudi o možnosti, da Bog sam ni nikoli obstajal drugače kot lasten simulaker. Prav zaradi tega dejstva avtor ikonoklaste označi kot najmodernejše predstavnike svojega časa (8. in 9. st.), saj so z zaničanjem podobe presegli implicitno čaščenje Boga in uprizorili njegovo smrt (destrukcija podobe Boga je destrukcija Boga samega). Podoba, ki zapeljuje ljudi in vbrizgava smisel in substanco v njihove aktivnosti, je prisotna praktično povsod, ne le v religiji. V enaki meri je opazna tudi v znanosti, politiki in socialnem mikrokozmosu (v podpoglavjih: Ramzes ali rožnato vstajenje, Hiperrealno in imaginarno, Politični urok itn.). Vendar pa podoba danes izgublja boj z realnostjo, ki cefra njeno iluzionistično sposobnost. Slika in njena estetika nas že zdavnaj ne zapelujeta več, velike zasluge pa pri tem nosi prav film (in seveda televizija), ki je skozi množico zgodovinskih, mitoloških, imaginativnih scenarijev preigral prav vse možnosti nagovarjanja gledalca in tako prispeval k demistifikaciji iluzije in relativizaciji vsake še tako realne zgodbe. Ta pirova zmaga filma je najbolj predstavljena v poglavjih: Zgodovina-retro scenarij, Holokavst, China Syndrom in Apocalypse Now. Baudrillard na tem mestu nadaljuje z opisovanjem sodobne arhitekture (poglavje: Učinek Beauborg) in se s tem premakne na področje objektivne realnosti. Napade torej tudi sam teritorij, prostor, v katerega smo postavljeni. Pompidoujev center v Parizu je zanj sinonim raz-

kroja teritorialno-prostorske substance, ki je vsebovala določene estetske in pragmatične zakonitosti. Ta stavba (primerja jo z monolitom iz Kubrickove *Odisceje 2001*) s svojo estetsko formo deluje kot upepeljevalec energije kulture in jo nadomešča s praznino. Tok, kroženje, gibanje zavzemajo ves volumen substance in smisla; nekoliko je podobna veleblagovnici (glej poglavje: Veleblagovnica in veleblago), ki absorbira subjekt, ta potem kroži med policami in išče predmete (odgovore na vprašanja, ki jih največkrat zastavljajo predmeti sami, s pomočjo oglaševanja (poglavje: Absolutna reklama, ničelna reklama)), dokler vsaj parcialno ne zadovolji svojih apetitov (interesov) in je lahko spet izvržen nazaj na prejšnjo iztočnico. Posebne pozornosti je deležen tudi odnos do telesa, ki v okvirih novih tehnoloških zmožnosti in napredka v medicini, pridobiva povsem nove razsežnosti. Ena izmed teh novih dimenzij je na primer kloniranje (poglavje: Clone story), za katero pa Baudrillard ne pokaže pretiranega zanimanja. Mehanični postopek kot tak ima pač velik vpliv na oblikovanje zunanje podobe človeka, vendar je njen vpliv na procese formuliranja identitete in samopodobe precej manjši. Zato se raje posveti sodobni protetiki, ki trenutno precej bolj radikalno posega na to področje in je že zdavnaj preseгла raven funkcionalne sofistikacije-dopolnitve telesa. Zdi se, da "orodje" vse bolj prevzema centralne vloge organizma in aktivno sodeluje pri dekonstrukciji telesa. Ob tej temi velja omeniti močno avtorjevo navezanost na tekst James-Grahama Ballarda z naslovom: *Crash* (Trk) (istoimenski film Davida Cronenberga, 1996). Delček imaginarija, ki sodi v ta sklop, je tudi poglavje o živalih (podpoglavje: Teritorij in metamorfoze). Njihova uporaba v znanstvene namene (za eksperimente) in izpopolnitev postopkov za rejo živali v industrijske namene (živilsko-predelovalna industrija), sta dokončala postopek izrinjanja živalske podobe kot nosilke kakršnega koli smisla, reference. Prvi del knjige se zaključuje s kritiko institucije univerze, ki spričo absorpcije v sistem (kapitala), ne najde svojega kritičnega potenciala. Posledica je kriza univerze, ki se v zadnjem času kaže prav v njeni nefunk-

cionalnosti na družbenem področju trga in zaposlitve (poglavje: Spiralno truplo in Zadnji tango vrednosti).

Drugi, novejši tekst, z naslovom *Popoln zločin*, je nekakšna nadgradnja oziroma dopolnitev prvega besedila. V drugem delu je opaziti bistveno bolj negativen odnos do procesov modernizacije (kibernetizacije). Če je Baudrillard prej še ostajal na nekakšni distanci in zviška opazoval sodobna družbena dogajanja, tukaj ni več nobenega dvoma: zgodil se je zločin nad realnostjo in nihče več ne more zaustaviti ireverzibilnih tokov njenega izničenja. Realnost sicer ne bo izginila v nič, ravno nasprotno, prevladala bo, vendar se bo izničila na točki popolnega iztrebljenja iluzije, ki je njen antipol. Ko je iluzija popolnoma integrirana v realnost, nam ostaja le še dimenzija realnosti, ki kot edini hegemon časa in prostora poskrbi za avtodestrukcijo subjekta (uvodno poglavje: *Popoln zločin*). Na srečo, pravi Baudrillard, zločin ni nikoli popoln in realnost nikoli ne more popolnoma prevladati nad iluzijo. Kar pa se lahko zgodi, je nevarnost, da se precej približamo tej točki morišča iluzije. Avtor nas v poglavju "Avtomatska pisava sveta" opozarja prav na to možnost. Sodobni informacijski sistemi pokrivajo vse več življenjskih področij in jih direktno kodirajo v računalnik, vse manj informacij se izmuzne, vedno je neke skrivna kamera, ki beleži vsakršne dogodke, ter se vrinja v najbolj intimna in nedostopna področja (bodisi, da gre za endovideoskopijo-pogled v lastno drobno ali pa pogled v globine oceana itn.). Gre za hipni prenos dejstev iz kateregakoli zemeljskega prostora, kar pripomore k zoženju horizonta neznanega, protislovnega, iluzornega. Baudrillard se v tem drugem tekstu sprehaja prek različnih področij in skuša ponazoriti, kje se trenutno nahajamo; če parafraziram, do katere mere je posoda polna. Tako spregovori o religiji (poglavje: *Varljiva geneza*), doživljanju časa (poglavje: *Odštevanje*), tehniki (pogl.: *Ironija tehnike*), umetnosti (pogl.: *Mahinalni snobizem*); v zadnjih poglavjih knjige (ta sklop nosi še dodaten podnaslov - *Druga plat zločina*) se spusti še globlje in poskuša razgrniti aktualne trende razgradnje realnosti. Priče smo svojevrstni politizaciji njegove misli, saj se

prek kritike negacije drugih realnosti (poglavja: Svet brez žensk, Kirurgija drugotnosti, Tehnična brezposelnost želje) približa sarajevski tragediji in v poglavju "Novi žrtveni red", stopi na stran žrtve, ki upravičeno pomiluje pasivnega gledalca (Evropo). Zadnje poglavje z naslovom "Maščevanje ljudstva zrcal", tako izveni kot nekakšen poziv k bojkotu sistema, ki mora propasti, če hočemo, da na njegovem pogorišču ponovno vznikneta obenem upanje in iluzija.

Jean Baudrillard, guru sodobne postmoderne filozofije, pri nas ne zaseda ravno privilegirane položaja, kar de odraža tudi v številu prevodov, ki so do sedaj po krivici zaostajali. Izjemo predstavlja le peščica krajših tekstov, ki so bili objavljeni v Novi reviji (najbolj znan je nedvomno tekst: Transparentnost zla, esej o ekstremnih fenomenih (objavljen 1996, št. 165/166), pa Efekt Beauborg (1985, št. 41/42) in Histereza tisočletja (1999, št. 202/203)), Časopisu za kritiko znanosti (teksta: Dražba umetniškega dela in Konec družbenega (oba leta 1992, št. 144/145)) in nekaterih drugih publikacijah (npr. v Apokalipsi (1996, št. 12/13) (tekst: Iluzija konca ali dogodki stavkajo), v Problemih-literatura (1987, št. 1) (tekst: Ekstaza komunikacije) in Likovnih besedah (teksta: Zgodba o kloniranju in Gesta in podpis: semiurgija sodobne umetnosti (oba leta 1990, št. 14/15/16)). Tokratni prevod, ki sta ga povsem ustrezno izvedla Anja Kosjek (Simulaker in simulacija, Popoln zločin) in Stojan Pelko (Popoln zločin), predstavlja najobsežnejši opus tega avtorja pri nas. Edino negativno opazko glede knjige lahko namenim manjkajočemu indeksu besed, ki bi pri tako kompleksnem delu prišel še kako prav. Teksta sicer spadata med pomembnejša Baudrillardova dela in ju glede na njuno sporočilno vrednost enostavno ne more-

mo prezreti. Poleg omenjenih tekstov velja pozornost nameniti še nekaterim besedilom, ki sicer niso prevedeni v sloveščino, na primer: Simbolna menjava in smrt (1976), Usodne strategije (1983), Objekti, podobe in možnosti estetske iluzije (1997) itn.

Čeprav iz knjige veje duh nihilizma, kar avtor odkrito prizna v zaključku prvega teksta (poglavje: O nihilizmu), je v svoji kamuflaži tako spretan, da mu ne moremo naprtiti niti dejstva, ki ga sam navrže. Tudi oblikovalec knjižne izdaje mu ob tem pomaga, saj na naslovnico prilepi kritiko sodobnih tehnologij in njenih aparatov (Model 17 Audible Detector, delo anarhista, aktivista Toma Jenningsa). Baudrillardova metoda pisanja je še najbolj podobna nenehnemu preklapanju televizijskih kanalov, skače iz teme v temo, vendar se pri njej ne zadrži dovolj dolgo, da bi ga vanjo lahko povsem ustrezno umestili. Janez Strehovec v spremni besedi (Teorija posebnih učinkov) njegovo ustvarjanje označi kot: "terminatorsko pisanje v stopnji ali potenci novomedijske ekstaze same" (J. Strehovec, 1999: 387).

Baudrillard se obenem nerad sklicuje na nekatere pomembne, vzporedne avtorje, ki so mu po tematiki blizu. Ni težko opaziti njegovega (namernega) zavračanja njihove pristnosti (npr: Gilles Deleuze, Félix Guattari, Jean-François Lyotard, Paul Virilio, Guy Debord), ki se zrcali v pomankanju referenc na te avtorje. Po vsem tem nam v ustih ostane malce grenak priokus špekulacije z napovedovanjem prihodnosti, kar pa vsekakor ne zmanjšuje pripovedne in informacijske vrednosti dela. Gre za izredno zanimivo branje, z množico šokantnih miselnih preobratov in intrigantnih hipotez. Pandorina skrinjica, ki si zasluži mesto na knjižni polici vsakega intelektualca, ki razmišlja v terminih sodobne tehnološko-kibernetske družbe.

Slovensko politološko društvo
Kardeljeva ploščad 5
1000 Ljubljana

Spoštovani,

v dogovoru z vašo dopisnico vam pošiljamo končno verzijo obeh izjav, ki smo ju sprejeli ob zaključku strokovnega srečanja Slovenskega politološkega društva v Portorožu. Pismo avstrijskim kolegom pošiljamo kot odgovor na njihovo sporočilo o tem, da je odvetnik Jörga Heiderja Dieter Böhmendorfer, ki sedaj zaseda mesto ministra za pravosodje v avstrijski vladi, vložil tožbo zoper prof. politologije na Univerzi v Innsbrucku dr. Antona Pelinko zaradi izjave, v kateri je Pelinka opozoril na Heiderjeve reinterpretacije nacionalsocializma.

Lep pozdrav,

Predsednik SPD
dr. Drago Zajc

Generalni sekretar SPD
Miro Haček

Slovensko politološko društvo
Kardeljeva ploščad 5
1000 Ljubljana

Izjava o načelu nevmešavanja
sodne oblasti v zakonodajno

Slovensko politološko društvo je na rednem letnem strokovnem srečanju obravnavalo problem politične odgovornosti. Ob tej priliki je pretreslo tudi strukturno vprašanje odgovornosti delovanja političnega sistema Republike Slovenije. Ugotovilo je, da v slovenski politiki pogosto prihaja do mešanja odgovornosti posameznih vej oblasti.

Zlasti sodna oblast večkrat neupravičeno posega v zakonodajno vejo, s čimer zamegljuje pristojnosti in odgovornosti.

Politologi menimo, da takšni posegi niso dopustni, saj je parlament izraz in ustvarjalec politične volje in zato avtonomno sprejema svoje odločitve po pravilih, ki si jih sam postavlja v okviru ustavnega konsenza.

Nobena druga veja oblasti ne mora v imenu ali namesto parlamenta sprejemati odločitve ali jih celo spreminjati. Krepitev avtonomije parlamenta in utrditev predstave ljudi o nujni samostojnosti zakonodajne veje oblasti bosta prispevali k večji razpoznavnosti in odgovornosti te institucije in h krejitvi demokratične politične kulture v Republiki Sloveniji.

Politologi zbrani na strokovnem srečanju v Portorožu 3. junija 2000

Dragi kolegi,

vaše sporočilo nas izredno zaskrbljuje. Profesorja dr. Antona Pelinko dobro poznamo kot odličnega mednarodno uveljavljenega politologa, ki je večkrat sodeloval z nami.

Seznani smo se z vsebino njegove sedaj inkriminirane izjave, ki jo je dal italijanski TV postaji RAI 1. maja 1999. Prepričani smo, da je ta izjava na ravni strokovno odgovornega stališča in analize ter prispeva k skrbi, ki jo politologi namenjamo utrjevanju demokracije in dvigovanju ravni demokratične politične kulture.

Primer Pelinka nas zaskrbljuje tudi zaradi grožnje, da bi takšna praksa pljusnila čez meje Avstrije in okrepila apetite vladajoče politike po utišanju kritične politološke misli po Evropi.

Avstrijskemu politološkemu društvu in profesorju Antonu Pelinki v vašem boju za svobodo znanosti in svobodo izražanja stojimo ob strani.

Slovensko politološko društvo

V Portorožu, 3. junij 2000

UDC: 352(497.4):321.7

Zdravko MLINAR: »Glocalization« or Getoization of the Local Democracy?
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 413-436

In the time when people in local and regional units of developed countries as co-responsible increasingly take part in solving national and global social issues, the legal order of Slovenian state spatially and substantively limits their role to narrow local affairs. But »purely local« affairs are in decline and considering that the size of the municipalities was reduced, this implies the impoverishment of the local self-government. Thus what is happening within the territorial organization of the Slovenian state seems to be getoization, a kind of exclusion, rather than glocalization, i. e. broadening and enrichment of local democracy. Today, with broadening accessibility, new possibilities for direct involvement are opening up. However, in Slovenia a pronounced separation of direct and representative democracy has been established which does not fit the information age. In this context, the background of the conflict which appeared due to the demand of the constitutional court to (sub-)divide the municipality of Koper, becomes more understandable. At the same time, the present changes in the area of Slovenian Istria reveals how the obsolete state-centric mentality, which was the starting point of the weakening all narrower territorial units in order to strengthen the unity of the country as a whole vis a vis the potential external threat, absurdly perverts into its opposition.

Key words: territorial (re-)organization, local democracy, state, size of municipalities, diversity, glocalization, representativeness of center, opening borders, Euroregion, Koper, Slovenian Istria

UDC: 316.4.063(520)

Bogomil FERFILA: Power Centres of Japanese Society
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 437-454

Characteristics of three major Japanese power centres - business, parliament and state bureaucracy - are mutual dependence and connection. In comparison with the structure of power centres in European and Australasian states, Japan lacks one specific block - labour or its trade union representatives. All the employed in Japanese corporations must be unconditionally subordinated to the needs of the company, no matter whether they are members of managing board, managers or the employees. "Corporative soldiers" must in almost military way subordinate their interests to the interests of corporation. In exchange, every summer and winter the corporation "as superior being" pays out bonus, depending on efficiency of business and sometimes reaching the amount of few-month (even six-month) salary. It is well-known that the governmental bureaucracy played an important role in Japanese economic miracle - it was a sort of generator of economic reforms. For

this purpose, talented graduates from Japanese universities were recruited as career governmental employees. The key factor were their managerial abilities and the government have stimulated them by giving them high official positions, power and reputation. The many years' strategy of the conservative LDS government was to encourage industrial and technological development to detriment of social security programmes. From the perspective of national economy this strategy seems to be useful since it has encouraged households to maximal economising to ensure the money for retirement, and also more expensive housing and education.

Key words: Japanese corporations, Japanese trade unions, management, small and medium size enterprises, Japanese bureaucracy, amakudari, power in Japanese society

UDC: 316.258

Peter STANKOVIČ: ANTHONY GIDDENS' STRUCTURATION THEORY:
THE RIDDLES OF THEORETICAL ECLECTICISM
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 455-474

One of the most important shifts which have occurred in the sociological theory in recent decades, is intensive focus on the search for analytical solutions in order to overcome 'reductionisms' of classical sociology. Most common strategy employed by the sociologists in this context is theoretical synthesis or integration of different metatheoretical assumptions and levels of analysis. Implicit assumption behind this is that such endeavours should bring sociological theory to the state of greater complexity, and consequently, to the advanced stage of theorizing. However, on the example of the Anthony Giddens' structuration theory the author argues that successful theoretical integration or synthesis does not necessarily mean already a heuristically strong theory. Namely, Giddens has in his integrative zeal combined so many different theoretical concepts and solutions from vast variety of the sociological and philosophical traditions that his theory seriously lacks coherent and meaningful causal relations between the accumulated notions. According to this the author concludes that in attempts at theoretical synthesis and integration much greater deal of attention should be devoted to the issue of logical coherence and meaningful relations between the newly established links between the concepts.

Key words: Anthony Giddens, structuration theory, eclecticism, social structure, human action, actor, theoretical synthesis, theoretical integration

Sebastjan JERETIČ: *Feminism and the Politics of Emancipation*
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 475–493

The text presents elements for the political strategy of the project of emancipation defined as a project for the creation of a cultural structure that would allow autonomous development of identities and their equal participation in the public communication processes. The strategy is based on the analysis of the modes of operation of the social reality in modern era, determined by hegemonic fights for the register of the »*universal man*«. The text presents the critics of the »*substitutionalist universalisation*«, a mechanism of the modern political process that uses concealed mechanisms of power and tries to create an abstract identity that should represent the whole population. The dialog between traditional feminist theory and the postmodern critic gives a starting point for the political project that aims at changing the rules and content of the political processes in modern societies.

Key words: Feminism, emancipation, hegemony, identity

Jana URH: *Authority after the Break of Modern Reality: People from the village Makuleke, Republic of South Africa*
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 494–508

In the following pages power is no longer connected with classical political field only, but is dispersed to all domains of social life, recognized through special events and put into the field of secret knowledge. Anthropological field-notes from Makuleke, Mabilique and Makahlule villages in the Northern Province of the Republic of South Africa are translated as a text. Power is always connected with specific perception of reality: in Makuleke it is bind to a mysterious behavior of a chief, connected with perception of an initiation school as a secret society and with secret knowledge/practice of traditional healers. Article ends and starts again with a question of initiation of anthropologists into the domain after the break of modern reality, where life among people itself becomes a process of recognizing and knowing.

Key words: Republic of South Africa, anthropology, field-work, power, politics, redefinition of the »political«

UDC: 342.581(497.4):339.13

Bogomir KOVAČ: Some Aspects of Political-Economic Analysis of Modern Role of the State and Market in Slovenia

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 509-525

There are two political and economic tendencies inherent in Slovenian society. The first part of changes is directed toward post socialist transition and still reflects Slovenian uniqueness of self-management system and another part of changes is developed by new tendencies of shareholder and stake-holder capitalism. Economic transition in the post-socialist context involves not just a reduction in the role of the state, but its qualitative redefinition. Post - socialist economic transition amounts to a »revolution from above« to create the institutions of a market economy from scratch (ex nihilo). This places extraordinary demands on the state, which is required to intervene actively in the process of institutional transition. A great paradox and main problem about the greater role of the post-socialist state is a great interventionism to reinforce market economy. What we need is not minimized state's capacity (less powerful state) but the state that plays different roles more effectively. Political interventionism in Slovenia is likely to be accompanied by intensified institutional normativism, deficiency of rule of law and new moral considerations, less effective management systems in state organizations and intensified conflicts between the competing elite groups over basic constitutional rules of the game.

Key words: Slovenia, state, market, reforms, transition

UDC: 342.581:33

Marjan SVETLIČIČ: Schizophrenic Relationship under Politic and - Companion of Transition

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 526-535

Too frequently schizophrenic relationship is prevailing in transition between government and companies. In fighting for economic power, parties are interfering inappropriately. It is crucial that the government creates business-friendly climate - infrastructure. Political parties should not interfere in government - company's relations. The role of the government should be restricted to correcting market failures and visionary creating strategic long-term directions for the national economy. Ten commandments relating to the economy - politics relationship are elaborated in the text.

Key words: market, government, politics, economy, political parties, market failures, redistribution politics.

Janez ŠINKOVEC: Legal Aspects of Politics and Economy
Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 3, pg. 536-549

In the introduction the author defines the term politics and political pettifoggery and reviews a development of relationship between economy and the state. The foundation for the relations is in freedoms defined in Slovene constitution, therefore the author draws attention to the their interpretation. Interference in entrepreneurial rights has to be interpreted by constitutional freedoms taking into account relation between public and private interest; action has to be estimated with regard to the legal consequences; interfering in the rights is limited to the law only and this is based on the principle of power division. Special attention is given to the laws of action characteristic for the periods of crises, and in our context for the transitional period. A particularity in limiting entrepreneurial rights is explained by German 'level theory', with traditional objective and subjective limitations, with tax interference and giving often controversial subsidy. Introduction of rational law, simulation of regulation at passing acts, principle of proportionality and caution at using undetermined notions and free consideration are suggested in order to improve the situation in law. At the end the author frames some suggestions for improving the situation in jurisdiction.

Key words: politics, economy, state, law

Novije knjige založbe STUDIA HUMANITATIS

Gaston Bachelard, *Oblikovanje znanstvenega duha*

Pri analizi znanstvenega spoznavanja avtor ne izhaja več iz idealizirane podobe znanosti, kot je bilo do tedaj v navadi, temveč iz "psihozgodovinske" geneze znanosti. Bachelarda zanima "psihološka pogojenost napredka znanstvenega spoznavanja". To napredovanje ne teče kot nepretrgano nizanje znanstvenih resnic in neproblematično vstopanje v sfero iste racionalnosti, temveč kot diskontinuirani proces formiranja in *deformiranja pojmov in premagovanja spoznavnih ovir*. Pojem epistemološke ovire zavzema ključno mesto. Znanstvena objektivnost ni začetek, marveč cilj znanstvenega spoznavanja, do katerega se pride po zmagi nad ovirami: prevzetimi verovanji, občimi predstavami in idejami, arhetipskimi imaginacijami. Delo je v slovenščini izšlo natanko 60 let po objavi izvirnika.

Cena: 3500 SIT.

Walter Benjamin, **Izbrani spisi**

Izbor obsega 10 spisov, ki sta jim zgodovina in raba že dodelila teoretski status in obvezo referenčnosti. V Benjaminovem delu se križajo vsi bistveni tokovi zlasti srednjeevropske kulture s preloma stoletja in prve polovice 20. stoletja z židovskimi izročili. Receptija Benjaminina je na Slovensko pljuskala v valovih. Prvič so ga pred vojno predstavili kot sijajnega teoretika otroške literature, drugič je spremljal Adorna in frankfurtsko šolo. Nanj so se sklicevali tudi v razpravah o prevrednotenju estetskih vrednot marksizma in pri ocenjevanju množične kulture, subkulture. Pogosto so ga označevali za predhodnika, celo sodobnika postmodernizma. Slovenski prevod prihaja pozno, vendar se z njim končno odpira možnost, da bo Benjamin postal bran in ne le citiran avtor.

Cena: 3500 SIT.

Pierre Rosanvallon, **Ekonomski liberalizem. Zgodovina ideje o trgu**

Avtor, francoski zgodovinar, se sam označuje za praktika intelektualne zgodovine, kar lahko vzamemo za oznako zgodovine politične in družbene misli. Ukvarja se z vprašanjem o historičnem oblikovanju liberalistične ideologije skozi preučevanje tržnih logik in zakonitosti in s spreminjanjem koncepta civilne družbe od 16. stoletja sem, oziroma od Hobbesa in Rousseauja, Huma in zlasti Smitha, prek Paina in Godwina do Hegla in Marxa. Namen intelektualne zgodovine je, da poskuša razumeti oblikovanje in evolucijo političnih in družbenih racionalnosti, tj. sistemov reprezentacij, ki odločajo o načinu, kako kakšno obdobje, dežela ali družbene skupine izvršujejo svojo dejavnost in si predstavljajo prihodnost.

Cena: 3400 SIT.

Georges Guille-Escuret, Družbe in njihove narave

Avtor ugotavlja, da se je v desetih letih, ki so minila od izida tega multidisciplinarnega eseja (sam združuje zlasti področje etnoekologije, evolucije in epistemologije) zmanjšal vpliv sistemske analize, da pa so sociobiologija in drugi redukcionalizmi še vedno trdno v sedlu. Razmah kognitivnih znanosti se dogaja tudi s poskusom marginalizacije družbenih ved, dialog med ekologijo človeka in etnoznanostjo je potemtakem še vedno nemogoč. Razmerje med naravo in kulturo pa vendar zdaj prvič preučujemo na način klasične problematike etnologov in ne več na podlagi redefinicije, ki jo ponuja biologija. Temeljno sporočilo tega dela je, da med ljudmi in njihovimi okolji obstajajo trije tipi osnovnih relacij: biološke, jezikovne in tehnične in, drugič, da so ekosistemi, družbe in socioekološke celote neskladne koherence. Takšni sistemi so rezultat relacij, interpretacij in medsebojnih odvisnosti med organizmi, besedami in orodji, katerih protislovja porajajo zgodovine.

Cena: 3500 SIT.

Mihail Bahtin, Estetika in humanistične vede

M. M. Bahtina, filozofa in literarnega teoretika, predstavljamo z izborom "zgodnjih intimnih filozofskih del" iz dvajsetih let, tj. z laboratorijskimi pripravami velikih raziskav, in s povzemajočimi pregledi "poznega" Bahtina. Bahtin je razmišljal o "diahroniji", "žanrskem spominu", "povezanem tekstu", o "izjavah" in "kontekstu". Posebno zanimiv je njegov "dialogizem", "dialoško pronicanje raznovrstnosti življenja v urejajočo sfero teorije" in dialoško naravo komunikacije. Bahtin je celotno človekovo življenje povezoval z odgovornostjo in, kot je dejal, z "ne-alibijem v bivanju", tj. z odgovornim odnosom do življenja kot neponovljivega dogodka v so-bivanju z drugim (so-človekom) in drugimi (narodom, človeštvom). To svojevrstno Bahtinovo naravnost so mnogi označili za drugo znanost.

Cena: 4300 SIT.

Eric R. Wolf, **Evropa in ljudstva brez zgodovine I. in II.**

Pisanje antropološke zgodovine sveta je Eric Wolf razumel kot pisanje zgodovine sedanjosti in pisanje zgodovine oblasti (moči). V kontrastu s številnimi današnjimi entuziasti, ki se ogrevajo za opustitev koncepta kulture v antropologiji (in štejejo v svoj krog tudi Wolfa), ni Wolf nikdar zagovarjal opustitve koncepta kulture (in tudi ne družbe in etničnosti), temveč le njegovo revizijo. Kultura je bila zanj vedno osrednji antropološki koncept, ki se privilegirano povezuje s konceptoma zgodovine in oblasti.

Wolfov koncept kulture vsebuje naslednje medsebojno povezane elemente: 1) Kultura ni izolirana entiteta, je del širše celote, v zadnji instanci svetovnega sistema; 2) kultura ni zaprt sistem, ni ostro zamejena celota; 3) je zgodovinsko nastala; 4) je proces; 5) ne determinira človeškega vedenja; 6) je neločljiva od oblasti; 7) kulturne oblike so persistentne (iz spremne besede Bojana Baskarja).

Cena: 6400 SIT (vsaka 3400).

APES

Jure Mikuž, **Kri in mleko. Sugestivnost podobe I.**

Avtor se pogloblja v Kužno podobo iz cerkve Svetega Primoža in Felicijana nad Kamnikom, v fresko iz leta 1504, ki je daleč najboljši primer umetnosti tistega časa pri nas. Na njej vidimo razgaljene Marijine dojke, ki sugestivno prepletajo vizualne in psihološke silnice. Svetoprimoška aluzija na Marijino žensko funkcijo je omogočala, da je gledalec, dovolj izobražen v svetih resnicah, lahko temo dvojnega priprošništva dojel tudi kot pripoved o skrivnosti božjega rojstva, saj to najnatančneje pojasnjuje prav likovna umetnost. Celotna ikonografska zasnova izpričuje subtilen premik, ki se je predvsem v srednje- in severoevropski umetnosti in miselnosti dogajal ravno ob koncu srednjega veka, in tako tudi posredniška tema potrjuje, da je mleko začelo nadomeščati kri, Marija spodrivati Jezusa.

Cena: 3600 SIT

Dubravko Škiljan, **Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije**

D. Škiljan lingvistiko javne komunikacije koncipira kot disciplino, ki proučuje medsebojno tesno povezana predmeta: kontekst javne komunikacije in jezik, ki se v njem uporablja. Pokaže in argumentira ugotovitev, da je v okviru etike javnega komuniciranja moderna, racionalno konstituirana družbena skupnost resda promovirala nedotakljivost individualnih in kolektivnih identitet v temeljni etični imperativ, vendar pa tako praksa kot teorija javne komunikacije dokazujeta, da se javni jezik bolj pokorava pravilom, ki izhajajo iz porazdelitve družbene moči, kot pa etičnim načelom.

Cena: 3200 SIT.

Knjige lahko naročite na založbi:

Beethovnova 2, 1000 Ljubljana

tel.: 1250 475, fax: 1250 360

e-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel. + 38661 1250 475, fax. + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak, 1994:7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson, 1993:67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak, 1994; Kosec, 1932; Kosec, 1934a; Kosec, 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu primestov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez (1982): Naslov knjige, morebitni podnaslov, kraj, založba.

Novak, Janez in Peter Kodre (1967): Naslov knjige, kraj, založba.

Novak, Janez (1993): Naslov prispevka, v: P.Koder (ur.), naslov zbornika, 123-145, kraj, založba.

Reference člankov:

Novak, Janez (1991): Naslov članka, ime revije, 2, 265-287.

Naš ključni sodelavec. Narava.

V Fructalu smo zavezani visoki kakovosti in naravnosti vseh naših izdelkov. Z dovršenim načinom predelave, znanjem in strokovnostjo zaposlenih ter predanostjo viziji in poslanstvu podjetja izdelujemo zdrave in naravne izdelke iz sadja in drugih plodov narave. V naših sadnih sokovih in nektarjih, v otroški hrani, sadnih pijačah in sadnih rezinah se zrcali bogastvo našega ključnega sodelavca: narave.

FRUCTAL
v sodelovanju z naravo

ZDRAVKO MLINAR
"GLOKALIZACIJA" ALI GETOIZACIJA LOKALNE
DEMOKRACIJE?
BOGOMIL FERFILA
SREDIŠČA MOČI JAPONSKE DRUŽBE
PETER STANKOVIČ
GIDDENSOVA TEORIJA STRUKTURACIJE
SEBASTJAN JERETIČ
FEMINIZEM IN POLITIKA EMANCIPACIJE
JANA URH
OBLAST PO ZLOMU MODERNE RESNIČNOSTI

GOSPODARSTVO IN/NI POLITIKA
BOGOMIR KOVAČ, MARJAN SVETLIČIČ,
JANEZ ŠINKOVEC

